

Voltaire Candide

Voltaire ili pravim imenom François Marie Arouet (Pariz, 21. studenog 1694. - Pariz, 30. svibnja 1778.), francuski književnik, povjesničar i filozof. Središnja figura prosvjetiteljstva u Francuskoj. Pripadnik francuskog kruga enciklopedista, uz Diderota, D'Alemberta i drugih. Kao filozof je primarno popularizator filozofske misli i kritičar vjerskog fanatizma; u filozofiji spoznaje razvija postulate engleskog empirizma, a bitniji doprinos daje filozofiji povijesti. Njegov popularni roman *Candide*, pisan u sarkastičnom i parodijskom tonu, kritika je Leibnizove filozofije optimizma.

VOLTAIRE

CANDIDE ILI
OPTIMIZAM

BIBLIOTEKA RETRO

knjiga 14.

Naslov izvornika

Candide ou l'Optimisme

Conte philosophique

Copyright za hrvatsko izdanje © Mozaik knjiga, 2018.

Urednik

Zoran Maljković

Nakladnik

Mozaik knjiga

Za nakladnika

Bojan Vidmar

Glavni urednik

Zoran Maljković

Grafički urednik

Ivica Jandrijević

Oblikovanje naslovnice

Marko Jovanovac

Tisak

Denona, Zagreb, siječanj 2018.

ISBN 978-953-14-2285-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000980351.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ovoga izdanja ne smije se, ni u cijelosti ni djelomično, reproducirati, pohraniti ili prenositi ni u kojem elektronskom obliku, mehaničkim fotokopiranjem, snimanjem ili drugačije bez vlasnikova prethodnog dopuštenja.

VOLTAIRE

CANDIDE ILI OPTIMIZAM

FILOZOFSKA PRIPOVIJEST

S njemačkoga preveo g. doktor Ralph uz dodatke koji su u doktorovu džepu nađeni u času njegove smrti u Mindenu godine Gospodnje 1759.

Prijevod i pogovor
DIVINA MARION

K> Mozaik knjiga

POGLAVLJE PRVO

*Kako je Candide odgojen u krasnome
zamku i kako je iz njega izgnan*

Bio JEDNOM U Vestfaliji, u zamku gospodina baruna od Thunder-ten-tronckha,¹ mlad momak kojega priroda bijaše obdarila nadasve blagom ćudi. Na licu mu se duša objavljivala. Rasuđivanje u njega bijaše prilično ispravno, a on sam vrlo priprosta duha; upravo su ga zato, vjerujem, i zvali Candide.² Stara je kućna služinčad naslućivala da je to sin sestre gospodina baruna i nekoga dobra i čestita vlastelina iz susjedstva za kojega se ta djevojka nikada nije htjela udati, jer se mogao pohvaliti samo sedamdeset i jednim plemenitim koljenom; ostatak mu rodoslovnoga stabla bijaše nagrizao zub vremena.

Gospodin barun bijaše pak jedan od najmoćnijih velmoža u Vestfaliji: zamak mu, naime, imao vrata i prozore, a veliku mu dvoranu resila čak jedna tapiserija. Od pasa iz dvorišta po potrebi sastavljao lovački čopor, konjušari mu bih vodiči pasa, a seoski vikar bijaše mu dvorskim kapelanom. Svi su ga zvali milostivim gospodinom i smijali se kada je zbijao šale.

Gospođa barunica težila je oko tri stotine i pedeset funti te time izazivala veliko uvažavanje, a goste je dočekivala s dostojanstvom koje ju je činilo još vrednijom poštovanja. Kćí

1 *Thunder-ten-tronckh*, baš kao i *Valdberghoff-trarbk-dikdorff*, izmišljeno je ime, načinjeno po uzoru na dugačke njemačke složenice koje francuskome uhu zvuče jednako grubo i smiješno kao i našem — nap. prev.

2 *Candide* na francuskome znači bezazlen, iskren, ali i prostodušan, naivan; glavnome junaku svojega romana Voltaire podjednako pripisuje ijedne i druge osobine — nap. prev.

njezina Kunegunda,³ stara sedamnaest godina, bijaše rumena u licu, svježna, debela i zamamno slatka. Barunov se sin u svemu činio dostojnim oca. Učitelja Panglosa⁴ u kući se pobožno slušalo, a mali je Candide pratio njegove satove sa svom prostodušnošću svoje dobi i svojega značaja.

Panglos je poučavao metafiziko-teologo-kozmolesologiju.⁵ Predivno je dokazivao kako nema posljedice bez uzroka i kako je, u ovom najboljem od svih mogućih svjetova, zamak milostivoga gospodina baruna najljepši od svih zamaka, a milostiva gosa najbolja od svih mogućih barunica.

— Dokazano je — govoraše — da stvari ne mogu biti drukčije nego što jesu: naime, budući da je sve stvoreno za neku svrhu, sve nužno i jest za najbolju svrhu. Recimo, nos je stvoren zato da se na njemu nose naočale pa stoga naočale i imamo. Noge su očevidno predviđene za hlače pa zato hlače i imamo. Kamenje postoji zato da se kleše i da se od njega grade zamci, stoga milostivi gospodin i ima tako krasan zamak — najveći barun u pokrajini mora imati najbolji smještaj, a kako su svinje stvorene zato da budu pojedene, cijele godine jedemo svinjetinu: slijedom toga, oni koji tvrde da je sve dobro,⁶ govore gluposti; treba reći da je sve u najboljem redu.

3 Voltaire u izvorniku ovo ime piše na francuski način kao Cunegonde; činilo mi se, međutim, da će njemački oblik u prijevodu bolje prenijeti cinizam zbog kojega je autor ime, koje francuskome uhu i opet zvuči grubo i neobično, odabrao za junakinju ljubavne intrige — nap. prev.

4 Ovo je ime Voltaire sam skovao od grčkoga *pan* (sve) i *glossa* (jezik) te ga u izvorniku piše kao Pangloss; u prijevodu sam ga odlučila transkribirati u skladu s hrvatskim pravopisnim pravilima, kako se i inače čini s grčkim imenima — nap. prev.

5 U izvorniku *metaphysico-theologo-cosmologologie* — Voltaireova tvorenica načinjena od *cosmologie* — kozmologija ili znanost o svijetu, prema definiciji Christiana Wolfa, Leibnizova učenika, te *nigaud* (izg. nigo) - blesan, glupan, nedotupavko - nap. prev.

6 Aluzija na rečenicu iz Popeova *Essay on Mati* (1733.): *One truth is clear, whatever is, is right* — nap. prev.

Candide je pažljivo slušao i bezazleno vjerovao; gospođicu je Kunegundu držao vrlo lijepom, iako joj se to nikad nije odvažio reći. Zaključivao je daje poslije sreće da budeš rođen kao barun od Thunder-ten-tronckha, drugi stupanj sreće biti gospođica Kunegunda; treći, svakodnevno je viđati, a četvrti, slušati meštra Panglosa, najvećega filozofa u toj pokrajini, pa prema tome i na cijelome svijetu.

Jednoga dana Kunegunda, šecujući u blizini zamka kroz šumicu koju nazivahu *perivojem*, vidje doktora Panglosa gdje u šikari daje pouku iz eksperimentalne fizike sobarici njezine majke, vrlo lijepom i krotkom smedokosom djevojčetu.⁷ Kako je gospođica Kunegunda imala mnogo sklonosti za razne vrste znanosti, bez daha promatraše opetovane pokuse kojima je svjedočila. Jasno vidje dostatni doktorov razlog,⁸ kao i posljedice i uzroke, pa se odande vrati sva uzbuđena, sva zamišljena, sva ispunjena željom da postane učena, pomišljajući na to da bi doista i sama mogla biti dostatan razlog mladom Candideu, a i on njoj.

Vraćajući se u zamak, srete Candidea i porumenje; a porumenje i Candide; ona mu isprekidanim glasom nazva dobar dan, a Candide joj odgovori ni sam ne znajući što kazuje. Sutradan, poslije objeda, dok su ostali ustajali od stola, Kunegunda i Candide nađoše se iza nekoga paravana; Kunegunda ispusti rupčić, Candide ga podiže; gospođica bezazleno uhvati mladića za ruku, a on bezazleno poljubi njezinu, i to s mnogo živosti, osjećajnosti i naročite dražesti; usta im se susretoše, oči zažariše, koljena zadrhtaše, ruke zabludeše. Gospodin barun od Thunder-ten-tronckha prođe pokraj paravana pa, videći ovaj uzrok i ovu posljedicu, snažnim udarcima noge u stražnjicu istjera Candidea iz zamka;

7 Lekciju iz eksperimentalne fizike - parodična aluzija na djelo opata Noleta *Leçons de physique experimentale* — nap. prev.

8 Dostatan razlog - izraz uzet od Leibniza, prema kojemu ništa ne može biti ili se dogoditi niti koja izreka može biti istinita bez dovoljnog razloga zašto je tako, a ne drukčije — nap. prev.

Kunegunda se onesvijesti, a čim je došla k sebi, gospođa je barunica išćuška. I sve se ožalosti u najkrasnijem i najugodnijem od svih mogućih zamaka.

POGLAVLJE DRUGO

Sto se s Candideom zbilo među Bugarima

CANDIDE JE, izgnan iz zemaljskoga raja, dugo hodao i ne znajući kamo ide, plačući, podižući oči k nebu, često ih svrćući prema najljepšem od svih zamaka što skrivaše najljepšu od svih baronesa. Bez večere leže nasred polja, između dviju brazda; snijeg padaše u krupnim pahuljama. Candide se, sav promrzao, sutradan odvuče do obližnjega grada koji se zove Valdberghoff-trarbk-dikdorff, bez imalo novaca te umirući od gladi i umora. Žalosno zastade pred vratima neke krčme. Tu ga opaziše dva čovjeka odjevena u modro.*⁹

— Druže - reče jedan — evo dobro građena mladića, i to stasa kakav se zahtijeva.

Pristupiše Candideu i vrlo ga uljudno pozvaše na objed.

— Gospodo — s dražesnom im smjernošću reče Candide - veliku mi čast ukazujete, ah ja svoj dio nemam čime platiti.

— Ah, gospodine — reče jedan od modrih — osobe vašega izgleda i vaših zasluga nikada ništa ne plaćaju; zar vaša visina ne iznosi pet stopa i pet palaca?

— Da, gospodo, toliko sam visok — reče im duboko se klanjajući.

— Ah, gospodine, sjednite za stol; ne samo što ćemo snositi vaš trošak nego nikako nećemo otrpjeti da čovjek kao vi bude bez novaca; ljudi su stvoreni tek zato da si uzajamno pomažu.

9 Pruski časnici zaduženi za novačenje nosili su modre odore; Voltaire, kada govori o Bugarima, misli na Pruse, baš kao što će malo poslije, govoreći o Abarima, misliti na Francuze — nap. prev.

— U pravu ste — reče Candide. — Upravo mi je to meštar Panglos uvijek govorio pa doista vidim da je sve u najboljem redu.

Zamole ga da primi nekoliko talira; on ih uzme i htjedne im dati zadužnicu; oni je odbiju pa svi sjednu za stol.

— Osjećate li vi posebnu naklonost prema?...

— O, da — odgovori Candide — osjećam posebnu naklonost prema gospođici Kunegundi.

— Ne — reče jedan od one gospode — pitamo vas osjećate li posebnu naklonost prema bugarskom kralju?¹⁰

— Nimalo — reče Candide — nisam ga nikada ni vidio.

— Kako to? Pa to je najdivniji od svih kraljeva, u njegovo zdravlje valja piti.

— O, vrlo rado, gospodo — i popije.

— Dosta! — rekoše oni. — Sada ste potpora, oslonac, branitelj, junak među Bugarima; bogati ste, a slava vam je osigurana.

Smjesta mu na noge stave okove i odvedu ga u pukovniju. Natjeraju ga da se okreće nadesno, nalijevo, da šipku za nabijanje izvuče iz puške i opet je u nju ugura, da nišani i gađa, da stupa ubrzanim korakom pa mu štapom udare trideset batina. Sutradan vježbu izvede nešto bolje pa dobije samo dvadeset udaraca, prekosutra ga dopadne samo deset, a drugovi su na nj gledali kao na čudo od vojnika.

Candide, sav preneražen, još sasvim jasno ne razabiraše kako je postao junakom. Jednoga lijepog proljetnog dana namisli poći u šetnju, koračajući ravno naprijed i vjerujući da je povlastica ljudskoga roda, baš kao i životinjskoga, po miloj se volji služiti vlastitim nogama. Nije prešao ni dvije milje kadli ga stignu četiri druga junaka od šest stopa, vežu ga i odvedu u zatvorsku ćeliju. Pred sudom ga zapitaše što više voli: da ga čitav puk trideset i šest puta išiba ili da odjednom

10 Ni bugarske države ni bugarskog kralja nije bilo u doba kada je ovo pisano: riječ je, dakako, o Fridrihu II s kojim se Voltaire tada već bio razišao - nap. prev.

dobije u glavu dvanaest olovnih metaka. Uzalud je govorio daje volja slobodna i da neće ni jedno ni drugo; valjalo mu je odabrati. Na temelju dara Božjega koji se zove *sloboda* odluči se na to da trideset i šest puta prođe kroz šibe i izdrži dva takva prolaska. U puku bijaše dvije tisuće ljudi, a za njega je to značilo četiri tisuće udaraca šibom, što mu ogoliše žile i mišiće od zatiljka na vratu pa sve do stražnjice. Kada je trebao po treći put protrčati kroz šibe, Candide, ne mogavši to više izdržati, zatraži kao milost da mu blagoizvole iskazati dobrotu i raznesu mu glavu. Uspje izmoliti tu milost; zavežu mu oči i narede da klekne. U taj čas prođe onuda bugarski kralj i raspita se o osuđenikovu zločinu pa kako taj kralj bijaše pravi pravcati veleum, razumjede iz svega što je doznao o Candideu da je to mladi inetafizičar, silno neupućen u stvari ovoga svijeta te ga pomilova s blagošću koja će se veličati u svim novinama i u svim stoljećima. Neki vrli kirurg za tri tjedna izliječi Candidea melemima što ih preporučuje Dioskorid." Već je imao malo kože i mogao hodati kada kralj Bugara zametnu bitku s kraljem Abara.^{11 12}

11 Dioskorid (oko 40. — 90. n. e.) — grčki liječnik, farmakolog i botaničar čije je djelo sve do 16. stoljeća bilo glavni izvor za upoznavanje i uporabu ljekovitih biljaka u medicini — nap. prev.

12 Abari su, prema Voltaireu, skitsko pleme u bugarskom susjedstvu; o značenju v. bilj. 6 — nap. prev.

POGLAVLJE TREĆE

Kako se Candide izbavio od Bugara i što je s njime bilo

NIŠTA NE BJE tako krasno, tako otmjeno, tako blistavo, tako dobro uređeno kao ove dvije vojske. Trublje, svirale, oboe, bubnjevi, topovi, sve to stvarашe takav sklad kakva nikada nije bilo u paklu. Topovi najprije na svakoj strani oboriše gotovo šest tisuća ljudi; potom muškete s najboljega od svih svjetova ukloniše oko devet do deset tisuća nitkova koji mu bijahu zarazili površinu. I bajuneta bje dostatnim razlogom za smrt nekoliko tisuća ljudi, a ukupan se broj možda penjao na tridesetak tisuća duša. Candide, koji drhtaše poput kakva filozofa, za vrijeme se toga junačkog pokolja sakri što je bolje mogao.

Konačno, dok oba kralja, svaki u svom logoru, davahu služiti *Te Deum*, odluči poći nekamo drugamo da ondje razmišlja o posljedicama i uzrocima. Prijede preko gomila mrtvih i umirućih te najprije stiže do obližnjega sela; bilo je spaljeno. Bijaše to abarsko selo što su ga Bugari bili spalili po zakonima međunarodnog prava. Ovdje izrešetani starci gledahu kako im umiru zaklane žene što još držahu djecu na krvavim doj-kama; tamo, zadovoljivši prirodne potrebe nekih junaka, djevojke rasporenenih trbuha ispuštahu posljednji dah; druge pak, napola spaljene, vrištahu da ih se napokon ubije. Pokraj odrezanih ruku i nogu bijaše po zemlji razasut mozak.

Candide, što je brže mogao, pobježe u drugo selo; ono pripadaše Bugarima, a abarski se junaci bijahu u njemu na jednak način ponijeli. Candide se, stalno gazeći preko još drhtavih udova ili kroz ruševine, najzad nađe izvan ratnoga poprišta, noseći nešto živeža u rancu i nikada ne zaboravljajući gospođicu Kunegundu. Ziveža mu ponestade kad stiže

u Holandiju, no kako bijaše čuo da su u toj zemlji svi bogati i da su svi kršćani, i ne posumnja da s njime ne bi postupali isto onako dobro kao i u zamku gospodina baruna prije nego što je odande istjeran zbog krasnih očiju gospođice Kunegunde.

Zatraži milostinju u mnogih ozbiljnih osoba koje mu sve do jedne odgovoriše da će ga, nastavi li se baviti tim zanatom, zatvoriti u tamnicu da ga nauče kako se živi.

Obrati se onda jednome čovjeku koji na nekoj velikoj skupštini upravo sam samcat bijaše održao jednosatni govor o milosrđu. Gledajući ga poprijeko, taj mu govornik reče:

— Sto tražite ovdje? Koji je uzrok vašem dolasku?

— Nema posljedice bez uzroka — smjerno odgovori Candide — sve je nužno uzajamno povezano i udešeno najbolje što je moguće. Trebalo je da budem izgnan iz blizine gospođice Kunegunde i prođem kroz šibe, a sada treba da prosim svoj kruh, sve dok ga ne uzmognem sam zarađivati; sve to nije moglo biti drukčije.

— Prijatelju — reče mu govornik — vjerujete li da je papa antikrist?

— Za to još nisam čuo — odgovori Candide — ali bio on to ih ne, ja svejedno nemam kruha.

— A i ne zaslužuješ ga jesti - reče mu drugi - bježi, nitkove, bježi, nevoljniče, za života mi se ne približuj.

Govornikova žena, pomolivši glavu kroz prozor i videći čovjeka koji sumnja u to daje papa antikrist, izli mu na glavu punu... O, nebesa! Do kakva pretjerivanja ide vjerska gorljivost kod žena!

Neko nekršteno čeljade, neki dobri anabaptist po imenu Jacques, vidje okrutan i sramotan način na koji se postupa s jednim od njegove braće, bićem na dvije noge i bez perja, a koje ima dušu,¹³ odvede ga k sebi, očisti ga, dade mu kruha i

piva, poklonio mu dva forinta te ga čak htjede naučiti da radi u njegovim tvornicama perzijskih tkanina što se proizvode u Holandiji. Candide, gotovo padajući ničice pred njim, uzviknu:

- Lijepo mi je meštar Panglos govorio daje sve u najboljem redu na ovome svijetu, jer ja sam beskrajno jače dirnut vašom neizmjernom plemenitošću negoli okrutnošću onoga gospodina u crnom ogrtaču i njegove gospođe supruge.

Sutradan, u šetnji, sreće nekoga prosjaka, prekrivena gnojnim prištevima, ugaslih očiju, nosa izjedena na vrhu, iskrivljenih usta, crnih zuba, a govorio je promuklo, mučen žestokim kašljem, te bi pri svakome naprezanju ispljunuo po jedan zub.

POGLAVLJE ČETVRTO

*Kako je Candide sreo svojega bii'šeg učitelja filozofije,
doktora Panglosa, i što je iz toga uslijedilo*

CANDIDE, više potresen samilošću nego užasom, dade tome jezivom prosjaku ona dva forinta što ih bijaše dobio od čestitoga anabaptista Jacquesa. Sablast upre pogled u nj, proli suzu pa mu se obisnu oko vrata. Candide prestravljeno ustukne.

— Jao! - reče onaj jadnik ovome drugom jadniku. - Zar više ne prepoznajete svojega dragog Panglosa?

— Sto to čujem? Vi, dragi učitelju, vi u takvu užasnu stajnju! Kakva vas je nesreća snašla? Zašto više niste u najljepšem od svih zamaka? Sto se dogodilo s gospođicom Kunegundom, tim biserom među djevojkama, tim remek-djelom prirode?

— Iznemogao sam — reče Panglos.

Candide ga odmah odvede u anabaptistovu staju gdje ga nahrani s malo kruha, a kad se Panglos okrijepio, reče mu:

— A Kunegunda?

— Umrla — dočeka drugi.

Na ovo se Candide obeznani pa ga prijatelj privede k svijesti s malo lošega octa kojega se slučajno našlo u staji. Momak opet otvori oči.

— Kunegunda je mrtva! Ah, najbolji od svih svjetova, gdje si? No, od koje je bolesti umrla? Zar zbog toga stoje vidjela kako su me snažnim udarcima noge izgnali iz krasnoga zamka njezina gospodina oca?

— Ne — reče Panglos — bugarski su joj vojnici rasporeli trbuh, i to pošto su je silovali, koliko god su mogli. Gospodinu barunu razbili su glavu kada ju je htio obraniti; gospođu barunicu na komade sasjekli, a s mojim jadnim štićenikom po-

stupili posve jednako kao i s njegovom sestrom. Što se pak tiče zamka, od njega nije ostao ni kamen na kamenu: nijedna suša, nijedna ovca, nijedna patka, nijedno stablo. No, bili smo dobro osvećeni, jer su Abari isto učinili u obližnjoj baruniji koja je pripadala nekome bugarskom plemiću.

Na ove se riječi Candide ponovo onesvijesti, no došavši k sebi i izrekavši sve što je morao reći, raspita se o uzroku i posljedici te o dostatnom razlogu koji je Panglosa doveo u ovako žalosno stanje.

- Jao! - reče Panglos. — Bila je to ljubav; ljubav tješiteljica ljudskoga roda, čuvarica svemira, duša svih osjećajnih bića, nježna ljubav.

-Jao! — reče Candide. - I ja sam upoznao tu ljubav, tu vladaricu srca, tu dušu naše duše; nije mi nikada ništa donijela do jednoga poljupca i dvadeset udaraca nogom u stražnjicu. Kako je taj krasan uzrok mogao kod vas dovesti do tako grozne posljedice?

Panglos mu odgovori ovim riječima:

- O, dragi moj Candide, poznavali ste Paskvicu,¹⁴ lijepu pratilju naše uzvišene barunice; u njezinu sam zagrljaju uživao rajске slasti zbog kojih su me snašle ove paklene muke što me sada razdiru: ona je bila zaražena, a od toga je možda i umrla. Paskvica je taj dar stekla od nekoga vrlo učenog franjevca, a on gaje pak pokupio na samom izvoru, jer gaje dobio od neke stare grofice koja gaje opet primila od konjičkoga kapetana koji za nj zahvaljivao nekoj markizi koja gaje pak stekla od nekog paža, a paž opet od jednog isusovca koji ga je, još kao iskušeničnik, izravno primio od jednog suputnika Kristofa Kolumba. Što se mene tiče, ja ga neću nikome predati, jer umirem.

- O, Panglose! — uzvikne Candide — baš je to neko čudno rodoslovlje! Nije li tome začetnik bio sam đavo?

14 U izvorniku Paquette, stoje deminutiv od Pascale, i nehotice je u hrvatskome dobila ime po ljekovitoj biljci — nap. prev.

— Nipošto! - odvrati veliki čovjek. - Bila je to neophodna stvar u najboljem od svih svjetova, njegov nužni sastavni dio; jer da Kolumbo nije na nekom američkom otoku obolio od te bolesti koja truje izvor rađanja, koja to rađanje čak često i sprečava te je očito sušta suprotnost velikome cilju prirode, ne bismo imali ni čokolade, a isto tako ni košenila.¹⁵ Treba usto primijetiti daje do danas na našem kontinentu ta bolest svojstvena samo nama, kao i teološka raspra. Turci, Indijci, Perzijanci, Kinezi, Sijamci, Japanci još je ne poznaju; ali postoji dostatan razlog da je za nekoliko stoljeća i oni upoznaju. Za sada je čudesno napredovala među nama, naročito u velikim vojskama, sastavljenim od čestitih i dobro odgojenih plaćenika koji odlučuju o sudbini država. Sa sigurnošću se može tvrditi da, kada se trideset tisuća ljudi svrstanih u redove negdje bori protiv isto tako brojne vojske, na svakoj strani ima po dvadeset tisuća zaraženih bludoboljom.¹⁶

— *Prekrasno* — reče Candide - no vi treba da se izliječite.

— A kako? — reče Panglos. — Ni pare nemam, a na cijelomu zemaljskom prostranstvu nema ni puštanja krvi ni uljevka ako se za to ne plati ili ako netko drugi to ne plati umjesto nas.¹⁷

Na ove se posljednje riječi Candide odluči: pođe i baci se pred noge svojemu milosrdnom anabaptistu Jacquesu i dočara mu tako dirljivu sliku stanja u kojemu mu se nalazi prijatelj da dobričina bez kolebanja primi doktora Panglosa i o svom ga trošku dade izliječiti. Panglos prilikom liječenja izgubi tek jedno oko ijedno uho. Pisao je dobro i izvrsno znao aritmetiku. Anabaptist Jacques uze ga za knjigovođu. Dva mjeseca poslije toga, primoran poći u Lisabon po trgovačkome poslu, ukrca na brod i oba svoja filozofa. Panglos mu objasni kako

15 Tamnocrveno bojilo koje se dobiva od meksičke uši *Coccus cacti* - nap. prev.

16 Spolna bolest općenito, najčešće sifilis - nap. prev.

17 Puštanje krvi i uljevak (klistir) — uobičajeni načini liječenja u ono doba —

je sve na svijetu takvo da ne može biti bolje. Jacques ne bijaše toga mišljenja.

- Mora onda - govoraše — da su ljudi malčice iskvarili prirodu, jer nisu rođeni vuci, nego su vucima postali. Bog im nije dao ni topove sa zrnima od dvadeset i četiri funte ni bajunete, a oni su napravili bajunete i topove da bi se uzajamno uništavali. Mogao bih ovamo ubrojiti i stečajeve i pravosuđe koje prisvaja imutak stečajnika da bi ga otelo vjerovnicima.

- Sve je to bilo neophodno - odgovori jednooki doktor — a pojedinačne nesreće čine opće dobro tako da je to bolje što ima više pojedinačnih nesreća.

Dok on tako razglabaše, smrknu se nebo, zapuhaše vjetrovi sa sve četiri strane svijeta i na brod se na donraku lisabonske luke sruči strahovita oluja.

POGEAVEJE PETO

*Oluja, brodolom, potres te što se zbilo s doktorom
Panglosom, Candideom i anabaptistom Jacquesom*

POLOVINA PUTNIKA, iznemoglih i napola mrtvih od neopisiva straha što ga ljuljanje kakva broda izaziva u živcima i u svim tjelesnim sokovima promućkanim u suprotnu smjeru,¹⁸ nije imala snage čak ni da se uznemiruje zbog opasnosti. Druga pak polovina ispuštaše krikove i molitve. Jedra bijahu poderana, jarboli slomljeni, na brodu pukotina. Radio je tko je što mogao, nitko nikoga nije čuo, nitko zapovijedao. Anabaptist pripomagaše pri kormilarenju; bijaše na palubi; jedan ga razjareni mornar grubo udari i obori na tlo; ali se od udarca što ga bijaše zadao i sam tako silovito zanesse da naglavce pade s broda. Ostade visjeti zakvačen za jedan dio slomljenoga jarbola. Dobri mu Jacques poleti u pomoć, pomogne mu da se usigne natrag pa se od uložena napora sam strovali u more pred očima onoga mornara koji ga pusti da pogine i ne obazirući se na njega. Candide se približi, vidje svojega dobrotvora gdje se na tren pojavljuje na površini i zauvijek tone. Htjede se baciti za njim u more; filozof ga Panglos u tomu spriječi dokazavši mu daje lisabonsko sidrište stvoreno upravo zato da bi se taj anabaptist u njemu utopio. Dok je on to dokazivao *a priori*, brod se raspadne, sve izgine osim Panglosa, Candidea i onoga zvjerskog mornara koji bijaše utopio vrloga anabaptista; taj nitkov sretno dopliva do obale kamo na jednoj dasci stigoše i Panglos i Candide.

18 Prema Hipokratovu učenju, u ljudskom tijelu postoje četiri soka - krv, sluz, crna i žuta žuč, a bolest odnosno zdravlje rezultat su njihove neravnoteže ili ravnoteže — nap. prev.

Kada malo dođoše k sebi, krenuše prema Lisabonu; bijaše im ostalo nešto novaca s kojim su se nadali da će se, pošto su izmaknuli oluji, spasiti od gladi.

Tek što su, oplakujući smrt svojega dobrotvora, zakoračili u grad, kadli osjete gdje im se zemlja trese pod nogama. More se u luci ključajući diže i razbija usidrene brodove. Vrtlozi plamena i pepela prekrivaju ulice i trgove; kuće se ruše, krovovi se izvrću na temelje, a temelji raspadaju: trideset tisuća stanovnika različite dobi i oba spola nastradalo je pod ruševinama. Zviždeći i kunući, mornar je govorio:

— Bit će tu zarade.

— Kakav li je dostatni razlog za ovu pojavu? — govoraše Panglos.

— Ovo je smak svijeta! - uzvikivaše Candide.

Mornar namah jurne među ruševine prkoseći smrti da nađe novac; nalazi ga, prisvaja, opija se pa, odspavavši da se otrijezni, kupi naklonost prve djevojke dobre volje koju je sreo na ruševinama razorenih kuća, među umirućima i mrtvima. Panglos gaje, međutim, vukao za rukav:

— Prijatelju - govoraše mu — to nije pravo, ogrešujete se o univerzalni razum i birate pogrešno vrijeme.

— Brade mi i krvi Božje! — odgovori ovaj. — Mornar sam i rođen sam u Bataviji. Četiri sam puta gazio po križu prilikom isto toliko putovanja u Japan.¹⁹ Baš si se na pravoga namjerio s tim svojim univerzalnim razumom!

Nekoliko je kamenih krhotina ranilo Candidea; ležaše ispružen na ulici, pokriven komadima ruševina. Govoraše Panglosu:

— Jao! Pribavi mi malo vina i ulja; umirem.

— Ovaj potres nije ništa novo — odgovori Panglos. — Grad Lima u Americi prošle je godine doživio sličnu trešnju; isti ¹⁹

¹⁹ Gaženje po križu, kao izraz nepoštovanja kršćanske vjere, zahtijevali su Japanci od stranaca, u ovoj prilici od Holandana, eda bi uopće pristali s njima trgovati — nap. prev.

uzroci, iste posljedice. Sigurno od Lime do Lisabona vodi kakva podzemna sumporna žila.²⁰

- Ništa vjerojatnije od toga - reče Candide - ali, za ljubav Božju, malo ulja i vina.

- Kako to, vjerojatnije? - odvrati filozof. — Tvrdim daje to dokazano.

Candide izgubi svijest, a Panglos mu donese malo vode s obližnjega zdenca.

Sutradan, našavši pri provlačenju kroz ruševine nešto okrepe, donekle povратиše snagu. Zatim, kao i svi ostali, prionuše na to da priteknu u pomoć tamošnjim žiteljima koji su bili izbjegli smrti. Nekoliko građana kojima su tako pomogli priredi im onoliko dobar objed koliko se već moglo u ovako velikoj nevolji. Istina, bijaše to tužna gozba; uzvanici su zalijevali kruh vlastitim suzama, ali ih Panglos utješi uvjeravajući ih da drukčije i ne može biti.

- Naime - reče - sve je ovo najbolje što može biti. Ta, ako u Lisabonu postoji vulkan, taj vulkan nije mogao biti drugdje. Nemoguće je, naime, da stvari ne budu tamo gdje jesu. Sve je ovo, naime, dobro.

Neki crni čovječuljak, familijar Inkvizicije,²¹ koji se našao kraj njega, uljudno uze riječ i reče:

- Gospodin očevitno ne vjeruje u istočni grijeh; jer, ako je sve u najboljem redu, onda nije bilo ni čovjekova pada ni kazne.

- Najponiznije molim za oprost vašu preuzvišenost — još uljudnije odgovori Panglos. — Čovjekov se pad i prokletstvo nužno uklapaju u najbolji od mogućih svjetova.

- Gospodin, dakle, ne vjeruje u slobodu? - reče familijar.

20 Aluzija na Buffonovu hipotezu, iznesenu u *Theorie de la tene*, prema kojoj sumpor služi kao gorivo vulkanskoj podzemnoj vatri, stoje uzrok potresa - nap. prev.

21 Familijari — niži inkvizicijski službenici kojima je zadaća bila nadzor nad poštovanjem vjerske dogme i razotkrivanje heretika - nap. prev.

- Vaša će me preuzvišenost ispričati - reče Panglos — sloboda može postojati uz apsolutnu nužnost; naime, bilo je nužno da budemo slobodni, jer, napokon, determinirana volja...

Panglos bijaše usred rečenice, kadli doušnik glavom dade znak naoružanome sluzi koji ga posluživaše vinom iz Porta ili Oporta.

POGLAVLJE ŠESTO

Kako je, da bi se spriječio potres, priređen krasan autodafe²² i kako je Candide išiban po stražnjici

POSILIJE POTRESA koji bijaše razorio tri četvrtine Lisabona, tamošnji mudraci ne nađoše uspješnijeg sredstva da spriječe potpuno uništenje doli da narodu prirede krasan autodafe. Sveučilište u Coimbri bijaše zaključilo kako je prizor spaljivanja nekoliko osoba na laganoj vatri, uza sve počasti, nepogrešiv način na koji će se zemlja spriječiti da se ne tresu.

Bijahu slijedom toga uhvatili nekoga Biskajca, okrivljena da se oženio svojom kumom, te dva Portugalca koji su, jedući pile, s njega skinuli slaninu.²³ Poslije objeda dođoše po doktora Panglosa i njegova učenika Candidea te ih vezaše, prvoga zato što je govorio, a drugoga zato što je slušao s izrazom odobravanja. Obojicu ih odvojeno odvedoše u odaje u kojima je vladala silna svježina, u kojima čovjeku sunce nikada nije dosađivalo; osam dana kasnije obojicu odjenuše u *sanbenito*²⁴, a glave im uresiše mitrama od papira. Candideova mitra i *sanbenito* bijahu oslikani naglavce okrenutim plamenovima i đavolima bez repa i pandža; no Panglosovi su đavoli imali i pandže i rep, a plamenovi su u njega bih uspravni.²⁵ Tako odjeveni krenuše u procesiji i posluhnuše vrlo dirljivu

22 Autodafe (španj. *auto daje* — čin vjere) — osuda koju je Inkvizicija izricala hereticima, kao i izvršenje te presude, napose spaljivanje otpadnika od vjere — nap. prev.

23 Zbog sumnje da su Zidovi koji su se samo prividno pokrstili, jer je svinjetina Zidovima zabranjena — nap. prev.

24 *Sanbenito* — vrsta tunike u koju je Inkvizicija odijevala heretike: žučkasta s crvenim križevima sv. Andrije za pokajnike, a crna i ukrašena likovima fratara, zmajeva i đavola za heretike koje je čekala smrt na lomači ili kakva druga teška kazna; osuđenima se ujedno na glavu stavljala papirnata mitra oblikovana poput tuljca — nap. prev.

25 Uspravni je plamen označavao osuđenika na smrt — nap. prev.

propovijed, iza koje uslijedi krasna glazba u vidu crkvenoga pjeva. Candidea, dok se pjevalo, po taktu šibahu po stražnjici; Biskajca i onu dvojicu kojima se nije mililo jesti slaninu spališe, a Panglosa objesiše, iako to inače nije bio običaj. Istoga se dana zemlja uz strahovitu tutnjavu ponovo zatrese.

Candide, prestravljen, zaprepašten, sav izvan sebe, sav krvav, sav uzdrhtao, govoraše sam sebi:

— Ako je ovo najbolji od svih mogućih svjetova, kakvi li su tek ostali? Hajde, još nekako da su samo mene išibali po stražnjici, to mi se dogodilo i kod Bugara. Ali zar je, o dragi Panglose, najveći među filozofima, trebalo da vidim kako vas vješaju, a da ne znam ni zašto?! O, moj dragi anabaptiste, najbolji među ljudima, zar je trebalo da se vi utopite u luci? O, gospođice Kunegundo, biseru među djevojkama, zar je vama trebalo da raspore trbuh?

Baš se odande vraćao, jedva se držeći na nogama, saslušavši propovijed, išiban po stražnjici, odriješen od grijeha i blagoslovljen, kadli mu pristupi neka starica i reče:

- Sinko, budite hrabri i pođite za mnom.

POGLAVLJE SEDMO

Kako se jedna starica postarala za Candidea i kako je on ponovo našao ono što je ljubio

CANDIDE NE BIJAŠE nimalo hrabar, ali pođe za staricom u neku stračaru; ona mu dade lončić neke masti da se njome natrlja, ostavi mu jelo i pilo; pokaza prilično čistu omanju postelju; pokraj postelje ležашe potpuno odijelo.

— Jedite, pijte, spavajte — reče mu — i neka vas čuvaju naša Gospa Atočanska, milostivi gospodin sv. Antun Padovanski i milostivi gospodin sv. Jakov Kompostelski; sutra ću ponovo doći.

Candide joj, još uvijek zaprepašten zbog svega što je vidio, zbog svega što je pretrpio, a ponajviše pak zbog njezina milosrđa, htjede poljubiti ruku.

— Ne treba meni ljubiti ruku — reče starica. — Sutra ću ponovo doći. Natrljajte se mašću, jedite i spavajte.

Candide se, usprkos tolikim nedaćama, najede i zaspao. Sutradan mu starica donese doručak, pregleda leđa, sama ih istrlja nekom drugom mašću; zatim mu donese objed; uvečer se vrati i donese večeru. Prekosutra mu i opet ukaza istu udvornost.

— Tko ste vi? — neprestano joj govoraše Candide. — Tko vas je nadahnuo tolikom dobrotom? Kako da vam se za sve ovo odužim?

Dobra žena nikada ništa ne odgovaraše; predvečer se vrati, ali večere ne donese.

— Pođite sa mnom — reče — i ne govorite ni riječi. Uzme ga pod ruku i nekih četvrt milje prijeđe s njime kroz polja: stignu do usamljene kuće, okružene vrtovima i kanalima. Starica pokuca na neka vratašca. Otvore im; ona

tajnim stubama povede Candidea u neku pozlaćenu oda-ju, ostavi ga na počivaljci od brokata, zatvori vrata pa ode. Candideu se činilo da sanja te je na sav svoj život gledao kao na nesretan, a na sadašnji trenutak kao na ugodan san.

Starica se doskora vrati; s mukom podupiraše neku uzdrhtalu ženu veličanstvena stasa, blistavu od dragulja i pokrivenu koprenom.

— Maknite tu koprenu - reče starica Candideu.

Mladić se približi, bojažljivom rukom podigne koprenu. Kakva li trenutka! Kakva li iznenađenja! Čini mu se da vidi gospođicu Kunegundu. A doista ju je i vidio, to bijaše ona. Snaga ga izdaje, ni riječ ne može izustiti; pada joj pred noge. Kunegunda pak pada na počivaljku. Starica ih obilno popraska mirišljavom vodicom pa dođu k sebi i obrate se jedno drugome: isprva su to isprekidane riječi, pitanja i odgovori što se mimoilaze, uzdasi, suze, uzvici. Starica im preporuča da budu manje glasni te ih ostavi nasamo.

— Sto! Vi! - reče joj Candide. - I živi ste! Opet vas nalazim u Portugalu! Znači, nisu vas silovali? Nisu vam rasporili trbuh, kako mijе tvrdio filozofPanglos.

— O, jesu - odgovori lijepa Kunegunda - ali se od te dvije nesreće ne umire uvijek.

— No, ubili su vam oca i majku?

— To je nažalost istina — reče Kunegunda plačući.

— A vaš brat?

— I brat mi je ubijen.

— A zašto ste u Portugalu? I kako ste saznali da sam i ja ovdje? Kakvim ste me čudnim slučajem dali dovesti u ovu kuću?

— Sve ću vam to reći - odvrati gospa - ali prije toga vi meni morate ispriповjediti sve što vam se dogodilo od onoga bezazlenog cjelova što ste mi ga dali i od udaraca nogom koje ste primili.

Candide joj se s dubokim poštovanjem pokori te joj, premda bijaše zaprepašten, premda mu glas bijaše slab i drhtav, premda mu leđa još uvijek bijahu ponešto bolna, na najprostodušniji način ispriča sve što je doživio od trenutka njihova rastanka. Kunegunda podizaše oči k nebu, ispusti suzu na spomen smrti onoga dobrog anabaptista i smrti Panglosove, nakon čega ovim riječima progovori Candideu kojemu nijedno slovo ne izmicaše i koji je gutaše očima.

POGLAVLJE OSMO

Kunegundina povijest

— LEŽALA SAM U svojoj postelji i duboko spavala, kadli se nebu svidjelo da nam u lijepi zamak Thunder-ten-tronckh pošalje Bugare; zaklaše mi oca i brata, a majku na komade sasjekoše. Neki veliki Bugarin, visok šest stopa, videći da sam na taj prizor izgubila svijest, uze me silovati. Mene to osvijesti, pribraha se, zavrištah, stadoh se otimati, gristi, grepsti, oči htjedoh iskopati tome visokom Bugarinu, i ne znajući da je sve što se zbivalo u zamku mojega oca nešto uobičajeno; taj me prostak ubo nožem u lijevi bok pa mi je tamo ostao ožiljak.

— Ah, nadam se da ću ga i vidjeti — reče prostodušni Candide.

- Vidjet ćete ga — reče Kunegunda - ali nastavimo.

— Nastavite — reče Candide.

I ona ovako nastavi svoju povijest:

- Uđe jedan bugarski kapetan i vidje me svu krvavu, ali se vojnik ne dade smetati. Kapetan se razljuti zbog nepoštovanja koje onaj prostak pokazivaše prema njemu pa ga ubi na momu tijelu. Meni potom dade previti rane i kao ratnu me zarobljenicu odvede u svoj vojnički stan. Prala sam mu ono malo košulja što ih je imao, kuhala mu: držao me zgodnom, mora se priznati, a neću poricati ni da je on bio vrlo dobro građen i daje imao bijelu i nježnu put; inače, ne bijaše u njega nimalo duha, nimalo filozofije: točno se vidjelo da ga nije odgojio doktor Panglos. Nakon tri mjeseca, izgubivši sav svoj novac i mene se zasitivši, prodade me nekom Židovu po imenu don Jisakar²⁶ koji trgovaše po Holandiji i Portugalu i

26 Do« je španjolska oznaka plemenita roda, a Jisakar židovsko biblijsko ime; u izvorniku stoji Issacar, stoji francuska inačica istoga imena — nap. prev.

strasno ljubljaše žene. Taj se Židov silno pomami za mnom, ali me ne uspije svladati; bolje mu se oduprijev nego onome bugarskom vojniku. Časna žena može jedanput biti silovana, no vrlina joj stoga to više jača.

Židov me, da bi me pripitomio, dovede u ovu ladanjsku kuću. Vjerovala sam do tada da na svijetu nema ničega tako lijepog kao što je zamak Thunder-ten-tronckh, ali me ovo razuvjerilo.

Jednoga dana na misi primijeti me veliki inkvizitor. Dobro me promotri pa mi poruči da se ima sa mnom nešto porazgovoriti o nekim tajnim stvarima. Odvedoše me u njegov dvorac; priopćili mu, kakva sam roda, on pak meni predoči koliko je ispod mojega stališa što pripadam jednom Izraelićaninu. S njegove strane don Jisakaru stiže prijedlog da me prepusti milostivom gospodinu. Don Jisakar, inače dvorski bankar i čovjek od ugleda, ne htjede na to pristati. Inkvizitor mu zaprijeti autodafeom. Napokon moj Židov, zastrašen, zaključí trgovinu po kojoj kuća i ja pripadosmo obojici zajedno. Židov za sebe dobi ponedjeljke, srijede i dane sabata, a inkvizitor ostale dane u tjednu. Taj sporazum traje već šest mjeseci. Nije to prošlo bez svađa, jer se često nije moglo odrediti pripada li noć od subote na nedjelju starom ili novom zakonu.²⁷ Sto se mene tiče, sve do sada opirala sam se obama zakonima pa mislim da je to razlog zbog kojega su me njih dvojica uvijek ljubili.

Napokon, da bi odvratio veliko zlo potresa i zastrašio don Jisakara, milostivi je gospodin inkvizitor blagoizvolio svečano odslužiti jedan autodafe. Učinio mi je čast da me na to pozove. Bila sam veoma dobro smještena; između mise i smaknuća ženama je posluženo osvježenje. Uistinu me obuzeo užas kada sam vidjela kako gore ona dvojica Židova i onaj čestiti Biskajac koji se bio oženio svojom kumom; no

27 To jest, zakonu propisanom na osnovi Staroga ili Novoga zavjeta — nap. prev.

koliko lije bilo moje iznenađenje, moja strava, moja zbunjenost kada sam, obučen u *sanbenito* i pod mitrom, vidjela lik koji je nalikovao Panglosu! Protrljah oči, pažljivo pogledah, vidjeh ga kako visi — i padoh u nesvijest. Tek što počeh dolaziti k sebi, ugledah vas, svučena do gola: to bijaše vrhunac užasa, zaprepaštenja, bola, očaja. Po istini ću vam reći da vam je put još bjelja i savršenijega rumenila negoli u mojega bugarskog kapetana. To što sam vidjela udvostruči sve osjećaje što me tištahu, što me razdirahu. Vrisnuh, htjedoh reći: »Stanite, barbari!« ali me izdade glas, a i moji bi povici bili uzaludni. Kada vas onako dobro išibaše po stražnjici, rekoh sama sebi: »Kako je moguće da se ljupki Candide i mudri Panglos nalaze u Lisabonu, jedan zato da dobije sto udarača bičem, a drugi zato da bude obješen po naredbi milostivoga gospodina inkvizitora čija sam ja dragana? Panglos me, dakle, ljuto prevario kada mi je govorio da je na ovome svijetu sve u najboljem redu.

Potresenoj, izbezumljenoj, čas izvan sebe, čas blizu tomu da od slabosti umrem, u glavi mi bijaše pomisao na krvoločno ubojstvo mojega oca, majke, brata, na drskost onoga gadnog bugarskog vojnika, na udarac nožem što mi ga bijaše zadao, na moje ropstvo, na posao kuharice u bugarskoga kapetana, na gadnoga don Jisakara, na odvratnoga inkvizitora, na vješanje doktora Panglosa, na veliki *miserere* za vrijeme kojega su vas šibali po stražnjici, a nadasve na cjelov što sam vam ga iza onoga paravana dala na dan kada sam vas po posljednji put vidjela. Zahvalih Bogu koji vas kroz tolika iskušenja ponovo dovodi k meni. Svojoj starici preporučili da se pobrine za vas i dovede vas ovamo čim uzmogne. Izvršno je obavila svoju zadaću, a ja sam oćutjela neizreciv užitak što vas opet vidim, što vas čujem, što s vama govorim. Mora da skapavate od gladi, a i u mene je dobar tek; počnimo s večerom.

I eto, oboje sjednu za stol, a poslije večere premjeste se na onu krasnu počivaljku o kojoj smo već govorili. Baš su se na

njoj nalazili kadli stiže don Jisakar, jedan od dvojice domaćina. Bio je sabat, a on je dolazio užiti svoje pravo i iskazati svoju nježnu ljubav.

POGLAVLJE DEVETO

*Sto se zbililo s Kunegundom, Candideom,
velikim inkvizitorom i Židovom*

TAJ JISAKAR BIIAŠE najnaprasitiji Hebrej što ga se od babilonskoga ropstva vidjelo u Izraelu.

— Sto! Kučko galilejska — reče — nije ti dosta gospodin inkvizitor? Treba da te i ovaj nitkov dijeli sa mnom?

Tako govoreći, izvuče dugačak bodež što gaje uvijek nosio sa sobom pa se, ne vjerujući da u protivničke strane ima kakva oružja, baci na Candidea; no, naš dobri Vestfalac bijaše od starice, zajedno s potpunim odijelom, dobio i krasan mač. Izvuče ga te, premda bijaše vrlo blage ćudi, položi vam Izraeličanina mrtva na popločani pod, pred noge lijepe Kunegunde.

— Sveta Bogorodice! - uskliknu ona - što će s nama biti? Muškarac ubijen u mojoj kući! Dođu li redarstvenici, mi smo izgubljeni.

— Da nije obješen - reče Candide — Panglos bi nam dao dobar savjet u ovoj izvanrednoj zgodi, jer je bio velik filozof. Kako njega nema, pitajmo za savjet staricu.

Starica bijaše vrlo oprezna i upravo počinjaše iznositi svoje mišljenje, kadli se otvoriše neka druga vratašca. Bijaše jedan sat iza ponoći, početak nedjelje. Taj pak dan pripadaše milostivom gospodinu inkvizitoru. On uđe i vidi išibana Candidea s mačem u ruci, mrtvacu ispružena na zemlji, usplahirenu Kunegundu i staricu gdje dijeli savjete.

Evo što se u tom trenutku zbivaše u Candideovoj duši i kako on rasuđivaše:

— Ako ovaj sveti čovjek pozove upomoć, neizostavno će me dati spaliti: isto će možda učiniti i s Kunegundom. Dao

me nemilosrdno bičevati; on mi je suparnik; kada sam se već upustio u ubijanje, nemam se što kolebati.

To je rasuđivanje bilo jasno i brzo pa, ne ostavljajući inkvizitoru vremena da dođe k sebi od iznenađenja, Candide ga skroz-naskroz probode i baci pokraj Zidova.

— Evo nove nevolje — reče Kunegunda — za nas više nema oprosta; izopćeni smo; kucnuo nam je posljednji čas. Kako vam je samo uspjelo, vama koji ste od rođenja tako blagi, da u dvije minute ubijete jednoga Zidova i jednoga prelata?

— Krasna moja gospođice - odgovori Candide — kad je čovjek zaljubljen, ljubomorani i išiban po nalogu Inkvizicije, više ne vlada sobom.

Starica tada uze riječ i reče:

— U konjušnici su tri andaluzijska konja, a uz njih sedla i uzde: neka ih vrlo Candide opremi; gospođa ima moidora²⁸ i dijamanata; brzo pojašimo konje, premda ja mogu sjediti samo na jednoj strani stražnjice, pa hajdemo u Cadiz. Vrijeme je lijepo da ljepše ne može biti, a pravi je užitak putovati po noćnoj svježini.

Candide odmah osedla sva tri konja. Kunegunda, - starica i on u jednom mahu prevale trideset milja. Dok se udaljavahu, u kuću stigoše pripadnici Svete Hermandad;²⁹ milostivoga gospodina sahraniše u lijepoj crkvi, a Jisakara baciše na smetište. Candide, Kunegunda i starica bijahu tada već u gradiću Avaceni, usred gorja Sierra Morena, pa su u nekoj krčmi ovako razgovarali.

28 Iskrivljeno od port. *moeda d'ouro* — portugalski zlatni novac u uporabi od druge polovine 16. do prve polovine 18. st. — nap. prev.

29 Španjolska srednjovjekovna policija — nap. prev.

POGLAVLJE DESETO

U kakvu su nevoljnu stanju Candide, Kunegunda i starica stigli u Cadiz i kako su se ukricali na brod

— **TKO LI MI** je mogao ukrasti pistole i dijamante? — plačući govoraše Kunegunda. — Od čega ćemo živjeti, što ćemo raditi? Gdje da nađem inkvizitore i Zidove od kojih bih došla drugo zlato i dragulje?

— **Jao!** — reče starica. — Silno sumnjam u velečasnoga oca franjevca, koji je jučer u Badajozu prenoćio u istom svratištu kao i mi; Bog me čuvao od nepromišljene osude, ali je on dvaput ušao u našu sobu, a otputovao je davno prije nas.

— **Jao!** — reče Candide. — Dobri mi je Panglos često dokazivao da su zemaljska dobra zajednička svim ljudima, da svatko ima na njih jednako pravo. Taj nanije franjevac, prema tim načelima, trebao ostaviti dovoljno novaca da završimo putovanje. Nije vam, znači, ostalo baš ništa, krasna moja Kunegundo?

— **Ni maravedija** — reče ona.

— **Na što da se odlučimo?** — reče Candide.

— **Prodajmo jednoga konja** - reče starica. — Ja ću uzjahati na sapi iza gospođice, premda mogu sjediti samo na jednoj strani stražnjice, pa ćemo stići u Cadiz.

U istom se konačištu nalazio neki benediktinski prior; on jeftino kupi konja. Candide, Kunegunda i starica prodoše preko Lucene, Chillasa, Lebrije te napokon stigoše u Cadiz. Tamo se opremalo brodovlje i kupila vojska eda bi se pаметi priveli velečasni oci isusovci u Paragvaju koje se optuživaše da su u blizini grada San Sacramento jednu svoju hordu potaknuli na pobunu protiv kraljeva Španjolske i Portugala. Candide, koji bijaše služio kod Bugara, pred generalom te

male vojske izvede bugarske vježbe s toliko dražesti, brzine, vještine, ponosa i okretnosti te mu dadoše pješačku četvu da njome zapovijeda. I tako postade satnik; ukrca se na brod s gospođicom Kunegundom, sa staricom, s dvojicom slugu i s dva andaluzijska konja što nekoć pripadahu gospodinu velikom inkvizitoru Portugala.

Za cijele plovidbe često razglabahu o filozofiji jadnoga Panglosa.

— Odlazimo u drugi svijet — govoraše Candide. — Nedvojbeno je u njemu sve dobro. Mora se, naime, priznati da je zbog onoga što se u fizičkome i u moralnome pogledu događa u našem mogućće pomalo i uzdisati.

— Ljubim vas od svega srca — govoraše Kunegunda — ali mi je duša još uvijek potpuno prestravljena onime što sam vidjela, onime što sam iskusila.

— Sve će biti dobro - odvrćaše Candide. - Već i more toga novog svijeta vrijedi više od svih mora naše Europe; mirnije je, a vjetrovi su mu stalniji. Novije svijet zacijelo najbolji od svih mogućih svjetova.

— Daj Bože! — govoraše Kunegunda. — No, ja sam u svojem svijetu bila tako užasno nesretna, da mi je srce gotovo zatvoreno za svaku nadu.

— Tužite se — reče im starica — ah, jao, niste vi iskusili ne-
daće kakve su bile moje.

Kunegunda se na ovo gotovo nasmija, a sa svojom tvrdnjom da je nesretnija od nje dobra joj se žena učini veoma šaljivom.

— Jao, draga moja — reče joj — osim ako vas nisu silovala dvojica Bugara, ako niste dvaput zadobili ubod nožem u truh, ako vam nisu razorili dva zamka, ako vam pred očima nisu zaklali dva oca i dvije majke te ako niste vidjeli kako vam dvojicu ljubavnika bičuju na autodafeu, ne vidim kako biste me mogli nadmašiti. Dodajte k tomu i da sam rođena

barunica sa sedamdeset i dva plemenita koljena, a da sam bila kuharica.

— Gospođice - odgovori starica — vi ne znate kakva sam ja roda, a kada bih vam pokazala svoju stražnjicu, ne biste govorili kao što govorite i ne biste tako naprečac sudili.

Ove riječi u Kunegundinoj i Candideovoj duši izazvaše ogromnu radoznalost. Starica im ovako progovori.

POGLAVLJE JEDANAESTO

Staričina povijest

— Nisu NI MENI oči uvijek bile podlivene krvlju i grimizom obrubljene; nije mi nos uvijek dodirivao bradu i nisam uvijek bila sluškinja. Ja sam kći pape Urbana X. i kneginje od Palestrine. Do četrnaeste su me godine odgajali u dvorcu kojemu svi zamci vaših njemačkih baruna ne bi mogli ni kornjušnicom biti, a jedna je moja haljina vrijedila više negoli sva raskoš Vestfalije. Ljepota mi se, draž i nadarenost razvijahu usred užitaka; poštovanja i nada. Već sam pobuđivala ljubav, grudi mi se oblikovale - i to kakve grudi! Bijele, čvrste, isklesane kao grudi Venere Medicejske. A oči! A vjeđe! A crne trepavice! Kakav lije plamen sjao u mojim zjenicama; pred njim je tamnio svjetlucavi sjaj zvijezda, kako mi govorahu tamošnji pjesnici. Žene koje su me odijevale i razodijevale padahu u zanos gledajući me sprijeda i straga, a svi bi muškarci rado bili zauzeli njihovo mjesto.

Zaručiše me za vladajućega kneza od Massa-Carrare. Kakva li kneza! Lijep kao i ja, sazdan od nježnosti i čara, blistava duha i usplamtio od ljubavi. Ljubila sam ga kao što se ljubi prvi put, s obožavanjem, sa zanosom. Bje priređena svadba. Nevidena li sjaja i nečuvene raskoši! Bez prestanka se redahu slavlja, konjske parade, komične opere: cijela Italija za mene sastavljala sonete od kojih ni jedan jedini nije bio čak ni podnošljiv. Bijah na domaku sreće, kadli mojega kneza k sebi na čokoladu pozva stara markiza što mu nekoć bijaše ljubovca. Za nepuna dva sata umrije u strahovitim grčevima. No, to je tek sitnica. Moja se mati, očajna, iako manje ojađena od mene, htjede na neko vrijeme otrgnuti od toga zlokobnog borišta. Imala je vrlo lijepo imanje u blizini Gaete. Ukrcasmo

se na neku tamošnju galiju, pozlaćenu kao oltar Sv. Petra u Rimu. Kad eto ti nekoga salijskog gusara: jurnu za nama i u nas udari. Naši su se vojnici branili kao pravi papini vojnici: svi kleknuše i odbaciše oružje, moleći gusara da im dade oprost *in articulo mortis*.^{30 31}

— Odmah ih svukoše do gola kao majmune; isto tako i moju majku, naše dvorske gospođice, pa i mene. Nevjerojatno bijaše vidjeti kakvom brzinom ta gospoda razodijevaju ljude. No, još me više iznenadi kada nam svima metnuše prst tamo gdje mi žene obično dopuštamo da nam se metne samo cjevčica.³⁷ Taj mi se obred učini silno čudnim: eto, ne makne li se iz svojega kraja, tako čovjek prosuđuje o svemu. Uskoro doznah kako to čine zato da vide nismo li ondje skrili kakve dijamante: taj je običaj od pamtivijeka ustanovljen među uljuđenim narodima što plove morima. Saznah da redovnička gospoda malteški vitezovi to nikada ne propuštaju kada zarobe Turke ili Turkinje; to je zakon međunarodnog prava od kojega još nikada nitko nije odstupio.

— Neću vam govoriti kako je za mladu kneginju teško kada je, zajedno s majkom, kao robinju odvedu u Maroko. Vjerojatno poimate što smo sve imale prepatiti na gusarskom brodu. Mati mi još bijaše vrlo lijepa; naše dvorske gospođice, naše obične sobarice imahu više čara no što bi se bilo moglo naći u cijeloj Africi. Ja pak bijah prekrasna, bijah sama ljepota i dražest, a usto i djeвица, ali ne zadugo. Cvijet koji bijaše namijenjen lijepome knezu od Massa-Carrare, ote mi gusarski kapetan: bijaše to neki oduran crnac koji smatraše da mi je time još i veliku čast iskazao. Doista, gospođa kneginja od Palestrine i ja morale smo biti silno jake da izdržimo sve što smo iskusile do dolaska u Maroko. No, prijeđimo preko toga; to su tako obične stvari da ne vrijedi o njima ni govoriti.

30 Na samrti (lat.) — nap. prev.

31 Riječ je o cjevčicama za ispiranje - nap. prev.

- Maroko se kupao u krvi kada stigosmo. Svaki je od pedeset sinova cara Mulaja Ismaila³² imao svoju stranku, što je dovelo do pedeset građanskih ratova: crnci protiv crnaca, crnci protiv smeđoputih, smeđoputi protiv smeđoputih, mulati protiv mulata. Bijaše to neprestano klanje širom carstva.

- Tek što nas iskrače, kadli se pojave crnci iz stranke neprijateljske stranci mojega gusara s nakanom da mu otmu plijen. Mi smo, poslije zlata i dijamanata, bile najvrednije što je imao. Posvjedočih takvoj borbi kakve vi pod europskim podnebljima nikada i ne vidate. U sjevernih naroda krv nije dovoljno vruća. Nema u njih ludila za ženama u mjeri u kojoj je to uobičajeno u Africi.³³ U žilama vaših Europljana kao da teče mlijeko; a u žilama žitelja atlaskoga gorja i susjednih krajeva vitriol i vatra. Bijesno poput lavova, tigrova i zmija toga kraja, borili su se da odrede kome ćemo pripasti. Jedan mi Maur zgrabi mater za desnu ruku, zamjenik je mojega kapetana primi za lijevu; jedan je maurski vojnik uhvati za jednu nogu, a jedan je od naših gusara držaše za drugu. U jednom su trenutku gotovo svaku od naših djevojaka vukla po četiri vojnika. Moj me kapetan skrivaše iza sebe. U ruci držaše sablju krivošiju i ubijaše svakoga tko bi se suprotstavio njegovu gnjevu. Napokon vidjeh kako čudovišta što se o njih otimahu rastrgaše, sasjekoše, izmrcvariše sve naše Talijanke i moju mater. Moji zarobljeni suputnici, oni koji ih bijahu zarobili, vojnici, mornari, crnci, smeđokošci, bijelci, mulati te konačno moj kapetan, svi izginuše, a ja ostadoh polumrtva ležati na gomili mrtvacu. Slični se prizori odigravahu, kao što je poznato, na području većem od tri stotine milja, a da pritom nitko nije zaboravljao na pet dnevnih molitava što ih je nekoć propisao Muhamed.

Jedva se jedvice izvukoh iz one hrpe krvavih leševa i odvukoh se pod veliko narančino stablo na rubu obližnjega po-

32 Marokanski sultan, vladao od 1672. do 1727. — nap. prev.

33 Aluzija na Montesquieuovu teoriju, izloženu u *Duhu zakona* - nap. prev.

toka; tu se sruših od straha, iznemoglosti, užasa, očajja i gladi. Ubrzo potom izmučena mi se osjetila prepustiše snu koji više nalikovaše na nesvjesticu negoli na počinak. Nalazila sam se u tom stanju slabosti i otupljenosti, između smrti i života, kadli osjetih kako me pritišće nešto što se koprcalo na mojemu tijelu. Otvorih oči i ugledah bijela muškarca dobra izgleda koji uzdisaše i mrljaše kroz zube: O, *che sciagura d'essere senca c...*³⁴

34 Oh, kako lije strašno kad čovjek nema muda (tal.); posljednja bi riječ, naime, trebala glasiti *coglioni* (tal.) - testisi, u prenesenom značenju muškost - nap. prev.

POGLAVLJE DVANAESTO

Nastavak staričinih nedaća

IZNENAĐENA I OBRADOVANA što čujem jezik svoje domovine te ništa manje začuđena riječima što ih izgovaraše taj čovjek, odgovorih mu da ima i većih nesreća od one na koju se on tuži. Ukratko ga uputih u sve užase koje sam doživjela pa se opet obeznanih. On me odnese u obližnju kuću, da me spremi u postelju, naredi da me nahrane, utješi me, polaska mi, reče kako nikada nije vidio ništa tako lijepo kao što sam ja i da nikada nije toliko žalio za onim što mu nitko ne može vratiti.

— Rođen sam u Napulju - reče mi — tamo svake godine škope dvije-tri tisuće djece; neka od toga umru, neka steknu glas ljepši nego što je u žena, neka pak vladaju državama. Na meni su tu operaciju izvršili s velikim uspjehom pa sam postao pjevač u kapeli gospođe kneginje od Palestrine.

— Moje matere! — uskliknuh.

— Vaše majke? — uskliknu on plačući. - Sto! Vi ste ona kneginjica koju sam odgajao do njezine šeste godine i koja je već onda obećavala da će biti lijepa kao što ste vi?

— Da, to sam ja, a mati mi leži četiri stotine koraka ovdje, raščetvorena, pod gomilom mrtvih.

Isripovjedih mu sve što mi se dogodilo; i on meni ispriповjedi svoje pustolovine te mi priopći kako ga jedna kršćanska sila bijaše poslala marokanskomu kralju da s njime sklopi ugovor po kojemu bi se tom monarhu isporučilo baruta, topova i brodova i tako pomoglo da uništi trgovinu drugih kršćana.

- Moja je misija obavljena - reče mi taj čestiti eunuh - spremam se ukrcati u Ceuti pa ću vas povesti u Italiju. *Ma che sciagura d'essere senza c...*

Zahvalih mu ganuta do suza, no umjesto da me povede u Italiju, on me odvede u Alžir i prodade me deju³⁵ te pokrajine. Tek što me ondje prodadoše, ona kuga, što već bijaše obišla Afriku, Aziju i Europu, svom snagom pohara i Alžir. Vidjeli ste potres, gospođice, ali jeste li ikada imali kugu?

- Nikada - odgovori barunica.

- Da ste je imali — prihvati starica — priznali biste da je ona daleko iznad potresa. Vrlo je uobičajena u Africi; ja sam od nje bolovala. Zamislite položaj kćeri jednoga pape, u dobi od petnaest godina, koja je za tri mjeseca doživjela siromaštvo, ropstvo, bila gotovo svakodnevno silovana, vidjela kako su joj majku raščetvorili, iskusila glad i rat te okužena umirala u Alžiru. Ipak, nisam umrla. No, podlegoše joj moj eunuh, dej i gotovo čitav alžirski šaraj.³⁶

Kada prodoše prvi naleti te strahovite kuge, prodadoše dejevno roblje. Mene kupi neki trgovac i odvede me u Tunis; prodade me drugome trgovcu koji me preproda u Tripolisu. Iz Tripolisa me preprodaše u Aleksandriju, iz Aleksandrije u Smirnu, iz Smirne u Carigrad. Napokon pripadoh nekome janjičarskom agi koji ubrzo nakon toga bi poslan u Azov da ga brani od Rusa što ga opsjedahu.

Aga, rado uživajući u ženskome društvu, povede sa sobom čitav svoj harem i smjesti nas u malu tvrđavu u Mejotskom zatonu³⁷ koju su čuvala dva crna eunuha i dvadeset vojnika. Mi pobismo svu silu Rusa, ali i oni nama dobroano uzvratīše. Azov bje razoren ognjem i mačem, a ne bjehu pošteđene ni žene ni djeca; ostade stajati tek naša tvrđavica; neprijatelj

35 Naslov poglavarava u Alžiru i Tunisu za vrijeme turskoga suvereniteta nad tim zemljama — nap. prev.

36 Vladarov dvor — nap. prev.

37 Današnje Azovsko more — nap. prev.

nas gladu htjede prisiliti na predaju. Dvadesetorica se janjičara bijahu zaklela da se nikada neće predati. Krajnja glad na koju su bili osuđeni prisili ih da pojedu dva naša eunuha, sve od straha da ne prekrše zakletvu. Nakon nekoliko dana odlučise pojesti i žene.

Imali smo vrlo pobožna i sućutna imama koji im održa divnu propovijed i nagovori ih da nas baš posve ne ubiju.

— Odrežite — reče on — svakoj od tih gospi samo po jedan guz; izvrsno ćete se najesti; a bude li to trebalo ponoviti, imat ćete kroz nekoliko dana još toliko hrane. Nebo će vam biti zahvalno za tako milosrdno djelo i bit će vam na pomoć.

Bijaše u njega mnogo rječitosti pa ih uspje nagovoriti. Podvrgoše nas tom užasnom postupku. Imam nam stavi isti melem kakav se dječacima stavlja nakon obrezivanja. Umalo sve pomrijesmo.

Tek što janjičari dovršise objed koji smo im bile priskrebile, kadli stigoše Rusi na plitkim brodovima; nijedan janjičar ne izmače. Rusi se i ne osvrnuše na naše stanje, ali svuda ima francuskih kirurga: jedan od njih, vrlo vješt čovjek, pobrinu se za nas, izliječi nas, a ja ću se cijeloga života sjećati prijedloga koje mije iznio kada su mi rane do kraja zacijelile. Uostalom, svima nam je rekao da se previše ne žalostimo; uvjeri nas da se slična stvar dogodila prilikom mnogih drugih opsada te daje to ratni zakon.

Čim su mi družice mogle hodati, poslaše ih u Moskvu; ja padoh u dio nekom boljaru koji me postavi za vrtlaricu i svakodnevno mi udaraše dvadeset udaraca bičem. No, nakon dvije godine tog velmožu zbog nekih nemira na dvoru smaknuše rastezanjem na kotaču, zajedno s još tridesetak drugih boljara, a ja iskoristih tu zgodu i pobjegoh. Prijedoh cijelu Rusiju, dugo posluživah po krčmama u Rigi, potom u Rostocku, Wismaru, Leipzigu, Kasselu, Utrechtu, Leydenu, Hagu, Rotterdamu; ostarjeh u bijedi i beščaću imajući samo

polovicu stražnjice, uvijek se sjećajući da sam kći jednoga pape. Sto se puta htjedoh ubiti, ali još uvijek ljubljah život. Ta je smiješna slabost možda jedna od naših kobnijih sklonosti; jer ima li ičega glupljeg nego neprestano nositi breme koje u svakom času možemo zbaciti na zemlju? Užasavati se vlastitoga bića, a do njega držati? Ukratko, milovati zmiju koja nas proždire sve dok nam ne pojede i srce?

U zemljama kroz koje me sudbina gonila i u krčmama u kojima sam služila, vidjeh silan broj ljudi koji proklinjahu svoju sudbinu, ali samo dvanaestoricu vidjeh koji dobrovoljno okončaše svoj jad: tri crnca, četiri Engleza, četiri Genovežanina i jednoga njemačkog profesora po imenu Robeck.³⁸ Na poslijetku postadoh sluškinjom kod Zidova don Jisakara, a on me dodijeli vama, lijepa moja gospođice. Vezah se uz vašu sudbinu i više se zabavih vašim doživljajima negoli svojim. Ne bih vam o svojim nedaćama čak ni govorila da me niste malčice podboli i da na brodu nije običaj pričati priče da bi se ljudi rasonodili. Napokon, gospođice, imam iskustva, poznajem svijet. Dajte sebi na volju, zamolite svakoga putnika da vam ispriča svoje doživljaje pa ako se nađe samo jedan koji nije često prokleo vlastiti život, koji nije često sam sebi rekao da je najnesretniji među ljudima, bacite me naglavce u more.

38 Zapravo, Švedanin - švedski filozof koji je napisao raspravu o samoubojstvu, a na poslijetku se sam i ubio — nap. prev.

POGLAVLJE TRINAESTO

*Kako je Candide bio prisiljen rastati
se od starice i lijepe Kunegunde*

LJEPKA KUNEGUNDA, čuvši ovu povijest, ukaza starici svaku učtivost što se duguje osobi njezina položaja i vrijednosti. Prihvati prijedlog; redom potaknu sve putnike da joj ispri-povjeda svoje doživljaje. Candide i ona priznadoše daje starica bila u pravu.

- Prava je šteta - govoraše Candide — što je mudri Panglos obješen, i to usprkos običaju prigodom autodafea; izrekao bi nam divnih stvari o fizičkom i moralnom zlu koje prekriva zemlju i more, a ja bih se osjetio kadrim da mu se usudim ponizno iznijeti pokoji prigovor.

Dok je svatko pričao svoju povijest, brod sve dalje od-micaše. Pristadoše u Buenos Airesu. Kunegunda, kapetan Candide i starica pođoše do guvernera don Fernanda d'Ib-araa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Suza.³⁹ U toga velmože bijaše oholosti koliko i dolikuje čovjeku koji nosi toliko imena. Ljudima se obraćao s najotmjelijim pre-zirom, nos tako visoko držeći, tako nemilosrdno dižući glas, govoreći tako impozantnim tonom, šepireći se tako gordim nastupom da bi svatko tko bi ga pozdravio bio u iskušenju da ga izmlati. Za ženama je mahnitao. Kunegunda mu se učini nečim najljepšim što je ikada vidio. Prvo što je učinio bijaše se raspitati je li ona kapetanova žena. Izraz s kojim je to pita-nje postavio zabrinu Candidea; ne usudi se reći da mu je že-na, jer mu to zapravo i nije bila; ne usudivaše se reći da mu je sestra, jer mu nije bila ni to. Pa iako je takva poluslužbe-

39 Španjolska se prezimena inače pišu bez zarez: ovaliki zarezi služe postizanju komičnog efekta — nap. prev.

na laž kod starih nekoć silno bila u modi, a kod modernih bi bila mogla biti korisna, duša mu bijaše odveć čista da bi se iznevjerio istini.⁴⁰

— Gospođica Kunegunda - reče — mora mi tek učiniti čast da se za me uda pa preklinjemo vašu preuzvišenost da nam blagoizvoli prirediti svadbu.

Don Fernando d'Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lam-pourdos, y Suza, sučući brk, zajedljivo se podsmjehnu te kapetanu Candideu naloži da pođe i pozabavi se smotrom svoje čete. Candide se pokori, a guverner ostade uz gospođicu Kunegundu. Izjavi joj strasnu ljubav i ustvrdi da će se sutradan s njome vjenčati, crkveno ili drukčije, već kako bude po volji njezinim čarima. Kunegunda zatraži četvrt sata eda bi se pribrala, posavjetovala sa staricom te se odlučila.

Starica reče Kunegundi:

— Gospođice, za sobom imate sedamdeset i dva plemeni-ta koljena, ali nemate ni novčića; samo do vas stoji hoćete li biti ženom najmoćnijemu velmoži u Južnoj Americi, a koji ima i krasan brk — što vama treba da se dičite besprijekornom vjernošću? Silovali su vas Bugari, a jedan Židov i jedan inkvizitor okusili su vaše draži; nedaća nam daje pojedina prava. Priznajem da se, kada bih bila na vašem mjestu, ne bih nimalo ustručavala udati za gospodina guvernera i osigurati sreću gospodinu kapetanu Candideu.

Dok iz starice tako progovaraše sva mudrost što je daju dob i iskustvo, u luku uplovi neki brodić donoseći sa sobom jednoga španjolskog mirovnog suca i nekoliko alguacila⁴¹, a evo kako se to slučilo.

Starica bijaše izvrsno pogodila da je u gradu Badajozu Kunegundi, dok je žurno bježala s Candideom, novac i na-

40 *Kod starih* - aluzija na biblijsku priču o Abrahamu i Sari odnosno Izaku i Rebe-ki, *kod modernih* na Prevostov roman *Manon Lescaut* te na junakinjin i Des Grieuxov dolazak u New Orleans - nap. prev.

41 Alguacil (španj.) — stražar, redar, policajac — nap. prev.

kit ukrao jedan franjevac sa širokim rukavima. Fratar nekoliko dragulja pokuša prodati nekom draguljaru. Trgovac u njima prepoznade dragulje koji pripadahu velikom inkvizitoru. Franjevac, prije no što ga objesiše, priznade da ih je ukrao; naznači osobe kojima ih je uzeo i put kojim idu. Kunegundin i Candideov bijeg bijaše već poznat. Slijedili su ih do Cadiza; ne časeći ni časa poslaše brod u potjeru za njima i taj brod već bijaše u luci Buenos Airesa. Proširi se glasina da će se s njega svaki čas iskrcati neki sudac u potrazi za ubojicama milostivoga gospodina velikoga inkvizitora. Razborita starica odmah uoči što sve valja učiniti.

— Vi ne možete pobjeći — reče ona Kunegundi — a nimate se čega bojati; niste vi ubili milostivoga gospodina. Uostalom, guverner, koji vas ljubi, neće otrpjeti da vas zlostavljaju; ostanite.

Pa smjesta otrča Candideu:

- Bježite - reče - ili ćete za jedan sat biti spaljeni.

Ni trenu se nije smjelo izgubiti, no kako se odvojiti od Kunegunde i kamo se skloniti?

POGLAVLJE ČETRNAESTO

*Kako su Candide i Kakambo⁴² dočekani
kod paragvajskih isusovaca*

CANDIDE BIIJAŠE sa sobom iz Cadiza poveo slugu kakvih se na španjolskim obalama i u kolonijama mnogo može naći. Imaše on četvrtinu španjolske krvi budući rođen u Tucumanu od oca mješanca, a prije je bio ministrant, crkvenjak, mornar, fratar, trgovački posrednik, vojnik, lakaj. Ime mu bijaše Kakambo i silno ljubljaše svojega gospodara zato što mu gospodar bijaše silno dobar čovjek. Sto je brže mogao, osedla on oba andaluzijska konja.

— Hajdemo, gospodaru, poslušajmo staričin savjet; pođimo, potecimo i ni na tren se ne osvrćimo.

Candide stade liti suze:

— O, draga moja Kunegundo! Zar vas moram ostaviti sada kada vam se gospodin guverner sprema prirediti svadbu? Kunegundo, došavši ovamo iz tolike daljine, što li će s vama biti?

— S njome će biti što bude - reče Kakambo. - Ženama nikada ničega ne uzmanjka; Bog se brine za njih; bježimo.

— Kamo me vodiš? Kamo idemo? Sto ćemo bez Kunegunde? — govoraše Candide.

— Svetoga mi Jakova Kompostelskoga - reče Kakambo — kanili ste ratovati protiv isusovaca; hajde da sada ratujemo za njih. Prilično poznajem putove, odvest ću vas u njihovo kraljevstvo,⁴³ a oni će biti očarani dobiju li kapetana koji vježba

42 Po zvuku i po obliku ovo je tipično »urođeničko« ime koje Voltaire piše, dakako, kao Cacambo, a koje mi zapisujemo ovako kako je u tekstu - nap. prev.

43 Aluzija na prošireno uvjerenje da se neki isusovac dao postaviti za paragvajskoga kralja - nap. prev.

po bugarsku; steći ćete bajoslovan imutak: kada se nešto ne postigne u jednome svijetu, nađe se to u drugome. Silno je velik užitak vidjeti i činiti što god novo.

— Ti si, dakle, već bio u Paragvaju? — reče Candide.

— Eh, dakako! - reče Kakambo. — Bio sam služnik u kolegiju Uzašašća i znam kako vladaju *Los Padres*⁴⁴ isto tako dobro kao što poznajem ulice u Cadizu. Njihova je vladavina nešto predivno. Kraljevstvo im već ima više od tri stotine milja u promjeru; podijeljeno je na trideset pokrajina. *Los Padres* imaju sve, a narod ništa. To je remek-djelo razuma i pravde. Sa svoje strane, ne vidim ništa božanstvenije no što su *Los Padres* koji ovdje ratuju protiv španjolskoga i portugalskoga kralja, a u Europi te kraljeve ispovijedaju; koji Španjolce ovdje ubijaju, a u Madridu ih otpremaju na nebo: to me očarava; pohrlimo naprijed; bit ćete najsretniji od svih ljudi. Kako li će samo biti zadovoljni *Los Padres* kada saznaju da im dolazi kapetan koji umije izvoditi bugarske vježbe.

Kad stigoše do prve mitnice, reče Kakambo predstraži da jedan kapetan želi razgovarati s gospodinom zapovjednikom. Potom bi poslana obavijest glavnoj straži. Jedan paragvajski oficir otrča do zapovjednika da mu dojavij vijest. Candidea i Kakamba najprije razoružaše; zaplijeniše im oba andaluzijska konja. Obojicu stranaca provedoše između dviju vojničkih vrsta: zapovjednik stajaše na kraju s trorogim šeširom na glavi, zadignute reverende, s mačem o boku i kratkim kopljem u ruci. Dade im znak i dvadeset i četvorica vojnika opkole pridošlice. Jedan im narednik reče kako moraju pričekati — zapovjednik ne može s njima govoriti, velečasni otac provincijal nijednomu Španjolcu ne dopušta da, osim u njegovoj nazočnosti, otvori usta i dulje od tri sata ostane u zemlji.

— A gdje je velečasni otac provincijal? - upita Kakambo.

44 Oci isusovci (Španj.) — nap. prev.

— Na svečanoj smotri nakon služenja mise - odgovori narednik — i tek ćete mu za tri sata moći poljubiti mamuze.

— Ali — reče Kakambo — gospodin kapetan, koji umire od gladi kao i ja, uopće nije Španjolac, nego Nijemac. Ne bismo li mogli doručkovati čekajući Njegovu Velečasnost?

Narednik smjesta ode da te riječi prenese zapovjedniku.

— Bogu budi hvala! - reče taj velmoža. - Budući da je Nijemac, mogu s njime govoriti; dovedite ga u moju sjenicu.

Odmah povedu Candidea u prostoriju okruženu zelenilom i urešenu vrlo lijepim stupovima od zlatastozelena mramora i rešetkama iza kojih bijahu zatvoreni papagaji, kolibrići, ptice-bumbari,⁴⁵ biserke i druge silno rijetke ptice. Izvrstan je doručak bio pripravljen u zlatnim posudama pa dok su Paragvajci nasred polja, na žarkome suncu, jeli kukuruz iz drvnih zdjelica, u sjenicu uđe velečasni otac zapovjednik.

Bijaše to vrlo lijep mladić, puna, prilično bijela i rumena lica, izvijenih obrva, živa oka, crvenkasta uha, kao krv crvenih usana, ponosna izgleda, no ponos mu ne bijaše ni kao u Španjolca ni kao u isusovca. Candideu i Kakambu vratili su oružje što im ga bijahu zaplijenili, kao i oba andaluzijska konja; Kakambo im dade zobi uz sjenicu, stalno ih držeći na oku, u strahu od iznenađenja.

Candide najprije poljubi skut zapovjednikove reverende, a zatim svi sjedoše za stol.

— Vi ste, dakle, Nijemac? — reče mu isusovac na tom jeziku.

— Da, velečasni oče — reče Candide.

Izgovarajući te riječi, ijedan se i drugi promatrahu s krajnjim iznenađenjem i uzbuđenjem koje ne bijahu kadri svladati.

— A iz kojega ste njemačkoga kraja? — reče isusovac.

45 Stariji i manje upotrebljavan naziv za kolibrića; i u izvorniku stoje jedan za drugim dva sinonima *colibris* i *oiseaux-mouches* — nap. prev.

— Iz prljave pokrajine Vestfalije - reče Candide. - Roden sam u zamku Thunder-ten-tronckh.

— O, nebesa! Je li to moguće? - reče zapovjednik.

— Kakva li čuda! - uzviknu Candide.

— Jeste li to vi? — reče zapovjednik.

— To nije moguće — reče Candide.

Obojica se sruše nauznak od iznenađenja, zagrle se i stanu liti potoke suza.

— Sto! Zar ste to vi, velečasni oče? Vi, brat lijepe Kunegunde! Vi, kojega su ubili Bugari! Vi, sin gospodina baruna! Vi, isusovac u Paragvaju! Valja priznati daje ovaj svijet čudna stvar. O, Panglose! Panglose! Kako biste se radovali da vas nisu objesili!

Zapovjednik svim crnačkim robovima i Paragvajcima koji posluživahu piće u peharima od gorskoga kristala naloži da se povuku. Tisuću puta zahvali Bogu i svetom Ignaciju; stezaše Candidea u zagrljaju; obojici suze oblijevahu lice.

— Bili biste još više iznenađeni, još više raznježeni i još više izvan sebe — reče Candide — kada bih vam rekao daje gospođica Kunegunda, vaša sestra za koju ste vjerovali da su joj rasporili trbuh, živa i zdrava.

— Gdje?

— U vašem susjedstvu, kod gospodina guvernera Buenos Airesa; a ja sam bio došao zato da s vama ratujem.

Sa svakom riječju koju izustiše u tom dugom razgovoru gomilaše se čudo za čudom. Čitava im duša hitaše po jeziku, bijaše im pažljiva u uhu i blistaše u oku. Kako bijahu Nijemci, dugo ostadoše za stolom čekajući velečasnoga oca provincijala, a zapovjednik ovako progovori svojemu dragom Candideu.

POGLAVLJE PETNAESTO

Kako je Candide ubio brata svoje drage Kunegunde

- CIJELOGA ĆE MI života u sjećanju ostati onaj užasni dan kada sam vidio kako mi ubijaju oca i majku i siluju sestru. Kada se Bugari povukoše, ne nađosmo tu ljubljenu sestru. Moju majku, mojega oca i mene, dvije sluškinje i tri zaklana dječaćića staviše na jedna kola pa nas odvezoše da nas sahrane u jednoj isusovačkoj kapelici, na dvije milje od zamka mojih pređa. Jedan isusovac poškropi nas blagoslovljenom vodom; bijaše užasno slana, a nekoliko mi kapi uđe u oči; redovnik primijeti da mi je vjeđa zadrhtala, položi mi ruku na srce i osjeti da kuca. Pobrinuše se za mene i nakon tri tjedna bijah kao i prije. Vi znate, dragi moj Candide, da sam bio silno lijep, poslije se još i proljepšah tako daje velečasni otac Croust, samostanski glavlar, oćutio prema meni najnježnije prijateljstvo; dade mi novački habit, a malo potom poslaše me u Rim. Otac general baš je skupljao podmladak među mladim njemačkim isusovcima. Vladari Paragvaja prihvaćaju što je moguće manje španjolskih isusovaca; draži su im stranci kojima vjeruju da lakše mogu gospodariti. Velečasni otac general procijeni me sposobnim za rad u tome vinogradu. Otputovasmo: jedan Poljak, jedan Tirolac i ja. Po dolasku dobili čast podđakona i poručnika; sada sam pukovnik i svećenik. Krepko dočekujemo čete španjolskoga kralja; uvjeravam vas da ćemo ih izopćiti i potući. A vas je Providnost poslala ovamo da nam pomognete. No, je li zbilja istina daje moja draga sestra Kunegunda u susjedstvu, kod guvernera Buenos Airesa?

Candide ga uvjeri prisegnuvši da ništa nije istinitije od toga. Suze im ponovo potekoše. Barun nikako ne prestajaoše griliti Candidea; nazivaše ga bratom, svojim spasiocem.

— Ah, možda ćemo, dragi moj Candide - reče on - uspjeti zajedno ući u taj grad kao pobjednici i osloboditi moju sestru Kunegundu.

— Ništa više od toga ni ja ne želim, jer sam se kanio oženiti njome, a i još se tome nadam.

— Vi drzniče! - odgovori barun - vi biste bili toliko besramni da se oženite mojom sestrom iza koje stoje sedamdeset i dva plemenita koljena! Mislim, da ste silno bezobrazni kad se usuđujete govoriti o tako smionoj nakani!

Candide mu, skamenivši se na te riječi, odgovori:

— Velečasni oče, svi preci svijeta tu ništa ne znače; ja sam vašu sestru izvukao iz zagrljaja jednoga Zidova i jednoga inkvizitora; ona prema meni ima dosta obveza i hoće se za mene udati. Meštar mije Panglos uvijek govorio da su svi ljudi jednaki, pa ću seja njome sigurno oženiti.

— To ćemo tek vidjeti, nitkove! — reče isusovački barun od Thunder-ten-tronckha te istodobno ploštimize zadade Candideu snažan udarac mačem po licu. Candide u isti mah izvuče svoj mač i do balčaka ga zabije u trbuh isusovačkoga baruna; no izvukavši ga sva krvava, stade plakati:

— Jao! Bože moj — reče — ubio sam svojega bivšeg gospodara, svojega prijatelja, svojega šurjaka; ja sam najbolji čovjek na svijetu, pa ipak, već sam, evo, ubio trojicu ljudi, a među tom trojicom i dva svećenika.

Kakambo, koji je na vratima sjenice čuvao stražu, pritrča.

— Ne ostaje nam drugo doli da skupo prodamo svoj život — reče mu gospodar. — Netko će sigurno ući u sjenicu, valja nam umrijeti s oružjem u ruci.

Kakambo, koji se već bijaše svačega nagledao, ne izgubi glavu; uze isusovačku reverendu koju je nosio barun, navuče je na Candidea, dade mu mrtvačev četverouglasti šešir i natjera ga da uzjaše. Sve se to obavi u tren oka.

— Pojurimo, gospodaru; svi će vas držati za isusovca koji donosi naredbe pa ćemo granicu prijeći prije no što uspiju krenuti za nama.

Još pravo i ne cioreskavši, poletje vičući na španjolskome:

— Mjesta, mjesta, za velečasnoga oca pukovnika.

POGLAVLJE ŠESNAESTO

*Što su naša dvojica putnika doživjela s dvije djevojke,
s dva majmuna i s divljacima po imenu Zaušnjaci*⁴⁶

CANDIDE i njegov sluga bijahu već prošli sve mitnice, a u logoru još nitko nije znao za smrt njemačkoga isusovca. Budni se Kakambo bijaše pobrinuo da torbu pričvršćenu otraga na sedlu napuni kruhom, čokoladom, šunkom, voćem i s nekoliko mjerica vina. Na onim svojim andaluzijskim konjima zađoše u nepoznat kraj gdje ne pronađoše nikakva puta. Napokon se pred njima ukaza krasna livada ispresijecana potočićima. Naša dva putnika puste konje da se napasu, a Kakambo gospodaru predloži da jede te mu sam posluži kao primjer.

- Kako da — govoraše Candide - jedem šunku kada sam ubio sina gospodina baruna i kada vidim da mi je suđeno, dok god sam živ, više nikada ne vidjeti lijepu Kunegundu? Čemu bi služilo da produžujem svoje bijedne dane ako ih moram provoditi daleko od nje u grizodušju i očaju? A tek što će reći Trevoltijanske novine.⁴⁷

Tako govoreći, ipak ne odustajaše odjela. Sunce bijaše na zalazu. Dvojica zalutalih putnika začuše nekoliko slabih krikova za koje im se činilo da dolaze iz ženskoga grla. Nisu

46 *Orejones* ili *Dugouhi* bilo je ime kojim su Španjolci nazivali urođenike u tom dijelu Južne Amerike, zbog probušenih ušiju i usnih resica izduženih od teških naušnica; upotrijebivši francusku riječ *oreillons*, koja je etimologijski, doduše, povezana s uhom, ali označava bolest poznatu kao mumps odnosno zaušnjaci, Voltaire je, nehotice ili namjerno, polaznom značenju dao satiričan prizvuk, a kao prevoditeljici, činilo mi se da bi tu činjenicu i na hrvatskome trebalo istaknuti — nap. prev.

47 *Journal de Trhoux* ili *Les memoires pour servir d l'histoire des Sciences et des arts, recueillis par l'ordre de S. A. S. Mgrprince souverain de la Dombes* — književni časopis što su ga isusovci od 1701. godine izdavali u Trevouxu (odatle i pridjev *trevoltijanski*) i u njemu oštro napadali prosvjetiteljsku Voltaireovu filozofiju - nap. prev.

znali jesu li to krici od bola ili od radosti; ali hitro ustadoše, obuzeti nespokojem i nemirom što ih u nepoznatoj zemlji sve izaziva. Povici dolazahu od dviju posve nagih djevojaka što lagano trčahu rubom livade, dok su za njima išla dva majmuna, ujedajući ih za stražnjice. Candidea podiđe sućut; kod Bugara bijaše naučio strijeljati pa mogaše s grma skinuti lješnjak, a da ne takne lišće. Dohvati svoju španjolsku dvocijevku, opali i ubi oba majmuna.

— Bogu budi hvala, dragi Kakambo! Iz velike sam pogibli izbavio ta dva jadna stvora; ako sam i počinio grijeh ubivši inkvizitora i isusovca, doista sam ga okajao spasivši život dvjema djevojkama. Možda su to neke plemenite gospođice pa bi nam ova pustolovina mogla u ovoj zemlji pribaviti velike koristi.

Smjeraše nastaviti, ali mu se jezik ukoči kada vidje obje djevojke gdje nježno grle oba ona majmuna, liju suze nad njihovim tijelima i prebolnim jaucima zrak ispunjaju.

— Nisam očekivao toliko dobrohotnosti — napokon reče Kakambu, a on mu odvrati:

— Gospodaru, tu ste baš napravili rodu glas; ubili ste ljubavnike tih gospođica.

— Ljubavnike! Je li moguće? Šalite se, Kakambo, kako da vam to povjerujem?

— Dragi gospodaru — dočeka Kakambo — vas uvijek sve čudi. Zašto vam se čini toliko neobičnim što u nekim zemljama ima majmuna koji uživaju u ženskim dražima? Oni su jednom četvrtinom ljudi, baš kao što sam ja jednom četvrtinom Španjolac.

-Jao! - prihvati Candide. — Sjećam se da sam od meštra Panglosa čuo kako su se nekoć znali zgoditi takvi udesi pa su iz tih miješanja nastali egipani, fauni i satiri⁴⁸ koje su mno-

48 Mitološke figure, pratioci boga Dioniza odnosno Bakha, božanstva onostranoga života, vina i rodosti — nap. prev.

gi veliki ljudi iz antičkoga svijeta vidjeli, ali sam ja to smatrao bajkama.

— Sada ste se morali uvjeriti - reče Kakambo - da je to istina, a vidite kako to zlorabe osobe koje nisu bile odgojene kako valja; pa se sve bojim da nas te dame ne uvuku u kakvo zlo.

Ova osnovana razmatranja navedoše Candidea da napusti livadu i zađe dublje u šumu. Tu večera s Kakambom pa obojica, proklevši portugalskoga inkvizitora, guvernera Buenos Airesa i baruna, zaspase na mahovini. Kada su se probudili, osjetiše da se ne mogu ni pomaknuti, jer su ih noću Zaušnjaci, tamošnji domoroci kojima ih one dvije gospe bijahu potkazale, bili svezali konopcima od lika. Opoljjavaše ih pedesetak sasvim golih Zaušnjaka, naoružanih strelicama, kijačama i kamenim sjekirama. Jedni zagrijavahu vodu u velikom kotlu, drugi pripremahu ražnjeve, a svi vikahu:

— Isusovac! Isusovac! Osvetit ćemo se i dobro se najesti. Najedimo se isusovčetine, najedimo se isusovčetine!

— Lijepo sam vam rekao, dragi gospodaru — tužno uzviknu Kakambo — da će nam one dvije djevojke skuhati poparu.

Candide pak, spazivši kotao i ražnjeve, uzviknu:

— Zacijelo će nas ispeći ili skuhati! Ah, što bi rekao meštar Panglos, kad bi vidio, kako izgleda prirodno čovjekovo stanje? Sve je dobro, neka bude tako, ali priznajem kako je doista okrutno što sam izgubio gospođicu Kunegundu, a sad će me još i ovi Zaušnjaci nataknuti na ražanj.

Kakambo nikada nije gubio glavu.

— Nipošto ne očajavajte - reče on sneveseljenome Candideu - razumijem pomalo narječje ovdašnjih naroda; porazgovarat ću s njima.

— Ne zaboravite im — reče Candide — predočiti koliko je strahovito nečovječno kuhati ljude i koliko je to malo kršćanski.

- Gospodo - reče Kakambo - vi danas, dakle, kanite pojesti jednoga isusovca: ispravno; nema ničega pravednijeg do li tako postupati s neprijateljima. Prirodno nas pravo odista uči da ubijamo svoje bližnje; tako se na cijelome svijetu i postupa. Ako se mi ne služimo pravom da ih pojedemo, razlog je tomu što imamo druge bolje hrane; no vi nemate ista sredstva kao mi. Zacijelo je bolje pojesti svoje neprijatelje negoli plod svoje pobjede prepustiti gavranima i vranama. No, gospodo, prijatelje ne biste rado jeli. Vjerujete da ćete na ražanj nataknuti isusovca, a ovo je vaš branitelj; neprijatelja svojih neprijatelja kanite ispeći. Ja sam pak rođen u vašoj zemlji; gospodin kojega vidite moj je gospodar, a daleko od toga da bude isusovac, nedavno je ubio jednog isusovca i nosi njegov posmrtni plijen: eto povoda vašoj zabuni. Da biste provjerili ovo što vam kažem, uzmite njegovu reverendu, odnesite je do prve mitnice kraljevstva onih što se *Los Padres* nazivaju; raspitajte se nije li moj gospodar ubio jednoga isusovačkog časnika. Malo će vam vremena trebati; uvijek ćete nas imati prilike pojesti utvrdite li da sam vam lagao. No, ako sam vam rekao istinu, i predobro poznajete načela međunarodnoga prava, običaje i zakone, a da nas ne biste pomilovali.

Zaušnjacima se ovaj govor učini veoma razumnim; oduševljeno dvojicu odličnika da hitro pođu i doznaju istinu; oba izaslanika zadaću obaviše kao umni ljudi i brzo se vratili noseći dobre vijesti. Zaušnjaci odvezaše zarobljenike, ukazaše im svu moguću ljubaznost, ponudiše im djevojke, dadoše im pića za osveženje te ih otpratiše do granice svoje države radosno kličući:

- Nije isusovac, nije isusovac!

Candide se nije mogao nadiviti povodu za svoje oslobođenje.

- Kakva li naroda! - govoraše. - Kakvih li ljudi! Kakvih li običaja! Da nisam bio te sreće da snažnim udarcem mača skroz-naskroz probodem brata gospođice Kunegunde, bio

bih nemilosrdno pojeden. No, konačno, prirodno je stanje dobro, jer su mi ovi ljudi, umjesto da me pojedu, čim su saznali da nisam isusovac, ukazali tisuću počasti!

POGLAVLJE SEDAMNAESTO

Kako su Candide i njegov sluga stigli u zemlju Eldorado i što su ondje vidjeli

KADA SE NADOŠE na zaušnjačkoj granici, reče Kakanibo Candideu:

— Vidite da ova hemisfera nije ništa bolja od naše: poslušajte me, vratimo se najkraćim putem u Europu.

— Kako da se tamo vratimo - reče Candide — i kamo da pođemo? Ako se vratim u svoju zemlju, tamo sve kolju Bugari i Abari; ako se vratim u Portugal, ondje će me spaliti; ako ostanemo u ovoj zemlji, u svakome se trenutku izlažemo opasnosti da nas nataknu na ražanj. A i kako da se odlučim napustiti dio svijeta u kojem živi gospođica Kunegunda?

— Okrenimo prema Cayenni — reče Kakambo — tamo ćemo naći Francuze koji lutaju po cijelome svijetu; oni bi nam mogli pomoći. Možda će se Bog smilovati na nas.

Nije bilo lako poći u Cayennu: otprilike su znali na koju stranu treba krenuti, no gorje, rijeke, ponori, razbojnici, divljaci stvarahu posvuda strahovite prepreke. Konji im uginuše od umora; zalihe se potrošile; čitav su se mjesec hranili divljim plodovima te se napokon nađoše kraj rječice uz koju su rasle kokosove palme pa ih to održa na životu i pobudi im nade.

Kakambo, koji uvijek davaše jednako dobre savjete kao i ona starica, reče Candideu:

— Ne možemo više ovako, dosta smo hodali; primjećujem na obali prazan čamac.

— Hajde - reče Candide — preporučimo se Providnosti.

Preploviše nekoliko milja između obala, čas rascvjetanih, čas jalovih, čas ravnih, čas strmih. Rijeka bivaše sve širom;

napokon se izgubi pod svodom od jezivih litica što se do neba uzdizahu. Naša se dvojica putnika osmjeliše prepustiti valovima ispod toga svoda. Rijeka, na tom se mjestu sužavajući, ponese ih užasnom brzinom i uz užasnu tutnjavu. Nakon dvadeset i četiri sata ponovo ugledaše danje svjetlo, ali im se čamac razbi na podvodnim grebenima; cijelu im se milju valjalo vući od hridi do hridi. Napokon se pred njima ukazao golem obzor, obrubljen nepristupačnim gorjem. Ovaj kraj bijaše obrađivan iz zadovoljstva kao i iz potrebe; svugdje korisno bijaše ujedno i ugodno. Ceste bijahu zakrčene, točnije, urešene kolima sjajna oblika i od sjajna materijala, na njima se vozili muževi i žene jedinstvene ljepote, a brzo ih vukle velike crvene ovce koje brzinom nadmašivahu najljepše konje iz Andaluzije, Tetuana i Meknesa.⁴⁹

— Evo ipak zemlje - reče Candide - koja više vrijedi od Vestfalije.

Zaustavi se s Kakambom u prvome selu na koje naidoše. Nekolicina seoske djece, odjevene u odrpane haljine od zlatna brokata, plovkala se na ulazu u naselje;⁵⁰ naša se dvojica iz drugoga svijeta zabavljahu promatrajući igru: pločice bijahu prilično široki okrugli komadi, žute, crvene i zelene boje, što neobično odsijevahu. Putnike obuze želja da ih nekoliko pokupe; bijahu to zlato, smaragdi, rubini, od kojih bi i najmanji bio najvećim ukrasom na Mogulovu prijestolju.

— Nedvojbeno — reče Kakambo — ova su djeca sinovi ovdašnjega kralja koji se plovkaju.

U taj se čas pojavi seoski učitelj da uvede djecu u školu.

— Evo — reče Candide - i odgojitelja kraljevske obitelji.

49 Velike crvene ovce — to su ljame koje imaju krzno crvenosmeđe boje, a španjolska pokrajina Andaluzija te marokanski gradovi Tetuan i Meknes oduvijek su bili poznati po konjogojstvu - nap. prev.

50 Zapravo, *jouer au palet* - igra okruglim pločicama koje treba dobaciti što bliže posebnoj manjoj pločici, dok se *plovkanje* sastoji u dobacivanju plosnatoga kamena što bliže *klijenu* (drvenom štapu pobodenom u tlo) — nap. prev.

Mali odrpanci prestadoše s igrom ostavljajući na tlu pločice i sve što im je do tada služilo za zabavu. Candide to pokupi, pritrča odgojitelju i smjerno mu sve pokaza, znakovima mu stavlajući do znanja da su Njihova kraljevska Visočanstva zaboravila svoje zlato i dragulje. Smješkajući se, seoski *magister* sve baci na zemlju, načas se s velikim iznenađenjem zagleda Candideu u lice i nastavi put.

Putnici ne propustiše pokupiti zlato, rubine i smaragde.

— Gdje smo mi to? — uskliku Candide. — Mora da su kraljevska djeca u ovoj zemlji dobro odgojena budući da ih se uči preziru prema zlatu i dragome kamenju.

Kakambo bijaše jednako iznenađen kao i Candide. Konačno se primakoše prvoj kući u selu; bijaše sagrađena poput kakva dvorca u Europi. Sva sila svijeta tiskaše se na vratima, a još više u unutrašnjosti. Odnekuda dopiraše vrlo ugodna muzika, a iz kuhinje divan miris. Kakambo se približi vratima i ču da se ondje govori peruanski; njemu to bijaše materinski jezik: svima nam je, naime, poznato da je Kakambo rođen u Tucumanu, u jednom selu gdje se zna samo za taj jezik.

— Služit ću vam kao tumač — reče on Candideu. — Uđimo, ovo je krčma.

Smjesta ih dvojica slugu i dvije sluškinje iz toga konačičta, odjeveni u zlatne haljine, a kose povezane vrpcama, pozovu da sjednu za zajednički stol. Iznesoše pred njih četiri juhe, svaku s dodatkom od po dva papagaja, kuhanoga kondora teškog dvije stotine funta, dva pečena majmuna izvrsna okusa, trista kolibrića u jednoj zdjeli i šest stotina pticabumbara⁵¹ u drugoj; slasnih paprikaša, divnih kolača, sve u zdjelama od gorskoga kristala. Sluge i sluškinje točili im razne vrste likera od šećerne trske.

51 V. bilj. 45. — nap. prev.

Gosti većinom bijahu trgovci i kočijaši, svi silno ugladeni, koji Kakambu postaviše nekoliko pitanja s najuvidavnijom obzirnošću te mu udovoljiše odgovarajući na njegova.

Po završetku objeda, Kakambo, kao i Candide, pomisli da će valjano podmiriti trošak baci li na stol dvije od onih velikih zlatnih pločica što ih bijaše pokupio; domaćin i domaćica prasnuše u smijeh i dugo se od toga držahu za trbuh. Napokon se smiriše pa domaćin reče:

— Gospodo, vidimo da ste stranci, a mi strance ovdje nismo navikli vidati. Oprostite nam što smo se počeli smijati kada ste nam kao plaću ponudili šljunak s naših cesta. Nedvojbeno nemate našega novca, ali to nije ni potrebno da bi se ovdje objedovalo. Sva konačišta ustanovljena radi udobnosti trgovaca plaća vlada. Ovdje ste loše jeli, jer je ovo siromašno seoce, ali ćete svugdje drugdje biti dočekani onako kako to zaslužujete.

Kakambo objašnjavaše Candideu sve domaćinove riječi, a Candide ih slušaše s istim udivljenjem i smetenošću s kakvima ih je Kakambo prenosio.

— Kakva li je to zemlja — govorahu i jedan i drugi — nepoznata čitavome ostalom svijetu, a gdje je sva narav tako različita od naše. Vjerojatno je to ona zemlja u kojoj sve ide kako valja; takva zemlja svakako mora postojati. A, ma što o tome govorio meštar Panglos, često sam znao primijetiti da u Vestfaliji sve ide poprilično naopako.

POGLAVLJE OSAMNAESTO

Sto su vidjeli u zemlji Eldoradu

KAKAMBO SVOJU RADOZNALOST otvoreno pokaza pred domaćinom, a domaćin mu odgovori:

- Ja sam velika nezalica i vrlo sam time zadovoljan; no imamo ovdje jednoga starca koji se povukao s dvora, to vam je najučeniji čovjek u cijelome kraljevstvu, a i najrazgovorljiviji.

Odmah odvede Kakamba starcu. Candide je sada igrao tek drugu ulogu i pratio vlastitoga slugu. Uđoše u vrlo jednostavnu kuću, jer joj vrata bijahu samo od srebra, a zidne obloge po odajama tek zlatne, no izvedene s toliko ukusa da ih ne nadmašivahu ni najraskošnije među takvim oblogama. Predsoblje bijaše, istina, optočeno jedino rubinima i smaragdima, ali način na koji sve bijaše raspoređeno poprilično nadoknađivaše tu krajnju jednostavnost.

Starac dvojicu stranaca primi na počivaljci ispunjenoj kolibrićevim perjem i dade ih poslužiti likerima u dijamantnim čašama, a potom ovim riječima udovolji njihovoj znatiželji:

— Meni su sto sedamdeset i dvije godine, a od svojega sam pokojnog oca, kraljeva konjušnika, čuo o neobičnim revolucijama u Peruu kojima je on posvjedočio. Ovo je naše kraljevstvo nekadašnja domovina Inka koji je svojedobno nerazborito napustiše krenuvši da podjarme jedan dio svijeta, ali na kraju Španjolci uništiše njih.

Kneževi iz te obitelji koji ostadoše u zavičaju bili su mudriji. Uz pristanak naroda, odrediše da nijedan stanovnik više nikada neće izići iz našega malog kraljevstva pa smo upravo zahvaljujući tome sačuvali bezazlenost i blaženstvo. Španjolci o ovoj zemlji imaju tek neku nejasnu predodžbu i nazivaju je Eldorado, a neki Englez, po imenu vitez

Raleigh,⁵² čak joj se prije nekih stotinu godina i približio, no kako smo okruženi nepristupačnim gudurama i ponorima, sve smo do sada uvijek bili zaštićeni od grabežljivosti europskih naroda koji pokazuju nepojmljivu mahnitost za šljunkom i blatom u našoj zemlji te bi nas, ne bi li se toga dočepali, poubijali sve do posljednjega.

Razgovor potraja dugo; skrenu na oblik vladavine, na običaje, žene, javne priredbe, na umjetnost. Napokon Candide, koji oduvijek bijaše sklon metafizici, upita preko Kakamba ima li u ovoj zemlji kakve religije. Starac se malo zacrvenje.

- Kako uopće - reče — možete i posumnjati u to? Smatrate li nas nezahvalnicima?

Kakambo smjerno zapita koja je religija na snazi u Eldoradu. Starac se i opet zacrvenje:

- Zar mogu postojati dvije religije? — reče. — Naša je religija, čini mi se, svačija religija; od večeri do jutra klanjamo se Bogu.

- Klanjate li se samo jednome Bogu? - upita Kakambo koji uvijek bijaše tumač Candideovim sumnjama.

- Očevidno ih — reče starac - nema ni dva, ni tri, ni četiri. Moram priznati da ljudi iz vašega svijeta postavljaju vrlo neobična pitanja.

Neumorno ispitivaše Candide dobrog starca; htjede znati kako se u Eldoradu mole Bogu.

- Ne molimo mu se - reče dobri i časni mudrac. - Nemamo što od njega tražiti; dao nam je sve što nam treba pa mu neprestano na tomu zahvaljujemo.

Iz radoznalosti Candide htjede vidjeti svećenike; preko tumača upita gdje su. Dobri se starac nasmiješi:

- Prijatelji moji — reče — ovdje smo svi svećenici; kralj i svaka glava obitelji svakoga jutra svečano pjevaju pjesme zahvalnice, a prati ih pet-šest tisuća glazbenika.

52 Sir Walter Raleigh, engleski pomorac i istraživač koji je 1595. krenuo u potragu za Eldoradom — nap. prev.

— Što! Nemate redovnika koji poučavaju, koji se prepiru, koji vladaju, koji spletkare i koji spaljuju ljude ako se s njima ne slažu u mišljenju?

— Morali bismo biti ljudi — reče starac. - Mi smo ovdje svi istoga mišljenja i ne razumijemo što mislite reći s tim vašim redovnicima.

Za cijeloga tog razgovora Candidea obuzimaše ushit te govoraše u sebi:

— Ovo se silno razlikuje od Vestfalije i od zamka gospodina baruna. Da je naš prijatelj Panglos vidio Eldorado, ne bi više govorio kako je zamak Thunder-ten-tronckh najbolje što na svijetu postoji; izvjesno je da valja putovati.

Poslije ovoga dugog razgovora dobri starac dade upregnuti kočiju sa šest ovaca i dvojici putnika dade dvanaesticu slugu koji će ih odvesti na dvor.

— Oprostite mi — reče im — što me dob lišava časti da vas pratim. Kralj će vas primiti na način kojim nećete biti nezadovoljni, a vi ćete nam nedvojbeno oprostiti zbog običaja, naidete li na takve u našoj zemlji, koji vam se ne sviđaju.

Candide i Kakambo sjednu u kočiju; ovce su letjele pa za nepuna četiri sata stigoše u kraljevski dvorac, smješten na jednome kraju glavnog grada. Dveri mu bijahu dvjesto i dvadeset stopa visoke i široke stotinu; nemoguće je reći od kakve tvari bijahu načinjene. Vidi se ipak koliku mora daje imala bajoslovnu prednost pred šljunkom i pijeskom što ga mi nazivamo zlatom i dragim kamenjem.

Dvadeset krasnih djevojaka iz pratnje dočekaše Candidea i Kakamba pri izlasku iz kočije; odvedoše ih u kupke i odjenuše u haljine satkane od kolibrićeva paperja. Zatim ih krunski velikodostojnici i velikodostojnice povedoše do ođaja Njegova Veličanstva, prolazeći, prema ustaljenom običaju, između dviju vrsta od kojih se svaka sastojala od tisuću glazbenika. Kada se približiše prijestolnoj dvorani, Kakambo upita jednog velikodostojnika na koji način treba pozdravi-

ti Njegovo Veličanstvo: baciti se na koljena ili puzati; staviti ruke na glavu ili na stražnjicu; lizati prašinu u dvorani - riječju, kakva je uobičajena ceremonija.

— Običaj je — reče velikodostojnik — zagrliti kralja i poljubiti ga u oba obraza.

Candide i Kakambo padoše oko vrata Njegovu Veličanstvu koje ih primi s najvećom zamislivom milostivošću i učtivo ih zamoli da s njime večeraju.

U međuvremenu im pokazaše grad, javne zgrade visoke do oblaka, tržnice ukrašene tisućama stupova, zdence s čistom vodom i zdence s ružinom vodicom, zdence likera od šećerne trske što je bez prestanka tekao po velikim trgovima popločenim nekakvim dragim kamenjem od kojega se širio miris nalik na miris klinčića i cimeta. Candide zatraži da vidi sud i sudište. Rekoše mu da toga nema i da se nitko nikada ne parniči. Raspita se imaju li zatvore pa mu odgovoriše da ih nemaju. No, najviše ga iznenadi i pričini mu najveće zadovoljstvo palača znanosti u kojoj vidje galeriju dvije tisuće koraka dugačku, a punu matematičkih i fizikalnih naprava.

Pošto cijelo poslijepodne provedoše u razgledavanju otprilike tisućitoga dijela grada, opet ih povedoše do kralja. Candide sjede za stol između Njegova Veličanstva, svojega sluga Kakamba i nekoliko gospi. Nikada se nije bolje jelo i nikada nitko za večerom nije pokazao više duha od Njegova Veličanstva. Kakambo objašnjavaše Candideu kraljeve dosjetke koje su, iako prevedene, još uvijek izgledale kao dosjetke. Od svega čemu se Candide čudio, ovo nije bilo najmanje čudo.

U tome gostoljubivom mjestu provedoše mjesec dana. Candide bez prestanka govoraše Kakambu:

-Još jednom, prijatelju moj, istina je da zamak u kojem sam se rodio ne vrijedi koliko zemlja u kojoj se nalazimo; ali ovdje nema gospođice Kunegunde, a vi vjerojatno imate neku ljubovcu u Europi. Ostanemo li ovdje, bit ćemo kao

i ostali; ako se, umjesto toga, vratimo u svoj kraj s ne više od dvanaest ovaca natovarenih šljunkom iz Eldorada, bit ćemo bogatiji od svih kraljeva zajedno, nećemo se više morati bojati inkvizitora i lako ćemo moći povratiti gospođicu Kunegundu.

Ovaj se govor svidje Kakambu: ljudi toliko vole putovati, hvaliti se pred svojim i razmetati se onime što su vidjeli na svojim putovanjima da dvojica naših sretnika odlučiše da više ne budu sretni te zamoliše Njegovo Veličanstvo da ih otpusti.

— Glupo postupate — reče im kralj. — Znam da moja zemlja nije bogzna što, ali ako je negdje približno dobro, tamo treba ostati. Zasigurno nemam prava zadržavati strance; to je tiranija koja nije u skladu ni s našim običajima ni s našim zakonima. Svi su ljudi slobodni; krenite kada budete htjeli, ali je izlazak odavde vrlo težak. Nemoguće je ploviti uz brzu rijeku kojom ste nekim čudom ovamo stigli i koja teče ispod stjenovitoga svoda. Gore koje okružuju cijelo moje kraljevstvo visoke su deset tisuća stopa i uspravne poput zidina, svaka se među njima više od desetak milja proteže u širinu, a s njih se može sići tek preko ponora. Međutim, budući da vi neizostavno želite otputovati, dat ću nadstojnicima strojeva nalog da načine stroj koji će vas udobno odnijeti odavde. Kada vas prevedu preko gorja, nitko vas neće moći pratiti, jer su se moji podanici zavjetovali kako nikada neće izići izvan granica svoje zemlje, a isuviše su mudri da bi svoj zavjet pogazili. Inače, tražite od mene što god vam drago.

— Od Vašega Veličanstva molimo samo — reče Kakambo — nekoliko ovaca natovarenih živežom, šljunkom i blatom ove zemlje.

Kralj se nasmija:

— Ne poimam - reče — zašto vaše ljude iz Europe toliko privlači naše žuto blato; no odnesite ga koliko vas bude volja i sa srećom vam bilo.

Smjesta svojini inženjerima izdade nalog da načine stroj kojim će ovu dvojicu neobičnih ljudi kroz zrak prebaciti izvan kraljevstva. Tri je tisuće dobrih fizičara radilo na njemu; bio je gotov za petnaest dana i nije stajao više od dvadeset milijuna funta sterlinga u tamošnjem novcu. Candidea i Kakamba smjeste na stroj; ondje već bijahu, osedlane i zauzdane, dvije velike crvene ovce koje će im, kada prijeđu gorje, poslužiti kao jahaće životinje, dvadeset osamarenih ovaca natovarenih živežom, trideset njih koje kao darove nošahu najveće rijetkosti iz ove zemlje te još pedeset drugih natovarenih zlatom, draguljima i dijamantima. Kralj nježno zagrlj obojicu lualaca.

Divan prizor pružiše njihov odlazak i domišljat način na koji i njih i njihove ovce podigoše na gorski vrh. Dovevši ih na sigurno mjesto, fizičari se od njih oprostiše, a Candide nemaše druge želje ni drugoga cilja negoli da pođe svoje ovce pokazati gospođici Kunegundi.

- Imamo - reče - čime isplatiti guvernera Buenos Airesa ako gospođici Kunegundi uopće bude moguće odrediti cijenu. Krenimo prema Cayenni, ukrcajmo se, a potom ćemo vidjeti koje ćemo kraljevstvo moći kupiti.

POGLAVLJE DEVETNAESTO

*Sto im se dogodilo u Surinamu i kako se
Candide upoznao s Martinom*

PRVI DAN bje našoj dvojici putnika prilično ugodan. Hrabrila ih je pomisao na to da posjeduju veće blago no što bi ga zajedno mogle prikupiti Azija, Europa i Afrika. Candide u zanosu urezivaše Kunigundino ime po stablima. Drugoga dana dvije im od ovaca zaglibiše u močvari i nestadoše u njoj zajedno sa svojim tovarom; nekoliko im dana kasnije uginuše od umora druge dvije; potom ih sedam ili osam pogibe od gladi u nekoj pustinji, a ostale nakon nekoliko dana popadaše u ponore. Napokon im, nakon sto dana hoda, ostadoše tek dvije ovce. Candide reče Kakambu:

— Sada vidite, prijatelju, kako je prolazno ovosvjetovno bogatstvo; nema ničega postojanog do vrline i sreće zbog ponovnog susreta s gospođicom Kunegundom.

- Priznajem - reče Kakambo - no ostale su nam još dvije ovce, i to s više blaga no što će ga španjolski kralj ikada imati, a u daljini vidim neki grad za koji predmnijevam da je Surinam, a on pripada Holanđanima. Na kraju smo muka i na početku blaženstva.

Primaknuvši se gradu, nagaziše na crnca ispružena na zemlji, a na sebi imaše tek polovinu odjeće, to jest jedne gaće od modroga platna; jadniku nedostajahu lijeva noga i desna ruka.

— Eh, moj Bože! - reče mu Candide na holandskome. — Sto ovdje radiš, prijatelju, u strašnu stanju u kakvu te vidim?

- Čekam svojega gospodara, gospodina Vanderdendura, glasovitoga trgovca - odgovori crnac.

- Zar te to gospodin Vanderdendur ovako kinji? — reče Candide.

- Da, gospodine — reče crnac — to je ovdje uobičajeno. Sva odjeća koju dobijemo, to su dvaput godišnje po jedne platnene gaće. Kada radimo u šećerani pa nam žrvanj zahvati prst, odrežu nam ruku; kada pokušamo pobjeći, odrežu nam nogu: mene je dopalo oboje. Po toj cijeni vi u Europi jedete šećer. Međutim, majka mi je, kada me na gvinejskoj obali prodavala za deset patagonskih talira, ovako govorila: »Drago dijete, blagosiljaj naše fetiše, uvijek im se klanjaj, oni će ti život učiniti sretnim; čast ti je biti rob naših bijelih gospodara, a time ćeš donijeti sreću ocu i majci.«

Ne znam jesam li ja njima donio sreću, ali oni meni svakako nisu. Psi, majmuni i papagaji tisuću su puta manje nesretni od nas. Pronositelji holandskih fetiša koji su me pokrtili svake mi nedjelje govore da smo svi mi, i crni i bijeli, Adamova djeca. Ja nisam rodoslovac, ali ako ti propovjednici govore istinu, svi smo u bliskome rodu, a priznat ćete mi da se prema vlastitome rodu nemoguće strašnije ponijeti.

- O, Panglose - uzviknu Candide — ti nisi naslutio ovakvu gnusobu; sa svime je gotovo, ja ću se na kraju morati odreći tvojega optimizma!

- Sto je optimizam? - govoraše Kakambo.

-Jao! - reče Candide. - To znači ustrajno tvrditi daje sve dobro iako čovjeku loše ide.

Pa, gledajući svojega crnca, prolijevaše suze te plačući uđe u Surinam.

Prvo im bje da se raspitaju nema li u luci kakav brod koji bi se mogao poslati u Buenos Aires. Onaj kojemu se obra tiše bijaše upravo neki španjolski kapetan koji im ponudi da će s njima zaključiti poštenu pogodbu. Zakaza im sastanak u nekoj krčmi. Candide i vjerni Kakambo sa svoje dvije ovce pođoše onamo da ga pričekaju.

Candide, kojemu ono što bijaše na umu, bijaše i na dru-
mu, ispriča Španjolcu sve svoje pustolovine i priznade mu da
hoće oteti gospođicu Kunegundu.

— Nipošto vas neću povesti do Buenos Airesa - reče ka-
petan. - Objesili bi me zajedno s vama. Lijepa je Kunegunda
najmilija ljubovca milostivoga gospodina.

Candideu bje kao da ga je grom udario; rasplaka se i du-
go plakaše; napokon povuče Kakamba u stranu.

— Evo, dragi prijatelju, što trebaš učiniti. Svaki od nas u
džepovima ima po pet-šest milijuna dijamanata; ti si spretni-
ji od mene, otiđi u Buenos Aires po gospođicu Kunegundu.
Ako guverner bude pravio kakve teškoće, daj mu milijun;
ako ne popusti, daj mu dva; ti nisi ubio inkvizitora, prema
tebi nitko neće biti nepovjerljiv. Ja ću opremiti drugi brod;
otplovit ću u Mletke da te ondje pričekam. To je slobodna
zemlja, u kojoj se ne treba ničega bojati ni od Bugara, ni od
Abara, ni od Zidova, ni od inkvizitora.

Kakambo odobri to mudro rješenje. Bijaše očajan što se
odvaja od dobra gospodara koji mu bijaše postao prisani pri-
jatelj; no zadovoljstvo što mu može biti od koristi, prevagnu
nad boli što ga napušta. Zagrliše se lijući suze. Candide mu
preporuča da nipošto ne zaboravi dobru staricu. Kakambo
otputova istoga dana: bijaše taj Kakambo vrlo dobar čovjek.

Candide ostade još neko vrijeme u Surinamu i pričekava ne-
koga drugog kapetana koji će ga odvesti u Italiju, njega i dvije
ovce što mu bijahu preostale. Nađe slugu i pokupova sve što
mu bijaše potrebno za dugo putovanje; konačno k njemu do-
đe gospodin Vanderdendur, vlasnik jednoga velikog broda.

— Koliko tražite - zapita on toga čovjeka - da me preve-
zete ravno u Mletke, mene, moje ljude, prtljagu i ove dvi-
je ovce?

Kapetan pristade na deset tisuća pijastera. Candide se bez
kolebanja složi.

— Oh, oh! — pomisli u sebi razboriti Vanderdendur. — Ovaj stranac samo tako daje deset tisuća pijastera! Mora da je silno bogat.

Pa vrativši se čas potom, dade do znanja da ne može otputovati za manje od dvadeset tisuća.

— Pa dobro, dobit ćete ih - reče Candide.

— Oho! — potihlo reče trgovac. — Ovaj čovjek daje dvadeset tisuća pijastera jednako lako kao i deset.

Opet se vrati i reče da ga ne može prevesti u Mletke za manje od trideset tisuća pijastera.

— Dobit ćete onda trideset tisuća - odgovori Candide.

— Oh, oh! - reče još jednom sam sebi holandski trgovac. - Trideset tisuća pijastera ovom čovjeku ništa ne znače; nedvojbeno, one dvije ovce nose nebrojeno blago. Ne navaljujmo; neka nam najprije plati ovih trideset tisuća pijastera, a onda ćemo vidjeti.

Candide prodade dva mala dijamanta, od kojih je manji vrijedio više od svega novca što je tražio kapetan. Platilo mu unaprijed. Ukraše obje ovce. Za njima na maloj brodici pođe Candide ne bi li stigao do broda na sidrištu. Kapetan pak uluči zgodu, razvije jedra i otplovi, a vjetar mu bude povoljan. Candide, zaprepašten i izvan sebe, doskora ga izgubi iz vida.

-Jao! - povika. — Ova je prijevara dostojna Staroga svijeta.

Vrati se na obalu, shrvan od boli; ta bijaše izgubio blago koje je moglo obogatiti dvadesetoricu vladara.

Pođe holandskom sucu pa, kako je bio ponešto uzrujan, jako zalupa na vrata; uđe, izloži svoj doživljaj i poviče malo glasnije no što se priliči. Sudac mu za početak naplati deset tisuća pijastera zbog vike koju je podigao. Potom ga strpljivo sasluša i obeća mu da će ispitati njegov slučaj čim se kapetan vrati te mu naplati još deset tisuća pijastera na ime sudbenih troškova.

Taj postupak baci Candidea do kraja u očaj; bijaše on, istina, podnio tisuću gorih nevolja, ali se zbog sučeve hladnokrvnosti, kao i hladnokrvnosti onoga kapetana koji ga bijaše pokrao, pokrenu u njemu žuč i on utonu u najernju nujnost. Ljudska se pakost u svoj svojoj ružnoći ukazivaše njegovu umu; ispunjavahu ga tek tužne misli. Napokon, kako se neki francuski brod baš spremao za polazak u Bordeaux, a on više nije za ukrcaj imao ovaca natovarenih dijamantima, za uobičajenu cijenu unajmi na njemu kajitu, a po gradu razglasi kako će platiti put i hranu te još dati dvije tisuće pijastera čestitu čovjeku koji ushtjedne s njime putovati, pod uvjetom da je taj čovjek sit i presit svojega stanja te najveći nesretnik u pokrajini.

Prijavi se sva sila namjernika, koliko ih ne bi moglo stati ni na kakvo brodovlje. Candide, hoteći odabrati među najpogodnijima, izluči njih dvadesetak koji mu se učiniše poprilično druželjubivi, a koji su svi tvrdih da zaslužuju prednost. Okupi ih u krčmi i dade im večeru pod uvjetom da svatko od njih prisegne kako će vjerno ispričati svoju povijest, obećavši da će odabrati onoga za koga mu se učini da ga valja najviše žaliti i da je najopravdanije u najvećoj mjeri nezadovoljan svojim stanjem, a ostalima da će dati stano vitu nagradu.

Sijelo potraja do četiri ujutro. Candide se, slušajući sve njihove doživljaje, prisjećaše onoga što mu na putu za Buenos Aires bijaše rekla ona starica i njezine oklade da na brodu nema nikoga koga nisu zadesile vrlo velike nedaće. Pri svakome bi doživljaju što bi mu ga ispriповjedili pomislio na Panglosa.

— Panglos bi — govoraše — bio u velikoj neprilici da dokaže svoj sustav. Htio bih da je ovdje. Zasiurno, ako sve i jest u redu, u redu je u Eldoradu, a ne drugdje na zemlji.

Napokon se odluči u korist nekoga sirotog učenjaka koji je deset godina radio za amsterdamske izdavače. Prosudi da na svijetu nema zanata koji bi se čovjeku mogao više gaditi.

Toga je učenjaka, koji inače bijaše dobar čovjek, bila pokrala žena, istukao sin i napustila kći pobjegavši s nekim Portugalcem. Nedavno mu bijahu oduzeli i neki poslić od kojega se uzdržavao, a protestantski su ga propovjednici u Surinamu progonili držeći ga socinijancem.⁵³ Valja priznati da su ostali bili nesretni barem koliko i on, ali se Candide nadao da će mu učenjak olakšati dosadu na putovanju. Svim se ostalim suparnicima učini da im Candide time nanosi veliku nepravdu, ali ih on umiri davši svakome po stotinu pijastera.

53 Povijesno, pristalica protestantskoga nauka koji dogmu o Trojstvu i Isusovoj božanskoj naravi odbacuje kao protivnu razumu; u Voltaireovo se pak doba tim nazivom označavao svaki nekonvencionalni teološki stav, pa makar i ne bila riječ o herezi — nap. prev.

POGLAVLJE DVADESETO

Stoje s Candideom i Martinom bilo na moru

STARI SE UČENJAK, koji se zvao Martin, ukrca, dakle, skupa s Candideom na brod za Bordeaux. Ijedan i drugi bijahu mnogo vidjeli i mnogo pretrpjeli pa daje brod morao jedriti i od Surinama do Japana preko Rta dobre nade, oni bi za cijeloga putovanja imali dovoljno građe za raspravu o moralnom i fizičkom zlu.

Candide je, međutim, imao veliku prednost pred Martinom: još se uvijek, naime, nadao da će ponovo vidjeti gospođicu Kunegundu, a Martin se nije imao čemu nadati. Usto je imao zlata i dijamanta pa, ako je i bio izgubio stotinu velikih crvenih ovaca natovarenih najvećim blagom na svijetu, ako mu i jest još uvijek na srcu ležalo lupeštvo holandskoga kapetana, ipak se, kada god bi pomislio na ono što mu je ostalo u džepovima i kada god bi spomenuo Kunegundu, nadasve pri kraju objeda, priklanjao Panglosovu sustavu.

— Ah vi, gospodine Martine — reče on učenjaku — što vi mislite o svemu tome? Kako vi gledate na moralno i fizičko zlo?

— Gospodine — odgovori Martin — naši su me svećenici optužili da sam socinijanac, ah je prava istina da sam ja manihejac.

— Šalite se — reče Candide — na svijetu više nema manihejaca.

— Samo sam ja ostao — reče Martin. - Ne znam što ću s time, ali ne mogu drukčije misliti.

— Vama je đavo ušao pod kožu - reče Candide.

— On se toliko miješa u ovosvjetovne stvari — reče Martin - da je lako mogao meni ući pod kožu kao i biti bilo gdje

drugdje, no priznajem vam da, kada bacim pogled na ovu našu kuglu, ili točnije kuglicu, pomislim kako ju je Bog pre-pustio nekome zlobnom biću; Eldorado iz toga uvijek izuzi-mam. Jedva da sam vidio grada koji ne bi priželjkivao propast susjednoga ni obitelji koja ne bi htjela uništiti neku dru-gu obitelj. Slabi posvuda osjećaju mržnju prema moćnicima pred kojima pužu, a moćnici s njima postupaju kao s krdom čiju vunu i meso prodaju. Milijun ubojica unovačenih u pu-kove, jureći s jednoga kraja Europe na drugi, u stezi se bave ubojstvom i pljačkom da bi zaradili koru kruha, jer nemaju čestitijega zanata, a u gradovima koji kao da uživaju u mi-ru i gdje umjetnosti cvjetaju ljude razdire više zavisti, brige i nemira nego što opsjednuti grad otrpi nevolja. Skrivene su boli još teže negoli općepoznata bijeda. Riječju, toliko sam vidio i toliko propatio da sam sada manihejac.

- Ipak, ima i dobra — uzvračaše Candide.

— Može biti - odgovori Martin — no ja ga ne poznajem.

Usred te rasprave začu se grmljavina topova. Iz časa se u čas udvostručuje. Svi dohvate dalekozore. Primijete dva bro-da gdje se bore, na udaljenosti od otprilike tri milje; vje-tar i jedan i drugi potjera bliže francuskomu brodu, što svi-ma pruži zadovoljstvo da po miloj volji promatraju borbu. Konačno jedan od brodova ispali plotun na drugi, i to tako nisko i tako točno da ovaj stade polagano tonuti. Candide i Martin na palubi broda što je tonuo jasno opaziše stotinjak ljudi; svi dizahu ruke k nebu i strahovito zapomagahu; u trenu sve proguta more.

— E, pa — reče Martin — evo kako ljudi postupaju jedni s drugima.

- Istina — reče Candide — ima nečega đavolskog u ovo-me slučaju.

Govoreći tako, primijeti da uz njegov brod plovi nešto žarko crvene boje. Spustiše šalupu da vide što bi to moglo biti: bijaše to jedna od njegovih ovaca. Candide oćutje više

radosti što je pronašao tu ovcu nego što se bijaše ražalostio kada ih je izgubio stotinu, i to sve natovarene krupnim dijamantima iz Eldorada.

Francuski kapetan ubrzo primijeti da je kapetan pobjedničkoga broda Španjolac, a kapetan pobijedenoga neki holandski gusar; bijaše to upravo onaj koji je bio pokrao Candidea. Neizmjerne bogatstvo kojega se taj zločinac bijaše dočepao bje zajedno s njime sahranjeno u moru, a tek se jedna ovca spasila.

— Vidite - reče Candide Martinu - da zločin kadšto biva kažnjen; taj je nitkov od holandskoga kapetana doživio sudbinu kakvu je i zaslužio.

— Da - reče Martin - no zar je trebalo da stradaju i putnici koji bijahu na njegovu brodu? Bog je kaznio toga lupeža, a ostale je potopio đavo.

Međutim, francuski i španjolski brod nastaviše put, a Candide nastavi razgovor s Martinom. Petnaest su dana raspravljali bez prestanka, a petnaestoga dana bijahu jednako daleko odmakli kao i prvoga. No, ipak su razgovarali, razmjenjivali misli, uzajamno se tješili. Candide milovaše svoju ovcu.

— Budući da sam opet našao tebe — reče — valjda ću moći pronaći i Kunegundu.

POGLAVLJE DVADESET PRVO

Candide i Martin približavaju se francuskim obalama i usput razglabaju

NAPOKON UGLEDAŠE francusku obalu.

— Jeste li ikada bili u Francuskoj, gospodine Martine? — upita Candide.

— Da — reče Martin — i proputovao sam kroz nekoliko pokrajina. Ima ih u kojima je polovina stanovništva luda; nekoliko takvih u kojima su ljudi previše lukavi; u drugima su uglavnom dosta blagi i prilično glupi; u nekima se pak grade duhovitima, u svima im je glavna zabava ljubav, druga je ogovaranje, a treća lupetanje gluposti.

— No, gospodine Martine, jeste li vidjeli Pariz?

— Da, vidio sam Pariz; u njemu ima pomalo od svake te vrste; to je kaos, gužva u kojoj svatko traži užitak, a gotovo ga nitko ne nalazi; barem kako se meni učinilo. Malo sam ondje boravio; odmah po dolasku pokraše mi džepari na sajmu u Saint-Germainu sve što sam imao, a mene proglasiše lopovom pa osam dana provedoh u zatvoru. Poslije toga se u tiskari zaposlih kao korektor ne bih li što god zaradio da se pješice vratim u Holandiju. Upoznah ološ što se piskaranjem bavi, ološ spletkarski i ološ konvulzionistički.⁵⁴ Kažu da u tom gradu ima vrlo pristojnih ljudi; sve je moguće.

— U meni pak nema nikakve znatiželje da vidim Francusku — reče Candide. — S lakoćom ćete pogoditi da ti, kad si mjesec dana proveo u Eldoradu, više ni do čega na svijetu nije stalo doli da vidiš gospođicu Kunegundu. Kanim je priče-

54 Ovdje Voltaire cilja na razne novinarčiće, crkvene intrige te jansenističko zapadanje u vjersku ekstazu kraj groba đakona Françoisisa de Parisa — nap. prev.

kati u Mlecima, ali ćemo, da bismo došli u Italiju, ići preko Francuske. Zar me nećete pratiti?

— Vrlo rado — reče Martin. — Vele da su Mleci dobri samo za mletačku vlastelu, ali da ipak vrlo dobro primaju strance kada imaju mnogo novca. Ja ga nemam, vi ga imate; posvuda ću vas slijediti.

— Nego — reče Candide — mislite li i vi daje zemlja prvobitno bila more, kao što se to tvrdi u onoj debeloj knjizi koja pripada kapetanu našega broda?⁵⁵

— Ništa ja u to ne vjerujem - reče Martin - baš kao ni u druge maštarije o kojima se u posljednje vrijeme blebeće.

— No, u koju je svrhu onda stvoren ovaj svijet? - upita Candide.

— Da bi nas izluđivao. — odgovori Martin.

— Zar vas silno ne čudi — nastavi Candide — dogodovštinu koju sam vam ispriповjedio o ljubavi što su je prema majmunima pokazivale one dvije djevojke iz zemlje Zaušnjaka?

— Nimalo — reče Martin. — Ne vidim što je čudno u toj strasti; vidio sam toliko izvanrednih stvari da mi se više ništa ne čini izvanrednim.

— Vjerujete li - reče Candide - da su se ljudi oduvijek uzajamno klali kako to čine danas? Da su oduvijek bili lažljivci, prepredenjaci, podlaci, nezahvalnici, razbojnici, slabici, prevrtljivci, kukavice, zavidnici, proždrljivci, pijanci, škrci, slavohlepnici, krvoloci, klevetnici, razvratnici, fanatici, licemjери i glupani?

— Vjerujete li vi — reče Martin — da su kopči oduvijek jeli golubove kada bi na njih naišli?

— Da, nedvojbeno - reče Candide.

55 U vezi s *debelom knjigom* komentatori najčešće spominju biblijski navod »i Duh Božji lebdio je nad vodama«, no moguće je da je Voltaire imao na umu bilo de Brossesovu *Histoire des navigations* bilo Buffonovu *Theorie de la Terre*, dva djela u kojima se govori o postanku gorja iz pramora — nap. prev.

— E, pa - reče Martin - ako je u kobaca oduvijek bio isti značaj, zašto bi ljudi mijenjali svoj?

- Oh - primijeti Candide - tu i te kako ima razlike, jer slobodna volja...

Razglabajući tako stigoše u Bordeaux.

POGLAVLJE DVADESET DRUGO

Što je s Candideom i Martinom bilo u Francuskoj

CANDIDE SE U BORDEAUXU zadržava samo onoliko vremena koliko mu je trebalo da proda nekoliko kamenčića iz Dorada⁵⁶ i da pribavi dobru kočiju s dva sjedala, jer bez svojega filozofa Martina više nije mogao. Bilo mu se samo silno krivo odvojiti od one svoje ovce koju ostavi Akademiji znanosti u Bordeauxu, koja pak predloži da te godine tema za Akademijinu nagradu bude odgovor na pitanje zašto je vuna na toj ovci crvena, a nagrada bje dodijeljena nekome učenjaku sa Sjevera koji s pomoću $A + B - C$ podijeljeno sa Z dokaza kako je nužno da ovca bude crvena i ugine od ovčjih boginja.

Međutim, svi putnici što ih Candide sreće po krčmama uz cestu govorahu: »Idemo u Pariz.« Taj opći žar napokon u njemu pobudi želju da vidi taj glavni grad; nije to bilo preveliko skretanje s puta za Mletke.

Ude u grad kroz predgrađe Saint-Marceau i učini mu se da se našao u najružnijem selu u Vestfaliji.

Tek što se smjestio u nekom svratištu, oboli Candide od neke lakše bolesti, uzrokovane umorom. Kako je na prstu nosio golem dijamant, a u kočiji mu bijahu primijetili neku neobično tešku škrinjicu, odmah se uzima nj priličije dvojica liječnika po koje nije bio poslao, nekoliko prisnih prijatelja koji ga nisu napuštali i dvije bogomoljke koje su mu podgrijavale juhicu. Martin govoraše:

56 Rastavljujući naziv *Eldorado*, kakav i mi poznajemo, a koji se zapravo sastoji od španjolskoga člana i glagolskoga pridjeva *dorado* (pozlaćen, zlatan), te zamjenjujući u njemu španjolski član francuskim, stvorio je Voltaire za tu legendarnu zemlju novo ime - nap. prev.

— Sjećam se da sam se i ja prilikom svojega prvog putovanja razbolio u Parizu; bio sam vrlo siromašan; stoga nisam uza se imao ni prijatelja, ni bogomoljki, ni liječnika, pa sam ozdravio.

Međutim, zbog silnih lijekova i puštanja krvi Candideova bolest postade ozbiljna. Neki klerik iz te četvrti dođe Candideu i umilno ga zamoli da mu potpiše obveznicu za drugi svijet, plativu na donosioca.⁵⁷ Candide o tome ne htjede ni čuti. Bogomoljke ga uvjeravahu kako je to nova moda, ah im Candide odgovori da on nije čovjek od mode.

Martin htjede klerika izbaciti kroz prozor. Klerik se zakle da Candidea nitko neće htjeti sahraniti. Martin se zakle da će on sahraniti klerika ako ih nastavi gnjaviti. Planu svađa; Martin dohvati klerika za ramena i grubo ga izbací, što izazva veliku sablazan o kojoj bje sastavljen policijski zapisnik.

Candide ozdravi; dok se oporavljao, na večeru mu dolazilo veliko društvo. Kartalo se za velike novce. Candide se silno čudio što nikada nikako da dobije asa, no Martina to nije nimalo čudilo.

Među onima koji mu pokazivahu grad bijaše i neki sitni perigordski opat,⁵⁸ jedan od onih užurbanih ljudi, uvijek živahnih, uvijek uslužnih, drzovitih, umiljatih, prilagodljivih, koji vrebaju strance u prolazu, pričaju im sablažnjivu gradsku povijest i nude im zabave po svaku cijenu. Najprije Candidea i Martina povede u kazalište. Ondje se prikazivaše nova tragedija. Candide se nađe kraj nekih duhovitih ljudi. To ga ne spriječi da plače zbog savršeno odigranih prizora. Jedan od tih umnika što je sjedio pokraj njega reče mu za vrijeme odmora:

57 Aluzija na tzv. ispovjednu obveznicu (*billet de confession*) — potvrdu što su je osobe na samrti morale potpisati u znak da prihvaćaju papinsku protujansenističku bulu Unigenitus kako bi mogle dobiti posljednju pomast i biti sahranjene na groblju — nap. prev.

58 *Abbe* u izvorniku: ova riječ u francuskome prvenstveno označava opata, ali je od 18. stoljeća išlo u običaj taj naslov pridijevati svjetovnim klericima — nap. prev.

— Silno ste u krivu što plaćete: taje glumica vrlo loša, glumac koji igra s njome još je i gori; a komad je još lošiji od glumaca. Autor ne zna ni riječi arapskoga, a radnja se ipak zbiva u Arabiji; a usto je to čovjek, koji ne vjeruje u urođene ideje: sutra ću vam donijeti dvadeset brošura protiv njega.

— Gospodine, koliko kazališnih komada imate u Francuskoj — upita Candide opata koji mu odgovori:

— Pet-šest tisuća.

— Mnogo — reče Candide. - Koliko ih je od toga dobrih?

— Petnaest-šesnaest — odgovori ovaj.

— Mnogo — reče Martin.

Candide je bio vrlo zadovoljan jednom glumicom koja je igrala kraljicu Elizabetu u nekoj prilično plitkoj tragediji što se kadšto prikazuje.⁵⁹

— Silno mi se - reče on Martinu — sviđa ta glumica; pomalo nalikuje gospođici Kunegundi; bilo bi mi drago da joj se pođem pokloniti.

Perigordski se opat ponudi da će joj ga predstaviti. Candide, koji bijaše odgojen u Njemačkoj, zapita kakva je ovdje etiketa i kako se u Francuskoj ponaša prema engleskim kraljicama.

— Kako gdje - reče opat. - U provinciji ih izvode u krčme; u Parizu ih poštuju dok su lijepe, a bacaju ih na smetlište kada umru.

— Kraljice na smetlište! — reče Candide.

— Da - reče Martin - doista ima pravo gospodin opat. Bio sam u Parizu, kad je gospođica Monime⁶⁰, kako se to kaže, prešla iz ovoga života u drugi; odbili su joj ono što ovdašnji ljudi zovu *pogrebnim počastima*, to jest da zajedno sa svim prošnjacima iz svoje četvrti trune na nekome zapuštenom groblju; njezina ju je družina zakopala samu samcatu na uglu

59 Riječ je o komadu *Comte d'Essex* (1678.) Thomasa Corneillea, brata velikoga francuskog tragičara — nap. prev.

60 Gospođica Monime: aluzija na Adrienne Lecouvreur (1692. - 1730.) koja je u Racineovu *Mitridatu* tumačila ulogu Monime. Kao i svi glumci, bila je ekskomunicirana i sahranjena ovako kako prenosi Voltaire - nap. ur.

Burgundske ulice, što mora da joj je zadalo veliku bol, jer je bila vrlo plemenita svjetonazora.

— To je vrlo neuljudno - reče Candide.

— Sto ćete - reče Martin - takvi su ovdašnji ljudi. Zamislite svako moguće proturječje, svaku moguću nesnošljivost: naći ćete ih u vladi, u sudovima, u crkvama, u kazališnim priredbama ovoga neobičnog naroda.

-Je li istina da se ljudi u Parizu stalno smiju? — upita Candide.

— Da — reče opat — ali od bijesa; naime, ovdje se na sve tuži mo uz grohotan smijeh; čak se i najgora djela čine u smijehu.

— Tko je onaj debeli prasac — upita Candide — koji je onako grdio kazališni komad za vrijeme kojega sam toliko plakao i glumce koji su mi pružili onoliki užitak?

— On vam je živo zlo - odgovori opat. — Za život zarađuje tako što grdi sve kazališne komade i sve knjige; mrzi svakoga tko uspije, kao što eunusi mrze one koji su sposobni za sladostrašće; ubraja se među zmije književnosti koje se hrane blatom i otrovom; obično škrabalo.

— Sto vi nazivate škrabalom? — upita Candide.

— To vam je — reče opat — tvorac škrabotina, pravi Freron.⁶¹

Ovako su Candide, Martin i perigorski opat razglabali na stubištu promatrajući svijet što je na izlasku s predstave prolazio mimo njih.

— Premda želim što prije opet vidjeti gospođicu Kunegundu — reče Candide — ipak bih htio večerati s gospođicom Clairon⁶², jer mi se čini prekrasnom.

Opat nije bio čovjek koji bi se mogao približiti gospođici Clairon, jer je ona primala samo otmjeno društvo.

61 Elie-Catherine Freron — novinar, protivnik prosvjetiteljskih enciklopedističkih ideja i Voltaireov kritičar — nap. prev.

62 Čuvena glumica koja je igrala u mnogim Voltaireovim tragedijama — nap. prev.

- Ona je večeras zauzeta — reče on — ali ću imati čast da vas odvedem k jednoj dami iz visokog društva i tu ćete Pariz upoznati kao da ste u njemu proživjeli četiri godine.

Candide bijaše po prirodi radoznao pa se dade odvesti k toj dami na kraju predgrađa Saint-Honore. Tamo se igrao fa-raon: dvanaestorica tužnih igrača držala su u ruci po snopić karata vrhova svijenih uvis, kao popis svojih nesreća. Vladala je duboka tišina; bljedilo palo na čela igrača, nemir na čelo bankarovo, a domaćica, sjedeći uz nemilosrdnoga bankara, sokolovim je okom motrila svaki obični i ponovljeni paroli za koji bi neki igrač protiv pravila svio svoje karte; strogom, no s pažljivom pozornošću je zahtijevala da se karte izravna-ju i nimalo se nije ljutila, iz straha da ne izgubi stalne goste: gospođa se predstavljala kao markiza de Parolignac.⁶³ Njezina kći kojoj bijaše petnaest godina i sama se bila pridružila igra-čima te ju je migom upozoravala na podvale tih jadnika koji pokušavahu doskočiti okrutnosti sudbine. Perigordski opat, Candide i Martin udoše, nitko ne ustade, niti ih pozdravi, niti pogleda: svi bijahu zadubljeni u karte.

- Gospođa barunica od Thunder-ten-tronckha bila je pristojnija — reče Candide.

Opat se, međutim, primače markizinu uhu pa se ta gos-pa napola pridiže, počasti Candidea dražesnim smiješkom, a Martina posve otmjenim naklonom glave. Naloži da dadnu stolac i snop karata Candideu koji u dva dijeljenja izgubi pe-deset tisuća, nakon čega vrlo veselo povečeraše i svi se začu-diše što se Candide ne uzbuđuje zbog gubitka. Lakaji su na lakajskom jeziku govorili između sebe:

- Mora da je to neki engleski lord.

Večera je bila kao većina večera u Parizu: isprva muk, za-tim buka u kojoj se riječi ne razabiru, potom šale od kojih je

63 Markizino je ime načinjeno prema riječi *paroli* koja označava ponovno ulaga-nje dobitka u igri - nap. prev.

većina neslana, lažne vijesti, loše rasuđivanje, malo politike i mnogo ogovaranja; čak se progovori i o novim knjigama.

— Jeste li vidjeli — reče perigordski opat — roman gospodina Gauchata, onoga doktora teologije?⁶⁴

— Da — odgovori jedan od uzvanika — ali ga nisam mogao dovršiti. Imamo svu silu bezočnih knjiga, ali sve zajedno nisu ni blizu bezočnosti toga Gauchata, doktora teologije. Toliko sam se zasitio toga ogromnog broja odvratnih knjiga što su nas poplavile da sam se dao na igranje faraona.

— A *Svaštice* arhidakona T-a⁶⁵, što na to kažete? - upita opat.

— Ah! — reče gospođa de Parolignac. — Dosadna li smrt-nika! Kako vam samo na neobičan način kaže ono što već svi znaju! Kako ozbiljno raspravlja o onome što ne zaslužuje ni da se olako primijeti! Kako neduhovito sebi prisvaja tuđu duhovitost. Kako upropasti sve što opljačka! Kako mi je do-jadio! No, više mi neće dodijavati: dosta mi je što sam pro-čitala i tih nekoliko arhidakonskih stranica.

Za stolom bijaše neki čovjek, učen i dobra ukusa, koji da-de za pravo markizi. Zatim se govorilo o tragedijama; gos-pođa upita zašto ima tragedija, koje se kadšto i izvode, ali se ne mogu čitati. Čovjek od ukusa veoma lijepo objasni zašto neki komad može donekle biti zanimljiv, a ipak nemati goto-vo nikakve vrijednosti; s malo riječi dokaza da nije dovoljno stvoriti jednu-dvije situacije kakve se nalaze u svakom roma-nu i koje uvijek osvoje gledaoca, nego da treba biti nov, no ne čudan, često uzvišen, a uvijek prirodan; poznavati ljudsko srce i dopustiti mu da govori; biti veliki pjesnik, no da u ko-madu nijedan lik ne nalikuje na pjesnika; savršeno poznavati

64 Opat Gabriel Gauchat (1709. — 1774.) bio je protivnik prosvjetiteljskih ideja — nap. prev.

65 Arhidakon T - opat Trublet (1677. - 1770.), još jedan Voltaireov protivnik - nap. prev.

jezik i uvijek ga govoriti čisto i skladno tako da rima nikada ne ide nauštrb smisla.

— Tko god se — dodade on - ne drži svih ovih pravila, možda će napisati jednu ili dvije tragedije kojima će se u kazalištu pljeskati, ali se nikad neće ubrajati u red dobrih pisaca. Vrlo malo ima dobrih tragedija; jedne su od njih idile u dobro napisanim i dobro rimovanim dijalogima; ostale su politička razglabanja koja uspavljaju ili pretjerivanja koje odbijaju; neke su opet snovi kakva bjesomučnika, u barbarskom stilu, isprekidani govori i beskonačno prizivanje bogova, i to zato što se pisac ne zna razgovarati s ljudima; lažne maksime i napuhana opća mjesta.

Candide pažljivo sasluša ove riječi te o govorniku steče visoko mišljenje pa, kako ga markiza ljubazno bijaše posjela uza se, primače se njezinu uhu i oslobodi se daje zapita tko je taj čovjek što tako lijepo zbori.

— Neki učenjak - reče dama - koji se ne karta i kojega mi opat kadšto dovede na večeru; izvrsno se razumije u tragedije i knjige, a i sam je napisao jednu izviždanu tragediju ijednu knjigu od koje je izvan knjižare njegova izdavača viđen tek jedan primjerak, a njega je meni posvetio.

- Velika li čovjeka - reče Candide. - Još jedan Panglos.

Zatim mu reče okrenuvši se prema njemu:

- Gospodine, vi nedvojbeno mislite da je u fizičkom i moralnom svijetu sve u najboljem redu i da ništa nije moglo biti drukčije.

—Ja, gospodine — odgovori učenjak - nipošto tako ne mislim; držim da kod nas sve ide naopako; da nitko ne zna ni kojem stališu pripada, ni što mu je zadaća, ni što radi, ni što mora raditi, pa, osim večera koje su prilično vesele i prilikom kojih se opaža podosta sloge, sve ostalo vrijeme prolazi u bezočnim prepirkama: jansenisti protiv molinista, parlamentarni protiv svećenika, ljudi od pera protiv ljudi od pera,

dvorjani protiv dvorjana, novčari protiv naroda, žene protiv muževa, rođaci protiv rođaka: to je vječiti rat.

Candide mu odvrati:

- Vidio sam i gore od toga. No, jedan mudrac, koji je potom imao nesreću da bude obješen, učio me daje sve predivno i da su to samo sjene na lijepoj slici.

— Vaš se obješeni sa svima našalio — reče Martin - te vaše sjene zapravo su užasne mrlje.

— Te mrlje prave ljudi — reče Candide — i na ino im se ne može.

— Znači da nisu za to krivi — reče Martin.

Igrači, koji od toga razgovora ništa nisu razumjeli, većinom su pili. Martin se s učenjakom upusti u razglabanje, a Candide domaćici dijelom ispriča svoje pustolovine.

Nakon večere markiza odvede Candidea u svoj budoar i posjedne ga na počivaljku.

- E, pa - reče mu - vi, znači, još uvijek ludo ljubite gospođicu Kunegundu od Thunder-ten-tronckha?

- Da, gospođo - odgovori Candide.

Markiza mu odvrati uz nježan smiješak:

- Vi mi odgovarate kao pravi mladi Vestfalac. Francuz bi mi rekao: »Istina je da sam ljubio gospođicu Kunegundu, ali se, pošto sam vas vidio, gospođo, bojim da je više ne ljubim.«

— Oh, gospođo — reče Candide - odgovarat ću kako vi budete htjeli.

— Vaša je strast prema njoj — reče markiza — počela kada ste joj podigli rupčić; hoću da meni podignete podvezicu.

- Od sveg srca - reče Candide i podiže je.

— No, hoću i da mi je opet stavite - reče dama i Candide joj je opet stavi.

- Vidite - reče dama - vi ste stranac; svoje pariške ljubavnike kadšto puštam da venu i po petnaest dana, no vama se podajem već prve noći, jer jednom mladiću iz Vestfalije valja pokazati ljepote svoje domovine.

Ljepotica, primijetivši dva ogromna dijamanta na objema rukama svojega mladog stranca, stade ih tako dobronamjerno hvaliti da s Candideovih prijedoše na nrarkizine prste.

Candide je, vraćajući se kući s perigordskim opatom, osjećao lagano grizodušje zbog počinjene nevjere prema gospođici Kunegundi. Gospodin opat pridruži mu se u nelagodni: dobio je tek neznatan dio od pedeset tisuća livra što ih je Candide bio izgubio na kartama, kao i od vrijednosti dvaju napola darovanih, a napola iznuđenih brilijanata. Bijaše se naumio okoristiti, koliko je god moguće, prednostima koje bi mu moglo pružiti poznanstvo s Candideom. Mnogo mu je govorio o Kunegundi, a Candide mu reče da će od te ljepotice, kada je opet bude vidio u Mlecima, zatražiti oprost za svoju nevjeru.

Perigordaninova se uljudnost i pozornost udvostručise, a on se sam dirljivo zanimaše za sve što je Candide govorio, za sve što je činio, za sve što je htio učiniti.

— Dakle, gospodine — reče mu on — imate sastanak u Mlecima?

— Da, gospodine opate — reče Candide — neizostavno se moram naći s gospođicom Kunegundom.

Onda, potaknut užitkom što govori o onome što ljubi, po svojemu običaju dijelom ispriča svoje doživljaje s tom dičnom Vestfalkom.

— Vjerujem — reče opat — da gospođica Kunegunda ima mnogo duha i da vam piše dražesna pisma?

— Nikada nisam nijedno primio — reče Candide. — Naime uzmite u obzir da joj, kada sam zbog ljubavi prema njoj protjeran iz zamka, nisam mogao pisati, a doskora sam doznao daje umrla; potom sam je opet pronašao i opet izgubio, a sada sam joj na dvije tisuće pet stotina milja odavde poslao glasnika pa čekam odgovor.

Opat pažljivo slušaše pa kao da se nešto zamisli. Domalo se oprostio od dvojice stranaca, prethodno ih nježno izgrliv-

ši. Sutradan Candide, čim se probudi, primi ovako sročeno pismo:

Gospodine, premili moj ljubavnice, već se osam dana bolesna nalazim u ovome gradu; saznajem, da ste i Vi tu. Poletjela bih Vam u zagrljaj kada bih se i pomaknuti mogla. Saznala sam za Vaš prolazak kroz Bordeaux; ondje sam ostavila vjernoga Kakamba i onu staricu koji uskoro treba da dođu za mnom. Guverner Buenos Airesa sve mi je uzeo, no Vaše mi srce ostaje. Dođite, Vaša će mi nazočnost vratiti život ili mi od radosti donijeti smrt.

To dražesno, to neočekivano pismo ispuni Candidea neizrecivom radošću, a zbog bolesti ga njegove drage Kunegunde preplavi bol. Lomeći se između ta dva čuvstva, uze svoje zlato i dijamante i odveze se s Martinom do konačišta u kojemu stanovaše gospođica Kunegunda. Uđe drhteći od uzbuđenja, srce mu udara, a glas podrhtava; htjede odgrnuti zavjese oko postelje, htjede da se donese svjetla.

— Pripazite — reče dvorkinja — svjetlo je ubija.

Pa naglo ponovo navuče zavjesu.

— Draga Kunegundo — plačući reče Candide — kako se osjećate? Ako me ne možete vidjeti, barem govorite sa mnom.

— Ne može govoriti — reče dvorkinja.

Onda gospa pruži iz postelje debeljuškastu ruku koju je Candide dugo suzama oblijevao, a potom je napuni dijamantima, na naslonjaču ostavljajući vrećicu punu zlata.

Usred tih zanosnih izljeva pojavi se policijski službenik, a za njim perigorski opat i omanja četica.

— A to su, dakle — reče on — ta dva sumnjiva stranca.

Odmah ih dade uhititi te svojim hrabrim stražarima naloži da ih odvuku u tamnicu.

— Tako se u Doradu ne postupaš putnicima — reče Candide.⁶⁶

— Sada sam više manihejac nego ikad - reče Martin.

— Ali, gospodine, kamo nas vodite? - reče Candide.

—U podzemnu samicu - odgovori policijski službenik.

Martin, pošto mu se vratila hladnokrvnost, zaključí da je gospođa koja se izdavala za Kunegundu lupežica, gospodin perigordski opat lupež koji se bijaše požurio da iskoristi Candideovu bezazlenost, a policijski činovnik drugi lupež kojega bi se moglo lako riješiti.

Radije nego da se izloži sudskome postupku, Candide, držeći se njegova savjeta i još uvijek jedva čekajući da opet vidi pravu Kunegundu, ponudi policijskom službeniku tri mala dijamanta, svaki otprilike u vrijednosti od tri tisuće pistola.

— Ah, gospodine - reče čovjek s bjelokosnim štapom⁶⁷
— pa da ste i počinili sve moguće zločine, vi ste najčestiti-ji čovjek na svijetu. Tri dijamanta! Svaki od tri tisuće pistola! Gospodine, život bih dao za vas umjesto da vas vodim u samicu. Mi sve strance zatvaramo, no prepustite cijelu stvar meni; imam brata u Dieppeu u Normandiji, odvest ću vas onamo pa ako nađete i za njega koji dijamant, poskrbit će se za vas kao i ja.

— A zašto zatvarate sve strance? — reče Candide.

Tada riječ uze perigordski opat i reče:

— Zato što je neki bijednik iz Atrebatije čuo raznorazne gluposti, a to gaje potaklo na kraljoubojstvo, i to ne onakvo kao u mjesecu svibnju 1610. godine, već kao u mjesecu prosincu 1594. i onakvo kao mnoga druga što su ih drugih godina i u druge mjesece počinili drugi bijednici koji su slušali raznorazne gluposti.⁶⁸

67 Policijski je službenik ovoga ranga kao oznaku časti nosio štap od ebanovine s oba kraja ukrašen bjelokošću - nap. prev.

68 Atrebatija je Artois, bivša sjevernofrancuska pokrajina, a ostalo su aluzije na uspješne ili neuspješne atentate na pojedine kraljeve: *bijednik iz Atrebatije* odnosi se Damiensov neuspješni napad na Ljudevita XV. što su ga, navodno, potaknuli isusovci, pa Voltaire uz bok tom slučaju stavlja Chatelov napad na Henrika IV., također neuspješan, nakon kojega su isusovci protjerani iz Francuske — nap. prev.

Policijski službenik tada objasni stoje posrijedi.

— Ah, čudovišta! — uskliknu Candide. — Sto! Takve strahote među narodom koji pjeva i pleše! Ne bih li mogao što prije izići iz ove zemlje u kojoj majmuni draže tigrove? U svojoj sam domovini vidio medvjede; ljude sam vidio tek u Doradu.⁶⁹ Za ime Božje, gospodine policijski službenice, odvedite me u Mletke, gdje moram pričekati gospođicu Kunegundu.

— Mogu vas odvesti samo u Donju Normandiju - reče policajac.

Smjesta im dade skinuti okove, reče da se zabunio, otpusti svoje ljude, odvede u Dieppe Candidea i Martina te ih ostavi u rukama svojega brata. Bijaše ondje u sidrištu neki holandski brodić. Normandijac., koji je uz pomoć drugih triju dijamanata postao najuslužniji čovjek, ukrca Candidea i njegove ljude na brod koji se spremao dignuti jedra prema Portsmouthu u Engleskoj. Ne bijaše to smjer za Mletke, ali Candide vjerovao je da se izbavio iz pakla te je računao da će prvom prilikom ponovo krenuti put Mletaka.

POGLAVLJE DVADESET TREĆE

*Candide i Martin dolaze do engleskih
obala — što su ondje vidjeli*

- AH, PANGLOSE, PANGLOSE! Ah, Martine, Martine! Ah, draga moja Kunegundo! Sto lije ovaj svijet? - govoraše Candide na holandskom hrodu.

— Nešto silno ludo i silno odurno — odgovaraše Martin.

— Vi poznajete Englesku; jesu li tamo jednako ljudi kao i u Francuskoj?

— To vam je drukčija ludost — reče Martin. — Znete da su te dvije nacije u ratu zbog nekoliko jutara snijega negdje tamo prema Kanadi i da na taj krasni rat troše mnogo više nego što cijela Kanada vrijedi. Da vam točno kažem ima li u jednoj zemlji više ljudi koje bi trebalo strpati u ludnicu negoli u drugoj, ne dopuštaju mi moje slabe sposobnosti. Znam samo to da su ljudi koje ćemo vidjeti uglavnom vrlo žučljivi.

Tako čavrljajući, pristadoše u Portsmouthu; mnoštvo naroda prekrivaše obalu i pažljivo gledaše nekoga prilično debelog čovjeka koji s povezom na očima klečao na palubi jednoga ratnog broda. Četiri vojnika, postavivši se sučelice tom čovjeku, s najvećom mu mogućom mirnoćom ispališe po tri metka u lubanju, a sva se okupljena gomila razide izvanredno zadovoljna.

— Sto sve ovo znači? — reče Candide. — I kakav to zloduh svugdje širi svoju vlast?

Zapita tko je bio onaj debeli čovjek kojega su maločas onako svečano ubili.

— Neki admiral — odgovoriše mu.

— A zašto su tog admirala ubili?

— Zato — rekoše mu — što on nije dao ubiti dosta ljudi. Upustio se u bitku s nekim francuskim admiralom, pa se utvrdilo da mu se nije dovoljno približio.

— No - reče Candide - francuski je admiral bio isto toliko daleko od engleskoga kao i ovaj od njega!

— Nesporno — odvratiše mu — no u ovoj je zemlji dobro od vremena do vremena ubiti ponekog admirala eda bi se drugi potaknuli na hrabrost.⁷¹¹

Candidea ono što je vidio i što je čuo toliko prenerazi i zgranu da ne htjede ni nogom na tlo kročiti te se s holandskim kapetanom (pa makar ga i pokrao kao kapetan u Surinamu) pogodi da ga bezodvlačno odveze u Mletke.

Za dva se dana kapetan spremi za put. Plovili su uz francusku obalu; prodoše nadomak Lisabonu pa Candide na to zadrhta. Uđoše u Gibraltarski tjesnac i u Sredozemlje; napokon pristadoše u Mlecima.

— Bogu budi hvala! - reče Candide grleći Martina. — Ovdje ću opet vidjeti lijepu Kunegundu. Na Kakamba računam kao i na samoga sebe. Sve je u redu, sve ide dobro, sve ide što je najbolje moguće.⁷⁰

70 Ovo je aluzija na smaknuće admirala Johna Bynga koji je navodno pokazao premalo ratobornosti protiv Francuza što su opsjedali Port-Mann u Minorci, a u čiju je korist Voltaire bezuspješno intervenirao — nap. prev.

POGLAVLJE DVADESET ČETVRTO

*OPaskvici i o bratu Seboju*⁷¹⁷²

ČIM SE NAŠAO U Mlecima, Candide daje po svim krčmama, po svim kavanama, kod svih djevojaka za zabavu tražiti Kakamba, ali ga ne nađe. Svaki je dan slao u potragu za njim po svim brodovima i svim brodicama: od Kakamba ni traga ni glasa.

— Sto! — govoraše Martinu. — Ja sam uspio iz Surinama ići u Bordeaux, iz Bordeauxa poći u Pariz, iz Pariza u Dieppe, iz Dieppea u Portsmouth; oploviti Portugal i Španjolsku, preploviti cijelo Sredozemlje, provesti nekoliko mjeseci u Mlecima, a lijepa Kunegunda nikako da dođe! Samo sam umjesto nje sreo neku pokvarenu ženu i perigordskoga opata! Kunegunda je nedvojbeno mrtva pa i ja mogu još samo umrijeti. Ah, bolje bi bilo da sam ostao u doradskom⁷⁷ raju nego što sam se vratio u ovu prokletu Europu. Imate vi pravo, dragi moj Martine, sve je samo tlapnja i silna nevolja.

Zapade u neku crnu sjetu te ne htjede ići u operu *alla moda* ni sudjelovati u ostalim karnevalskim zabavama; nijedna ga gospa ne dovede ni u najmanju napast. Martin mu reče:

— Uistinu ste vrlo prostodušni ako mislite da će sluga moj šanac, s pet-šest milijuna u džepu, poći na kraj svijeta po vašu zaručnicu i dovesti vam je u Mletke. Nađe lije, uzet će je za sebe. Uzet će neku drugu ako je ne nađe. Savjetujem vam da zaboravite i slugu Kakamba i zaručnicu Kunegundu.

Martin nije bio utješan. Candideova se sjeta povećá, a Martin mu ne prestajaše dokazivati kako na svijetu ima ma-

71 U izvorniku *Giroflee* — nap. prev.

72 V. bilj. 56 — nap. prev.

lo vrline i malo sreće, osim možda u Eldoradu kamo nitko ne može stići.

Raspravljajući o ovome važnom pitanju i čekajući Kune Gundu, opazi Candide na Trgu sv. Marka mladoga teatinca⁷³ što pod ruku držaše neku djevojku. Teatinac izgledaše svjež, debeljuškasto, krepko; oči mu blistahu, a izgleda bijaše samosvjerna, ohola lica i ponosna koraka. Djevojka bijaše vrlo lijepa i pjevaše; zaljubljeno gledaše u svojega teatinca i od vremena do vremena štipkaše ga za debele obraze.

- Priznat ćete mi bar — reče Candide Martinu - da su ovo dvoje sretni. Do sada sam na cijelome svijetu, gdje god se živjeti može, osim u Eldoradu, nailazio tek na nesretnike, no što se tiče ove djevojke i ovoga teatinca, kladim se da su to dva vrlo sretna stvora.

— A ja se kladim da nisu - reče Martin.

— Ne preostaje nam drugo doli ih zamoliti da s nama objeđu - reče Candide - pa ćete vidjeti jesam li se prevario.

Namah im pristupi, pozdravi ih i pozva u svoje konačište na makarone, lombardsku jarebicu, kavijar, na Lacrymu Christi te montepulcijansko, ciparsko i samosko vino. Gospođica porumenje, a teatinac prihvati tu rasonodu pa ona pođe za njim gledajući Candidea začuđenim i zbunjenim očima, zamućenima ponekom suzom. Tek što je ušla u sobu, reče Candideu:

- E, tako! Gospodin Candide više ne prepoznaje Paskvicu!

Na te joj riječi Candide, koji je dotad nije pažljivo promotrio jer je njega zaokupljala samo Kunegunda, reče:

- Jao, jadno dijete, to ste vi. Vi ste, znači, onako lijepo sredili doktora Panglosa, kao što sam vidio?

— Nažalost, gospodine, baš ja - reče Paskvica. - Vidim, da ste o svemu obaviješteni. Znam sve o strahovitim nevo-

⁷³ Teatinac redovnik, pripadnik talijanskog crkvenog reda kojeg je osnovao Gaetano da Thiene (1480. — 1547.) odnosno sveti Kajetan - nap. ur.

ljama koje su snašle cijelu obitelj gospođe barunice i lijepu Kunegundu. Kunem vam se, moja sudbina jedva da je bila manje tužna. Bila sam posve nevina kada ste me svojedobno vidjeli. Neki franjevac, koji mi bijaše ispovjednikom, lako me zaveo. Posljedice bijahu grozne: moradoh otići iz zamka malo vremena pošto je gospodin barun vas odande istjerao snažnim udarcima noge u stražnjicu. Da se jedan glasoviti liječnik nije na me sažalio, bila bih umrla. Neko vrijeme iz zahvalnosti tomu liječniku bijah ljubovcom. Njegova žena koja bijaše ludo ljubomorna nemilosrdno me svaki dan tukla; bijaše to prava furija. Taj je liječnik bio najružniji muškarac, a ja najnesretniji stvor na svijetu, jer sam neprestano dobivala batine zbog muškarca kojega nisam ljubila. Znaite, gospodine, koliko je za čangrizavu ženu opasno imati muža liječnika. Ozlojeđen ženinim postupcima, jednoga joj dana, da bi je izliječio od lake prehlade, dade neki tako djelotvoran lijek da ona za dva sata umrije u užasnim grčevima. Gospodini roditelji protiv liječnika pokrenuše kazneni postupak; on pobježe, a mene strpaše u tamnicu. Nevinost me ne bi bila spasila da ne bijah ljepuška. Sudac me oslobodi uz uvjet da naslijedi liječnika. Ubrzo me istisnu suparnica i on me otjera bez ikakve nagrade te bijah prisiljena nastaviti ovaj odvratni zanat koji se vama muškarcima čini tako zabavnim, a za nas je to tek najdublja bijeda. Pođoh se tim poslom baviti u Mletke. Ah, gospodine, kada biste mogli zamisliti što znači biti prisiljena bez razlike milovati staroga trgovca, odvjetnika, redovnika, gondolijera, opata; biti izložena svim uvredama i pogrđama; često biti prisiljena posuditi suknju samo zato da bi ti je mogao podići neki oduran muškarac; doživjeti da ti jedan ukrade ono što si s drugim zaradila, a da te predstavnici pravde ucjenjuju; nemati pred sobom nikakve nade doli grozne starosti, bolnice i smetišta, zaključili biste da sam jedno od najnesretnijih bića na svijetu.

Ovako u jednoj sobici dobrome Candideu otvaraše srce Paskvica, u Martinovoj nazočnosti, a ovaj pak govoraše Candideu:

— Vidite, polovinu sam oklade već dobio.

Brat Seboj bijaše ostao u blagovaonici i ondje pomalo pijuckao čekajući objed.

— Ali — reče Candide Paskvici — tako ste veselo, tako zadovoljno izgledali kada sam vas sreo; pjevali ste, s naravnom prijaznošću milovali teatinca; izgledali ste mi upravo onoliko sretni koliko tvrdite da ste nesretni.

— Ah, gospodine - odgovori Paskvica - to je još jedna nevolja ovoga zanata. Jučer me pokrao i pretukao neki časnik, a danas moram izgledati kao da sam dobro raspoložena da bih se svidjela jednom redovniku.

Candideu ovo bijaše dovoljno; priznade da je Martin u pravu. Sjedoše za stol s Paskvicom i teatincom; gozba bijaše prilično ugodna, a potkraj stadoše razgovarati s nešto više povjerenja.

— Oče — reče Candide redovniku — čini mi se da uživate sudbinu na kojoj vam svi mogu zavidjeti; lice vam blista od zdravlja, njegov izraz odaje sreću; za zabavu imate krasnu djevojku, a činite se vrlo zadovoljnim što pripadate teatinske redu.

— Vjere mi, gospodine — reče brat Seboj — najradije bih da svi teatinci budu na dnu mora. Stotinu sam puta došao u iskušenje da zapalim samostan i da se poturčim. U dobi od petnaest godina natjeraše me roditelji da obučem tu mrsku halju eda bih više imutka ostavio prokletomu starijem bratu kojega neka Bog ubije! Samostan je sijelo zavisti, nesloge, bijesa. Istina je da sam održao nekoliko loših propovijedi što su mi donijele nešto novaca, od kojih mi je prior ukrao polovinu; ostatak trošim na djevojke; no kada se uvečer vratim u samostan, najradije bih u spavaonici glavom udario o zid; a isti je slučaj i sa svom mojom subraćom.

Martin se s uobičajenom hladnokrvnošću okrenu prema Candideu:

— E, pa — reče mu - jesam li dobio cijelu okladu?

Candide dade Paskvici dvije tisuće pijastera, a tisuću bratu Seboju.

— Tvrđim — reče - da će s time biti sretni.

— Nipošto ne vjerujem u to — reče Martin. — Možda ćete ih tim pijasterima još jače unesrećiti.

— Bit će što bude — reče Candide — no jedno me tješi: vidim da često ponovo susrećemo ljude koje se više nikada nismo nadali susresti. Moglo bi biti da, kada sam se već susreo sa svojom crvenom ovcom i Paskvicom, susretnem i Kunegundu.

— Želim vam — reče Martin — da jednoga dana uz nju nađete sreću, no jako sumnjam u to.

— Vrlo ste okrutni — reče Candide.

— Zato što sam mnogo toga doživio — reče Martin.

— No, pogledajte ove gondolijere - reče Candide — zar ne pjevaju bez prestanka?

— Ne vidite ih kod kuće, sa ženama i sitnom dječicom - reče Martin. — Dužd ima svojih briga, gondolijeri svojih. Istina je da, uzme li se sve u obzir, gondolijerovu sudbinu valja pretpostaviti duždevoj; no vjerujem kako je razlika tako malena da je ne vrijedi ni ispitivati.

— Govori se — reče Candide — o senatoru Pococuranteu koji stanuje u lijepom dvorcu na Brenti i koji prilično lijepo dočekuje strance. Tvrđi se daje to čovjek koji tuge nikada nije osjetio.⁷⁴

— Htio bih vidjeti taj rijetki primjerak — reče Martin. Candide odmah velmoži Pococuranteu posla poruku moleći ga za dopuštenje da ga sutradan posjeti.

⁷⁴ *Pococurante* je izmišljeno ime u značenju »bezbriznik, onaj tko za sve malo mari«, a ideje koje u romanu iznosi taj lik najvećim dijelom izražavaju Voltaireov stav — nap. prev.

POGLAVLJE DVADESET PETO

Posjet velmoži Pocomn-teu, mletačkom plemiću

CANDIDE I MARTIN gondolom se odvezoše niz Brentu i stigoše do dvorca plemenitoga Pococurantea. Vrtovi bijahu dobro osmišljeni i urešeni lijepim mramornim kipovima, a dvorac krasno izgrađen. Domaćin, šezdesetogodišnjak i silno bogat, dvojicu radoznalih posjetilaca dočeka vrlo pristojno, ali s vrlo malo oduševljenja, što zbuni Candidea, a Martinu se svidje.

Najprije im dvije lijepe i otmjeno odjevene djevojke poslužiše čokoladu koju bijahu pripravile s mnogo pjene. Candide se ne uzdrža da ne pohvali njihovu ljepotu, dražest i vještinu.

- To su prilično dobra stvorenja - reče senator Pococurante. — Kadšto ih pozovem u postelju, jer sam sit gradskih gospođa, njihova očijukanja, ljubomore, svade, ćudljivosti, sitničavosti, oholosti, gluposti i soneta koje za njih treba sastavljati ili naručivati; ali mi ipak i te dvije djevojke počinju bivati dosadne.

Sećući poslije doručka dugačkom galerijom, Candide se iznenadi nad ljepotom slika. Upita od kojega su majstora prve dvije.

— Rafaelove — reče senator. - Iz taštine sam ih po visokoj cijeni kupio prije nekoliko godina; kažu da su najljepše što ih ima u Italiji, no meni se uopće ne sviđaju: boje su silno potamnjele; likovi nisu dovoljno okruglasti i dovoljno se ne ističu; nabori na odjeći ni po čemu ne sličje na tkaninu; riječju, što god tko o tome rekao, ja tu ne nalazim istinsko oponašanje same prirode. Neka mi se slika sviđa samo onda kada mi se čini da gledam prirodu samu: takvih slika nema. Imam mnogo slika, no ne gledam ih više.

Pocourante, dok se čekalo na objed, dade prirediti koncert. Candideu se glazba učini predivnom.

— Ova buka — reče Pocourante — može biti zabavna pola sata; no potraje li dulje od toga, svakoga umori, premda se to nitko ne usuđuje priznati. Danas je glazba tek umijeće izvedbe teških stvari, a ono što nije doli teško s vremenom se prestaje sviđati. Opera bi mi se možda više milila da nisu pronašli tajnu kako od nje načiniti strašilo koje mije nesnosno. Tko hoće neka ide na loše glazbene muzičke tragedije u kojima prizori postoje samo zato da bi se, vrlo neumjesno, u dvije-tri smiješne pjesme istaklo grlo neke glumice; tko hoće ili tko može neka se topi od užitka slušajući kakva uškopljenika gdje pjevuši Cezarovu ili Katonovu ulogu i neprestano šetucka po kazališnim daskama; što se mene tiče, ja sam se već odavno odrekao tih bijednih predstava koje su danas di-ka Italije i koje vladari tako skupo plaćaju.

Candide mu se malčice suprotstavi, ali obzirno; Martin bijaše u potpunosti senatorova mišljenja.

Sjedoše za stol, a nakon izvrsna objeda pođoše u knjižnicu. Candide, videći veličanstveno uvezana Homera, pohvali presvijetloga gospodina s dobra ukusa:

— U ovoj je knjizi — reče on — nasladu nalazio veliki Panglos, najbolji njemački filozof.

— Ja je ne nalazim - hladno reče Pocourante. — Nekoć me uspješe uvjeriti da uživam u njezinu čitanju; ali to stalno opetovanje bojeva koji svi nalikuju jedan na drugi, ti bogovi koji uvijek djeluju, a ne učine ništa odlučno, ta Helena, koja je povod ratu, a koja se u priči jedva pojavljuje kao lik, ta Troja koju opsjedaju, a nikako daje osvoje, sve je to u meni izazivalo smrtnu dosadu. Kadšto sam zapitkivao učenjake dosađuju li se i oni koliko i ja uz to štivo. Svi su mi iskreni ljudi priznali da im ta knjiga pada iz ruke, ali je uvijek valja imati u knjižnici kao spomenik starine i kao one zahrđale medalje koje više nisu u optjecaju.

- Valjda vaša preuzvišenost ne misli tako i o Vergiliju? - reče Candide.

- Slažem se — reče Pococurante - da su druga, četvrta i šesta knjiga njegove Eneide izvrsne, no glede njegova pobožnoga Eneje, snažnoga Kloanta, prijatelja Ahata, maloga Askanija, blesavoga kralja Latina, malograđanke Amate i suhoparne Lavinije, mislim da nema ničega hladnijeg i neugodnijeg. Draži su mi Tasso i Ariostove nevjerojatne priče.

- Bih li vas usudio zapitati, gospodine — reče Candide - ne nalazite li velik užitak u čitanju Horacija?

— Ima maksima — reče Pococurante - koje svjetskome čovjeku mogu donijeti koristi i koje se, budući zbijene u snažnim stihovima, lakše urezuju u pamćenje; no slabo držim do njegova puta u Brindizij, do njegova opisa kakva lošega objeda, do prepirke među trhonošama, kao između nekoga Pupila čije su riječi, veli, pune gnoja i drugoga čovjeka čije su riječi od octa. Tek sam s najvećim gađenjem čitao njegove prostačke stihove protiv starica i protiv vračara, a ne vidim kakve zasluge može biti u onome što kaže prijatelju Mecenatu da će, uvrsti li ga ovaj među lirske pjesnike, uzvišenim čelom udariti u zvijezde. Glupani se dive svemu kod nekoga cijenjenog pisca. Ja čitam samo za sebe i volim samo ono što je po mojoj mjeri.

Candidea koji bijaše odgojen da sam nikada ni o čemu ne sudi čudilo je sve što je čuo, a Martin Pococuranteov način razmišljanja držaše prilično razumnim.

— Oh, evo Cicerona! — reče Candide. — Toga velikog čovjeka mislim da vam nikada ne dojadi čitati?

— Ne čitam ga nikada — odgovori Mlečanin. — Sto meni znači je li on branio Rabirija ili Kluencija? Dosta mi je parnica u kojima sam i sam sudac; lakše bih se pomirio s njegovim filozofskim djelima, ali kada sam vidio da u sve sumnja, zaključio sam da znam koliko i on pa mi, da budem neznalica, ne treba nitko drugi.

— Ah! Evo osamdeset svezaka zbornika neke akademije znanosti — uzviknu Martin. — Moguće tu ima nečega dobrog.

— Bilo bi i toga - reče Pococurante - da je samo jedan od sastavljača te hrpe zbrkanih riječi izmislio način za izradu pribadača; ali sve su te knjige prepune tek ispraznih sustava, a nigdje u njima nema ni jedne jedine korisne stvari.

— Koliko li tu vidim kazališnih komada! - reče Candide.
— Na talijanskome, na španjolskome, na francuskome!

— Da - reče senator — ima ih tri tisuće, ali ni tri tuceta dobrih. A te zbirke propovijedi koje sve skupa ne vrijede koliko jedna Senekina stranica i sve te debele sveske o teologiji, vjerujte mi, nikada ne otvaram; ni ja ni itko drugi.

Martin primijeti police krcate engleskim knjigama.

— Mislim — reče — da jedan republikanac mora uživati u većini tih djela, tako slobodno napisanih.

— Da - odgovori Pococurante - lijepo je pisati ono što se misli; to je čovjekova povlastica. U čitavoj se našoj Italiji piše samo ono što se ne misli; oni koji žive u domovini Cezara i Antonina ne usuđuju se imati bilo kakav stav bez dopuštenja nekoga jakobinca. Bio bih zadovoljan slobodom koja nadahnjuje engleske genije kada strast i strančarski duh ne bi kvarili sve što je poštovanja vrijedno u toj dragocjenoj slobodi.

Candide, primijetivši jednu Miltonovu knjigu, zapita senatora gleda li na toga pisca kao na velikoga čovjeka.

— Na koga? — reče Pococurante. — Na toga barbarina koji o prvom poglavlju Postanka naširoko razglaba u deset svezaka kruto sklepanih stihova? Na toga grubog oponašatelja Grka koji izobličuje stvaranje svijeta i koji, dok Mojsije prikazuje Vječno Biće gdje riječju stvara svijet, govori o Mesiji koji iz nebeskog ormara vadi veliki šestar kako bi načinio nacrt za svoje djelo? Ja da poštujem onoga koji je pokvario i Tassov pakao i Tassova đavola, koji Lucifera prerušava čas u žabu, čas u Pimejca te ga tjera da sto puta dosadno ponavlja

iste riječi i da raspravlja o teologiji; koji, ozbiljno oponašajući Ariostov šaljivi pronalazak vatrenoga oružja, opisuje kako đavoli iz topova gađaju nebo. Ni meni ni ikome drugom u Italiji nisu se mogle svidjeti sve te žalosne nastranosti. Na ženidbu grijeha i smrti te na bjelouške koje grijeh potom rađa povraća se svakome čovjeku malo istančanijega ukusa, a njegov je opširni opis bolnice dobar samo za kakva grobara. Taj je nerazumljivi, čudnovati i odurni spjev prezren u trenutku svojega nastanka; ja se prema njemu danas odnosim onako kako su se u njegovoj domovini prema njemu odnosili suvremenici. Uostalom, ja kažem što mislim i malo mi je stalo misle li tako i drugi.

Candidea ojadiše ove riječi; poštovao je Homera, a Milton mu se pomalo sviđao.

- Jao! - reče potihom Martinu. - Bojim se da taj čovjek osjeća dubok prezir prema našim njemačkim pjesnicima.

- Ne bi to bilo veliko zlo - reče Martin.

- Oh, kako li uzvišena čovjeka! - govoraše Candide kroz zube. - Kakav li je veliki genij taj Pococurante! Njemu ništa nije po volji.

Pošto tako pregledaše sve knjige, sidoše u vrt. Candide pohvali sve njegove ljepote.

- Ne znam ni za što drugo što bi bilo tako neukusno — reče vlasnik. — Sve je to dječja igrarija; no već ću sutra dati zasaditi drugi, prema plemenitijem nacrtu.

Kada se naša dva radoznalca oprostiše od njegove preuzvišenosti, reče Candide Martinu:

- E pa, složiti ćete se daje ovo najsretniji od svih ljudi, jer je iznad svega što posjeduje.

- Zar ne vidite - reče Martin - da mu je sve što posjeduje dojadilo? Platon je odavno rekao da najbolji želudac nije onaj koji odbija svaku hranu.

— Ali — reče Candide — zar nema užitka u tome da se sve kritizira, da se osjete mane tamo gdje drugi ljudi vjeruju da vide ljepotu?

— To jest — prihvati Martin — užitak je ne imati užitka?

— Oh, tako — reče Candide — sretan ću, znači, biti samo ja, i to kada opet vidim gospođicu Kunegundu.

— Uvijek se dobro nečemu nadati — reče Martin.

Međutim, prolažahu dani, tjedni; Kakambo se nije vraćao, a Candide bijaše tako shrvan od boli da čak i ne obrati pozornost na to što Paskvica i brat Seboj nisu došli ni da mu zahvale.

POGLAVLJE DVADESET ŠESTO

O tome kako su Candiđe i Martin večerali sa šestoricom stranaca i tko su bili ti stranci

Jedne večeri kada se Candide, zajedno s Martinom, spremalo sjesti za stol sa strancima koji stanovahu u istome konačistu, s leđa mu pristupi neki čovjek garava lica pa mu, hvatajući ga za nadlakticu, reče:

-Budite pripravn! otputovati s nama; nemojte to propustiti.

Okrene se i ugleda Kakamba. Jedino bi ga pogled na Kunegundu bio više začudio i razveselio. Od radosti umalo siđe s uma. Zagrl! dragoga prijatelja.

- Kunegunda je sigurno ovdje; gdje je? Odvedi me k njoj da zajedno s njom umrem od radosti.

- Kunegunda nije ovdje — reče Kakambo — nego u Carigradu.

- Ah, nebesa! U Carigradu! Ma, dajte i u Kini, letim onamo; krenimo!

- Krenut ćemo poslije večere - prihvat! Kakambo - ne mogu vam više reći o tome; ja sam rob i gospodar me čeka; moram ga služiti za stolom: nikome ni riječi; večerajte i budite u pripravnosti.

Candide, razdiran između radosti i boli, ushićen što je našao svojega vjernog punomoćnika, začuđen što ga vidi kao roba, ispunjen mišlju da će se opet susresti sa zaručnicom, nemirna srca, smućena duha, sjede za stol s Martinom koji hladnokrvno promatraše sva ta zbivanja i sa šestoricom stranaca koji bijahu došli u Mlecima provesti poklade.

Kakambo koji je jednome od tih stranaca točio piće, pri kraju se objeda primače posve blizu svojemu gospodaru pa mu na uho reče:

— Sire, Vaše Veličanstvo može otputovati kada poželi, brod je pripravan.

Izrekavši te riječi, Kakambo iziđe. Gosti se, začuđeni, zgleđavahu ne izustivši ni riječi, kadli drugi sluga, primaknuvši se, reče svojemu gospodaru:

— Sire, kola su Vašega Veličanstva u Padovi, a brodica pripravna.

Gospodar mu namignu, a sluga ode. Svi se gosti i opet zgleđaše, a zajedničko im se iznenađenje udvostruči. Treći sluga, isto se tako primaknuvši trećemu strancu, reče:

— Sire, vjerujte mi, Vaše Veličanstvo ne smije više ovdje dulje ostati: odmah ću sve pripraviti.

I smjesta nestade.

Candide i Martin pomisliše kako su to sve zacijelo kakve pokladne krabulje. Četvrti sluga reče četvrtome gospodaru:

— Vaše Veličanstvo otputovat će kada poželi — pa iziđe kao i ostali.

Peti sluga reče isto petome gospodaru. No, šesti sluga drukčije progovori šestome strancu koji je sjedio do Candidea te mu reče:

— Vjere mi, sire, nitko više ništa ne želi dati na vjeru Vašemu Veličanstvu, a isto tako ni meni, pa bi nas lako noćas mogli čak i zatvoriti, i vas i mene; idem seja zato pobri-nuti za sebe; zbogom.

Pošto sve sluge ovako nestadoše, šest stranaca, Candide i Martin ostadoše sjediti u dubokoj šutnji. Napokon Candide prekide muk.

— Gospodo - reče - ovo je neka čudnovata šala: zašto je svatko od vas kralj? Sto se mene tiče, priznajem vam da ni ja ni Martin to nismo.

Tada ozbiljno uze riječ Kakambov gospodar i na talijansko reče:

-Ja se nipošto ne šalim: zovem se Ahmed III. Više sam godina bio veliki sultan. Zbacio sam brata s prijestolja, a moj

je nećak zbacio mene. Mojim su vezirima skinuli glavu, a ja provodim život u starom šaraju.⁷⁵ Nećak mi, veliki sultan Mahmud, dopušta da zbog zdravlja kadšto putujem pa sam došao u Mlecima provesti poklade.

Mladić koji je sjedio do Ahrneda progovori poslije nje-ga i reče:

— Zovem se Ivan, bio sam car svih Rusa; još sam u ko-lijevci zbačen s prijestolja; oca su mi i mater zatvorili; u ta-mnici sam odrastao. Kadšto dobijem dopuštenje da putujem u pratnji svojih čuvara pa sam tako došao u Mlecima prove-sti poklade.

Treći reče:

-Ja sam Karlo Eduard, engleski kralj. Otac mijе prepu-stio kraljevska prava; borio sam se da ih zadržim. Išćupali su srce mojim pristalicama, a bilo ih je osam stotina na broju, pa ih onda njime po obrazima udarali. Mene su bacili u tamni-cu. Idem u Rim, u posjet svojem ucu, kralju koji je zba-čen s prijestolja kao i ja i moj djed, pa sam došao u Mlecima provesti poklade.

Onda uze riječ četvrti i reče:

-Ja sam kralj Poljaka, ratna me sudba lišila mojih na sljednih zemalja; oca mi je zadesila ista nesreća Predajem se Providnosti kao i sultan Ahmed, car Ivan i kralj Karlo Eduard, neka im Bog podari dug život, a došao sam u Mlecima provesti poklade.

— I ja sam kralj Poljaka — reče peti. - 1)va sam puta izgubio svoje kraljevstvo, no Providnost mijе dodijelila drugu drža-vu u kojoj sam učinio više dobra nego zajedno svi sarmat-ski kraljevi na obalama Visle; i ja se prepuštam Providnosti, a došao sam u Mlecima provesti poklade

Preostajāše još šestome vladaru da progovori

— Gospodo — reče on — ja nisam tako velik velmoža kao vi, ali sam ipak bio kralj kao i svatko drugi. Ja sam Teodor, jednoć su me izabrali za kralja Korzike i zvali *Vaše Veličanstvo*, a sada mi se jedva obraćaju s *gospodine*. Kovao sam novac, a nemam ni prebite pare; imao sam dva državna tajnika, a sada jedva imam jednoga slugu; sjedio sam na prijestolju, a na dugo vremena završio na slami u londonskoj tamnici. Bojim se da bi se i ovdje moglo sa mnom tako postupati, premda sam, kao i Vaša Veličanstva, došao u Mlecima provesti poklade.⁷⁶

Petorica ostalih kraljeva s plemenitom sućuti saslušашe ovaj govor. Svaki od njih dade kralju Teodoru po dvadeset cekina da nabavi odjeće i rublja, a Candide mu darova dijamant u vrijednosti od dvije tisuće cekina.

— Tko je — govorahu petorica kraljeva — taj obični građanin koji je u stanju dati sto puta više nego svaki od nas, a koji to i daje?

U trenu kada se dizahu od stola, stigoše u isto konačište još četiri presvijetla visočanstva koja su zbog ratne sudbine također izgubila svoje države, a dolazahu u Mlecima provesti ostatak poklada. No, Candide se i ne obazre na pridošlice. Bijaše zabavljen samo odlaskom u Carigrad gdje će naći lijepu Kunegundu.

76 Svi su ovi kraljevi povijesne osobe: Ahmet III. bio je turski sultan od 1703. do 1730.; Ivan VI. kao ruski je car vladao godinu dana, od 1740. do 1741.; Karlo-Eduard, unuk Jakova II. Stuarta, bio je nepriznati engleski kralj čije je pretendentstvo trajalo od 1766. do 1788. godine, kada je izgnan u Francusku; Augusta III., nasljednoga poljskog kralja i saskoga kneza izbornika, krajem je Sedmogodišnjega rata Fridrih II. Pruski istjerao iz Saske; Stanislaw I. Leszczyński bio je njegov pret hodnik na poljskome prijestolju kojega se dva puta odricao, a 1736. kao nadoknadu primio je veliko vojvodstvo Lotaringiju; Theodor von Neuhoff, njemački barun i pustolov, osam je mjeseci kraljevaio na Korzici kao Teodor I. (1736.) — nap. prev.

POGLAVLJE DVADESET SEDMO

Candideovo putovanje u Carigrad

VJERNI KAKAMBO već bijaše s turskim kapetanom koji se spremaše sultana Ahmeda odvesti natrag u Carigrad ugovorio da će na brod primiti Candidea i Martina. Bacivši se ničice pred Njegovim jadnim Visočanstvom, i jedan i drugi uputiše se onamo. Putem Candide govoraše Martinu:

— Eto, ovo su bila šestorica svrgnutih kraljeva i mi smo s njima večerali, a našao se među njima čak i jedan kojemu sam udijelio milostinju. Možda ima još mnogo drugih kneževa koji su još nesretniji. Ja sam pak izgubio tek stotinu ova-
ca i letim Kunegundi u zagrljaj. Dragi moj Martine, još jednom, Panglos je bio u pravu: sve je dobro.

— I ja to želim — reče Martin.

— No — reče Candide — ova je pustolovina koju smo doživjeli u Mlecima vrlo malo vjerojatna. Nikada se nije ni vidjelo ni čulo da bi šest svrgnutih kraljeva zajedno večeralo u krčmi.

— Nije to ništa čudnije — reče Martin - od mnogih drugih stvari koje su nam se dogodile. Svrgavanje kraljeva vrlo je uobičajena pojava; a glede časti koju smo imali da s njima večeramo, to je sitnica koja ne zaslužuje našu pažnju.

Tek što se našao na brodu, Candide se baci oko vrata svomemu bivšem sluzi i prijatelju Kakambu.

— E, pa — reče mu — što radi Kunegunda? Je li još uvijek čudo od ljepote? Ljubi li me još uvijek? Kako joj je sa zdravljem? Nedvojbeno si joj u Carigradu kupio dvorac?

— Dragi moj gospodar — odgovori Kakambo — Kunegunda pere suđe na obali Propontide,⁷⁷ i to kod nekoga kneza koji

ima vrlo malo suda. Robinja je u kući nekog bivšeg vladara po imenu Ragotski koji od Velikoga Turčina dobiva u prognostvu tri talira dnevno.⁷⁸ No, a to je najžalosnije, izgubila je ljepotu i užasno poružnjela.

- Ah, lijepa ili ružna - reče Candide — častan sam čovjek i dužnost mi ju je uvijek ljubiti. No, kako je mogla dospjeti u tako zazorno stanje uz pet-šest milijuna koje si joj donio?

- Čujte — reče Kakambo — zar nisam morao dati dva milijuna signoru don Fernandu d'Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Suza, guverneru Buenos Airesa, ne bih li dobio dopuštenje da preuzmem gospođicu Kunegundu? I nije li nam neki gusar junački oteo sve ostalo? Nije li nas taj gusar odveo do Matapanskoga rta, na Miloš, u Nikariju, na Samos, u Petru, u Dardanele, u Marmoru, u Skutari? Kunegunda i starica služe kod kneza o kojem sam vam govorio, a ja sam rob svrgnutoga sultana.

- Koliko li strahovitih nesreća, a sve se nadovezuju jedna na drugu! — reče Candide. — No, na kraju krajeva, imam još nekoliko dijamanata; lako ću osloboditi Kunegundu. Šteta što je tako poružnjela.

Zatim, obraćajući se Martinu:

- Što vi mislite - reče on - koga treba najviše žaliti, cara Ahmeda, cara Ivana, kralja Karla Eduarda ili mene?

- Bogami, ne znam — reče Martin. — Morao bih biti u srcu svakoga od vas da bih to saznao.

- Ah! - reče Candide. — Daje ovdje, Panglos bi to znao i sve bi nam rekao.

- Ne znam - reče Martin - kojom bi vagom vaš Panglos mogao izmjeriti ljudsku nesreću i procijeniti ljudsku bol. Sve što ja mogu pretpostaviti jest da na svijetu ima na milijune ljudi koje valja žaliti sto puta više negoli kralja Karla Eduarda, cara Ivana i sultana Ahmeda.

78 Pogrešna grafija za Rakoczy — ugarski knez koji je digao bunu protiv Habsburgovaca, a nakon poraza pobjegao u Tursku - nap. prev.

— Lako bi moglo biti i tako - reče Candide.

U malo dana stigoše do crnomorskoga prolaza. Candide za početak za visoku cijenu otkupi Kakamba pa, ni časa ne časeći, skoči zajedno sa svojim drugovima na neku galiju kako bi se odvezao do propontidske obale⁷⁹ po Kunegundu, ma kako daje poružnjela.

Među galijotskom družbom bijahu dvojica robijaša koja su silno loše veslala i po čijim bi golim ramenima levantiski kapetan od vremena do vremena raspalio pokoji udarac volovskom žilom. Candide ih, po prirodnom nagnuću, pogleda pozornije negoli druge galijote i sućutno im se približi. Učini mu se da neke crte na njihovim izobličnim licima ukazuju na stanovitu sličnost s Panglosom i onim nesretnim Isusovcem, onim barunom, onim bratom gospođice Kunegunde. Ta ga pomisao ganu i ražalosti. Još ih pozornije promotri.

— Uistinu — reče Kakambu — da nisam vidio kako vješaju meštra Panglosa i da nisam nesrećom ubio baruna, povjervao bih da to njih dvojica veslaju na ovoj galiji.

Na riječi »barun« i »Panglos« obojica robijaša na sav glas kriknuše, ukočiše se na klupi i ispustiše vesla. Levantski kapetan ustremi se na njih i udarci se volovskom žilom udvostručiše.

— Stanite, stanite, milostivi gospodine - uzviknu Candide.
- Dat ću vam novaca koliko god zatražite.

— Sto! Pa to je Candide! — govoraše jedan od one dvojice robijaša.

— Sto! Pa to je Candide! — govoraše i drugi.

— Je li ovo san? - reče Candide. — Jesam li budan? Jesam li na ovoj galiji? Je li ovo gospodin barun kojega sam ubio? Je li to meštar Panglos kojega sam vidio obješena?

— Mi smo to glavom i bradom, mi smo to glavom i bradom — odgovarahu oni.

— Sto! To je taj veliki filozof? — govoraše Martin.

— Eh, gospodine kapetane od Levanta — reče Candide — koliku ucjenu tražite za otkup gospodina od Thunder-ten-tronckha, jednoga od prvih baruna Carstva, i za gospodina Panglosa, najmisaonijeg metafizičara u Njemačkoj?

— Pseto kršćansko — odgovori levantski kapetan - budući da su ova dva kršćanska pseta od robijaša baruni i metafizičari, što je nedvojbeno u njihovoj zemlji velika čast, dat ćeš mi za njih pedeset tisuća cekina.

— Dobit ćete ih, gospodine. Odvezite me u Carigrad munjevitom brzinom i na licu ćete mjesta biti isplaćeni. Ili ne, odvezite me do gospođice Kunegunde.

Levantski kapetan bijaše već na prvu Candideovu ponudu okrenuo pramac prema gradu i naredio da se vesla brže nego što ptica leti.

Candide sto puta izgrli baruna i Panglosa.

— Kako to da vas nisam ubio, dragi moj barune? A vi, dragi moj Panglose, kako to da ste na životu pošto ste bili obješeni? I zašto ste obojica turski galijoti?

— Je li zaista istina da je moja draga sestra u ovoj zemlji? — govoraše barun.

— Da — odgovaraše Kakambo.

— Opet vidim svojega dragog Candidea - uskliknu Panglos.

Candide im predstavi Martina i Kakamba. Svi su se grlili, svi govorili u isti mah. Galija je letjela i začas su bili u luci. Pozvaše nekoga Zidova kojemu Candide za pedeset tisuća cekina prodade dijamant vrijedan stotinu tisuća i koji se zakle Abrahamom da za nj ne može više dati. Candide bezodvlačno isplati ucjenu za baruna i za Panglosa. Panglos se svojemu osloboditelju baci pred noge i obli ih suzama, a barun mu zahvali kimnuvši glavom te obeća da će mu prvom prilikom vratiti novac.

— No, zar je zaista moguće daje moja sestra u Turskoj? - govoraše.

— Ništa nije tako moguće kao to — prihvati Kakambo — budući da pere suđe kod nekoga transilvanskog kneza.

Pozvaše smjesta još dva Zidova, Candide opet proda nekoliko dijamanata, pa svi, ukrcavši se na drugu galiju, krenuše osloboditi Kunegundu.

POGLAVLJE DVADESET OSMO

*Što je bilo s Candideom, Kunegundom,
Panglosom, Martinom itd.*

— OPROSTITTE — reče Candide barunu — još jednom oprostite, velečasni oče, što sam vam onako skroz-naskroz probo tijelo.

— Ne govorimo više o tome — reče barun. — Malo sam se prenaglio, priznajem, ali kada već hoćete znati kakvim sam slučajem dospio na onu galiju, reći ću vam da me, pošto mi je brat ljekarnik izliječio ranu, napala i otela jedna španjolska četa. Strpaše me u zatvor u Buenos Airesu u vrijeme kada moja sestra bijaše netom odanle otputovala. Zatražih da se vratim u Rim ocu generalu. Imenovaše me za ispovjednika gospodinu francuskom ambasadoru u Carigradu i poslaše onamo. Ne bijaše prošlo ni osam dana kako sam bio preuzeo dužnost, kadli jedne večeri sretoh mladahna ičoglana,⁸⁰ vrlo lijepo građena. Bijaše silno vruće i mladić htjede poći u kupke; iskoristih priliku da i ja onamo pođem. Nisam znao da kršćaninu prijeti smrtna kazna zateknu li ga naga s mladim muslimanom. Jedan kadija⁸¹ odredi da mi se štapom udari stotinu batina po tabanima i osudi me na galije. Ne vjerujem daje ikada učinjena užasnija nepravda. No, htio bih znati zašto se moja sestra nalazi u kuhinji transilvanskog vladara koji je potražio utočište kod Turaka?

— No, vi, dragi moj Panglose - reče Candide — kako je moguće da vas ponovo vidim?

80 Maloljetni dječak, sluga koji smije ulaziti u harem, sultanov paž (tur.) - nap. prev.

81 Sudac (tur.) - nap. prev.

— Istina je - reče Panglos - da ste vidjeli kako me vješaju. Imao sam, naravno, biti spaljen; no sjećate se da se, upravo u trenutku kada su me nakanili ispeći, spustio pljusak: oluja bijaše tako jaka te nije bilo nade da će se vatra zapaliti; objesiše me, jer nisu mogli ništa bolje od toga. Moje truplo kupi neki kirurg, odnese ga kući i uze secirati. Najprije na meni načini križni rez od pupka do ključne kosti. Nije bilo moguće biti lošije obješen no što se to meni dogodilo. Izvršitelj visoke pravde Svete inkvizicije, koji bijaše podđakon, uistinu je prekrasno spaljivao ljude, ali ne bijaše navikao na vješanje: uže bijaše mokro, loše je klizilo, a usto se bilo i zapetljalo. Uglavnom, još sam disao: zbog onoga sam križnog reza tako glasno kriknuo daje kirurg pao nauznak te je, vjerujući da secira đavola,⁸² u smrtnome strahu pobjegao pa u bijegu još jednom pao na stubištu. Na tu buku iz susjedne sobe dotrča njegova žena, vidje me ispružena na stolu, sve s onim križnim rezom: uplaši se još i više od muža, pobježe i pade preko njega. Kada oboje malo dođoše k sebi, začuh kirurgovu ženu kako govori kirurgu: »Mili moj, što vam je bilo da idete secirati krivovjerca? Zar ne znate da su to ljudi kojima je đavo ušao pod kožu? Idem brzo po svećenika da iz njega istjera vraga.« Zadrhtah na te riječi pa skupih ono malo snage što mi preostajalo i jauknuh: »Smilujte mi se!« Konačno se portugalski brico ohrabri; saši mi kožu, a njegova se žena glavom poskrbi za mene; za petnaest sam dana opet bio na nogama. Brico mi nađe lakajski položaj kod nekoga malteškog viteza koji se spremaše u Mletke, no kako me gospodar nije imao čime plaćati, uđoh u službu nekoga mletačkog trgovca i pođoh s njime u Carigrad.

Jednoga mi se dana prohtje ući u neku džamiju; u njoj nije bilo nikoga doli jednoga starog imama⁸³ i mlade, vrlo li-

82 Aluzija na činjenicu daje riječ o heretiku — nap. prev.

83 Muslimanski svećenik (tur.) - nap. prev.

jepe bogomoljke koja je molila očenaše.⁸⁴ Prsa joj bijahu posve razgaljena; među dojčkama imашe krasnu kitu složenu od tulipana, ruža, sasa, žabnjaka, zumbula i jaglaca. Pusti kitu da padne, jaje podigoh i s najsmjernijom gorljivošću vratili na mjesto. Toliko mi vremena trebaše daje namjestim te se imam razljuti i, videći da sam kršćanin, pozva u pomoć. Odvedoše me kadiji koji naredi da mi udare stotinu batina štapom po tabanima i posla me na galije. Prikovaše me točno na istu galiju i na istu klupu kao i gospodina baruna. Na toj galiji bijahu četiri mladića iz Marseillea, petorica napuljskih svećenika i dva redovnika s Krfa koji nam svi rekoše da se slični događaji svakodnevno zbivaju. Gospodin je barun tvrdio kako je doživio veću nepravdu od mene, a ja sam tvrdio daje u daleko većoj mjeri dopušteno zataknuti ženi kitu cvijeća u njedra negoli se posve nag naći s mladahnim ičoglanom. Bez prestanka smo raspravljali i dnevno volovskom žilom dobivali po dvadeset batina, kadli je koloplet zbivanja na ovome svijetu vas doveo na našu galiju pa ste nas otkupili.

- E pa, dragi moj Panglose — reče mu Candide — kada su vas vješali, secirali, obasipali batinama i kada ste veslali na galiji, jeste li još uvijek mislili kako je sve na svijetu u savršenom redu?

- Još se uvijek držim prvotnoga mišljenja — odvrati Panglos - ta ja sam, napokon, filozof: ne priliči mi povući što sam govorio, jer Leibniz ne može biti u krivu i jer je, uostalom, unaprijed ustanovljena harmonija nešto najljepše na svijetu, baš kao i prostor i suptilna tvar.

84 Dakako da bogomoljka nije molila Očenaše niti je uopće i mogla biti u džamiji, jer u islamu klanjaju samo muškarci — nap. prev.

POGLAVLJE DVADESET DEVETO

Kako je Candide ponovo našao Kunegundu i staricu

DOK SU CANDIDE, barun, Panglos, Martin i Kakambo pripovijedali svoje doživljaje, dok su razglabali o kontingentnim i nekontingentnim zbivanjima na ovome svijetu, dok su se prepirali o uzrocima i posljedicama, o moralnom i fizičkom zlu, o slobodi i nužnosti, o vidovima utjehe koje čovjek može osjetiti kada u Turskoj vesla na galiji, pristadoše na obali Propontide pred kućom transilvanskoga kneza. Prvo što im se ukaza pred očima bijahu Kunegunda i starica kako na kotpce prostiru ubruse da se suše.

Na ovaj prizor barun probljedje. Nježni zaljubljenik Candide, videći krasnu Kunegundu potamnjele puti, krvlju podlivenih očiju, uvelih grudi, naboranih obraza, crvenih i ispucalih ruku, od užasa ustuknu za tri koraka, a potom joj iz pristojnosti pristupi. Ona zagrlri Candidea i svojega brata, a i staricu izgrliše: Candide ih obje otkupi.

U susjedstvu bijaše jedan maleni majur: starica predloži Candideu da se njime zadovolji dok čitava družba ne dočeka bolju sudbinu. Kunegunda nije znala da je poružnjela, nitko je ne bijaše na to upozorio: tako odlučnim tonom podsjeti Candidea na njegova obećanja da je se dobri Candide ne usudi odbiti. Obavijesti, dakle, baruna o tome da se kani oženiti njegovom sestrom.

— Nikada neću otrpjeti — reče barun — takav pad s njezine strane ni takvu bezočnost s vaše; tu mi sramotu nitko neće predbaciti; djeca moje sestre ne bi mogla pristupiti njemačkim kaptolima. Ne, moja se sestra neće udati ni za koga drugoga doli za baruna Carstva.

Kunegunda mu se baci pred noge i obli ih suzama; on ostade neumoljiv.

— Ludi stvore - reče mu Candide — izvukao sam te s galije, platio ucjenu za te, platio sam je i za tvoju sestru. Ovdje je prala suđe; ružna je; toliko sam dobar da je hoću učiniti svojom ženom, a ti se tome još i protiviš! Kada bih slušao svoj gnjev, sada bih te ponovo ubio.

— Možeš me ponovo ubiti - reče barun - no, dok sam živ, mojom se sestrom oženiti nećeš.

ZAKLJUČAK

CANDIDE SE U dubini srca nije nimalo želio oženiti Kunegundom. No, zbog krajnje se barunove bezobraznosti odluči na sklapanje braka, a i Kunegunda ga je na to tako živo gonila da nije mogao pogaziti riječ. Posavjetova se s Panglosom, s Martinom i s vjernim Kakambom. Panglos sroči divno izlaganje u kojemu dokaza da barun nad sestrom nema nikakva prava te ona, prema svim zakonima Carstva, može s Candideom stupiti u brak na lijevu ruku.⁸⁵ Martin zaključi da baruna valja baciti u more. Kakambo se založi za to da ga se vrati levantskome kapetanu i ponovo pošalje na galije, a poslije prvim brodom otpremi ocu generalu u Rim. To mišljenje svi nađuše izvrsnim, a i starica ga odobri, no sestri njegovoj ništa ne rekoše. Sve izvedoše s malo novca i bje im užitak prelastiti jednoga isusovca i kazniti oholost jednoga njemačkog baruna.

Bilo bi sasvim prirodno zamisliti kako će, poslije tolikih nevolja, Candide, oženjen svojom draganom i živeći u društvu filozofa Panglosa, filozofa Martina, razboritoga Kakamba, kao i staričinom, donijevši, uostalom, tolike dijamante iz domovine drevnih Inka, voditi najugodniji život na svijetu. No, Židovi ga tako opljačkaše da mu ostade tek onaj majurčić. Žena mu, bivajući svakim danom sve ružnija, sada postade čangrizava i nepodnošljiva; starica onemoća pa bijaše još lošije volje nego Kunegunda. Kakambo koji je radio u vrtu i nosio povrće u Carigrad na prodaju ubijaše se

85 Brak pri čijem sklapanju mladoženja mladenki pruža lijevu ruku u znak da ni na nju ni na njezinu djecu ne prenosi svoj položaj i naslove; kasnije svaki brak između osoba nejednaka društvenoga položaja - nap. prev.

od posla i proklinjaše vlastitu sudbinu. Panglos bijaše očajan što ne blista na nekome njemačkom sveučilištu. Sto se pak tiče Martina, on je bio čvrsto uvjeren daje svuda podjednako loše pa je sve strpljivo podnosio. Candide, Martin i Panglos kadšto raspravljahu o metafizici i o moralu. Cesto bi ispod prozora njihove kuće prošli brodovi puni efendija, paša, kadija koje otpremahu u progonstvo na Lemnos, u Mitilenu, u Erzurum. Došli bi drugi kadije, drugi paše, drugi efendije da zauzmu mjesta prognanih, a potom budu i sami prognani. Pronosile su se glave u pravom smislu ispunjene slamom što ih je trebalo pokazati Visokoj Porti.⁸⁶ Na te bi se prizore rasprave udvostručile, a kada se nije raspravljalo, dosada je bila tako nesnošljiva da se jednog dana starica osmjeli te im reć:

— Htjela bih znati što je najgore: da te sto puta siluju crnački gusari, da ti odrežu jednu polovicu stražnjice, da kod Bugara prođeš kroz šibe, da te izbičuju i objese prigodom kakva autodafea, da te seciraju, da veslaš na galiji, da osjetiš, ukratko, sve bijede kroz koje smo svi prošli, ili pak da ostanemo ovdje i dokoličimo?

- Veliko je to pitanje - reče Candide.

Zahvaljujući tim riječima, rodiše se među njima nova razmišljanja, a nadasve Martin zaključí kako je čovjek rođen da živi u grčevima nespokoja ili u mrtvilu dosade. Candide se s time ne slagáše, no sam nije nikoga ni u što uvjeravao. Panglos priznavaše kako je uvijek užasno patio, no ustvrdivši jedanput daje sve predivno, tvrdio je to i dalje, a nimalo u to nije vjerovao.

Jedan događaj na posljétku učvrsti Martina u njegovim gnusnim načelima, a više no ikada pokoleba Candidea i u zabunu dovede Panglosa. Jednoga se dana, naime, na njihovu majuru iskrcaše Paskvica i brat Seboj, oboje u krajnoj bi-

⁸⁶ Visoka Porta ili samo Porta — naziv za vladu u Otomanskome Carstvu - nap. prev.

jedi. Brzo bijahu potrošili one tri tisuće pijastera, razdvojili se, ponovo se pomirili, posvađali se, bili u tamnici, odande pobjegli, a napokon se brat Seboj i poturčio. Paskvica se i dalje svugdje bavila svojim zanatom, ali nije njime više ništa zarađivala.

— Točno sam bio predvidio — reče Martin Candideu - da će se vaš dar ubrzo spiskati i još ih više unesrećiti. Imali ste na milijune pijastera, i vi i Kakambo, a niste nimalo sretniji od brata Seboja i od Paskvice.

— Gle, gle! — reče Panglos Paskvici. — Nebo vas, dakle, opet dovodi ovamo među nas, jedno dijete! Znete li da ste me stajali vrška nosa, jednoga oka i jednoga uha? A kako vi izgledate! Ah! Kakav li je ovo svijet!

Taj ih novi događaj potaknu na to da filozofiraju više no ikada.

Bijaše u blizini neki derviš,⁸⁷ vrlo glasovit, koji je slovio za najboljega filozofa u Turskoj. Podoše se s njime posavjetovati. Panglos mu, govoreći u ime svih ostalih, reče:

— Učitelju, dolazimo k vama s molbom da nam kažete zašto je stvorena tako čudna životinja kao što je čovjek.

— Sto se ti u to petljaš? — reče derviš. — Je li to tvoja briga?

— No, velečasni oče — odgovori Candide — na svijetu ima užasno mnogo zla.

— Nije važno — reče derviš — ima li zla ili dobra. Kada Njegova Svjetlost šalje brod u Egipat, brine li se o tome da miševima koji se na brodu nađu ondje bude udobno ih neudobno.

— Pa što nam onda valja činiti? - reče Panglos.

— Šutjeti — reče derviš.

— Laskao sam sebi — reče Panglos - da ću s vama smjeti raspravljati o uzrocima i posljedicama, o najboljemu od svih

87 Redovnik prosjak kod muslimana; Voltaire ga ovdje poistovjećuje s redovnikom kršćanskoga prosjačkog reda (v. niže »velečasni oče«) — nap. prev.

mogućih svjetova, o izvoru zla, o naravi duše i o unaprijed ustanovljenoj harmoniji.

Na ove im riječi derviš zalupi vrata pred nosom.

Baš dok se ovaj razgovor vodio, pronese se glas da su u Carigradu nedavno zadavili dva vezira iz carskoga vijeća i muftiju, a više njihovih prijatelja nabili na kolac.⁸⁸ Ta katastrofa na nekoliko sati uzvitla veliku prašinu. Panglos, Candide i Martin, vraćajući se na svoj maleni majur, naiđoše na nekoga dobrog starca što bijaše izašao pred kuću da se osvježi pod cvjetnim narančinim svodom. Panglos ga, budući jednako radoznao koliko i sklon raspri, upita kako se zvao muftija kojega su nedavno udavili.

- Ništa ne znam o tome — odgovori dobričina. — Nikada nisam znao ime nijednome muftiji i nijednome veziru. U potpunosti mi je nepoznat događaj o kojemu mi govorite; općenito pretpostavljam da oni koji se miješaju u javne poslove kadšto bijedno pogibaju, a to i zaslužuju; no ja se nikada ne zanimam za ono što se zbiva u Carigradu; zadovoljavam se time što tamo na prodaju šaljem plodove iz vrta koji obrađujem.

Izrekavši ove riječi, uvede strance u kuću; dvije njegove kćeri i dva sina postaviše pred njih više vrsta šerbeta⁸⁹ što ga sami pripravljahu, kajmaka s kandiranom cedratovom koricom, naranača, limunova, četruna, ananasa, pistacija, kave iz Moke koja nipošto ne bijaše pomiješana s lošom kavom iz Batavije i s Otočja.⁹⁰ Poslije toga obje kćeri ovoga

88 *Vezir* je najviša titula u državnoj hijerarhiji Otomanskoga Carstva, jedan od članova *divan*, što otprilike odgovara ministarskome vijeću; *muftija* je najviši svećenik u okrugu ili pokrajini — nap. prev.

89 Naziv uglavnom označava osvježavajuće piće od vode zasladene šećerom ili medom te uz dodatak limuna ili kakve druge arome, ali može značiti i sladak voćni sok — nap. prev.

90 Cedrat i četrun vrste su limuna, Moka je pokrajina na otoku Mauricijusu, Batavija je današnja Džakarta, a Otočje se odnosi na Antile — nap. prev.

dobrog muslimana Candideu, Panglosu i Martinu namirisaše bradu.

— Vi mora - reče Candide Turčinu - da imate prostran i veličanstven posjed?

— Tek dvadeset jutara - odgovori Turčin. — Obradujem ih zajedno s djecom; rad od nas otklanja tri velika zla: dosadu, porok i neimaštinu.

Candide se vraćaše na majur zadubljen u razmišljanja o Turčinovim riječima. Reče Panglosu i Martinu:

— Čini mi se daje ovaj dobri starac sebi stvorio poželjniju sudbinu od sudbine one šestorice kraljeva s kojima smo imali čast večerati.

— Veličina je ljudska — reče Panglos — vrlo opasna, i to po navodu svih filozofa, jer je Englona, moapskoga kralja, ubio Ehad; Abšalom se objesio za kosu i bio proboden trima sulicama; kralja Nadaba, sina Jeroboamova, ubio je Baša; kralja Elu Zimri, Ahazju Jehu; a Ataliju Jojada; kraljevi Jojakim, Jekonija i Sidkija bili su robovi. A znate, kako su poginuli Krez, Astijag, Darije, Dionizije Sirakuški, Pir, Perzej, Hanibal, Jugurta, Ariovist, Cezar, Pompej, Neron, Oton, Vitelije, Domicijan, Rikard II. Engleski, Eduard II., Henrik VI., Rikard III., Marija Stuart, Karlo I., tri francuska Henrika, car Henrik IV.⁹¹ Znate...

— Znam i to - reče Candide - da nam valja obrađivati svoj vrt.

— U pravu ste — reče Panglos. - Naime, kada je čovjek smješten u rajski vrt, smješten je onamo *ut operaretur eum*,⁹² zato da radi, što dokazuje da čovjek nije rođen za spokoj.

— Radimo bez mudrovanja - reče Martin. - To je jedini način da se život učini podnošljivim.

91 Niz likova iz Staroga zavjeta, neki povijesni antički vladari te nekoliko kraljeva i jedna kraljica iz novovjekovne povijesti — nap. prev.

92 Da ga obrađuje (lat.), navod iz Knjige Postanka, 2,15 - nap. prev.

Cijelo se malo društvo uključi u taj hvalevrijedan naum; svatko pokaza nadarenost za nešto. Maleno imanje donese obilan urod. Kunegunda bijaše uistinu ružna, ali postade izvrsna slastičarka. Paskvica je vezla, a starica se brinula o rublju, čak i brat Seboj ispade koristan — bijaše vrlo dobar stolar te postade čak i čestit čovjek, a Panglos kadšto govoraše Candideu:

— Svi se događaji nadovezuju jedan na drugi u najboljem od mogućih svjetova; jer, napokon, da niste zbog ljubavi prema gospođici Kunegundi bili iz krasnoga zamka istjerani snažnim udarcima noge u stražnjicu, da niste dospjeli pred Inkviziciju, da niste propješačili Ameriku, da niste barunu zadali onako pošten udarac mačem, da niste izgubili sve ovce iz dobre zemlje Eldorada, ne biste sada ovdje jeli kandirane cedrate i pistacije.

- Dobro rečeno — odgovori Candide — no nama valja obrađivati svoj vrt.

U DRUŠTVU S VOLTAIREOM

ZNAČI, VOLTAIRE je još uvijek na popisu školske lektire, bila mi je prva pomisao kada se povelu riječ o prijevodu *Candidea*. A odmah je potom uslijedila i druga: što danas znači i kako se danas može čitati ova filozofska priča? Ili roman, ako vam je tako draže. I sam se Voltaire kolebao kako ga nazvati. »Svojevrsan omanji roman«, kaže on u jednom pismu upućenom na adresu *Journal Encyclopedique*, potpisanom pseudonimom Demad. Nazvat će on *Candidea* i bezobraznom djetinjarijom (*coionnerie*), ali tek poslije, kada roman izazove sablazan i kada ga se bude odricao čudeći se kako je ikome palo na um pripisati ga njemu. Kasniji će izdavači ovu dvojbu riješiti objavljujući Voltaireovu pripovjednu prozu pod kompromisnim nazivom »romani i priče«.

No, nije se Voltaire *Candidea* odrekao samo zbog sablazni. Naprotiv. Do godine 1759., kada se roman pojavljuje, doduše, anonimno, njegov je autor već navršio šezdeset četvrtu, stvorio je reputaciju velikoga pisca i ima za sobom plodnu književničku karijeru, izgrađenu na djelima koja se svrstavaju u uzvišene književne rodove — niz tragedija i komedija, spjevovi *Liga* (1723.) i *Henrijada* (1728.), *Filozofska pisma* (1734.), historiografski radovi, rasprava *Elementi Neu'tonove filozofije* (1738.), a u svoje vrijeme smatran je velikim pjesnikom čiji se aleksandrinci mogu mjeriti sa stihotvorstvom najboljih majstora. *Candide* je pak, kao i ostale filozofske pripovijetke, rođen iz zabave i za zabavu: prilikom dvomjesečnoga boravka u dvorcu vojvotkinje du Maine, tako su nastali *Zadig*, *Scarmentado*, *Memnon*, *Babuk* - Voltaire je dnevno pisao po jedno poglavlje koje bi uvečer čitao vojvotkinji, a poslije i

pred širim slušateljstvom — otuda kratka poglavlja koja se nižu kao zatvorene cjeline, otprilike onako kao što danas netko piše blog. Autor se, međutim, dugo opirao objavljivanju tih radova tvrdeći kako su napisani za društvenu zabavu i kako ne zaslužuju biti sačuvani. Danas se proučavanjem ostatka Voltaireova opusa bave povjesničari i teoretičari književnosti, a djelca koja je sam pisac smatrao beznačajnima i dalje se čitaju.

No, čitaju li se doista? Ili možda ipak ne? Ako se ne čitaju, bi li se trebala čitati? I na koji način? Sto u *Candideu*, primjerice, može biti zanimljivo za današnjeg čitatelja, pogotovo srednjoškolca kojem se taj roman zadaje kao školska lektira?

Odgovor vrijedi za sva dobra književna djela: način na koji je roman napisan, način u kojemu se očituje književnikov stav prema građi koju oblikuje u priču, bez obzira na to je li riječ o fabuli, likovima, opisima, dijalozima i, u krajnjoj liniji, o jezičnom pristupu, a nije nevažno ni mjesto, da se poslužim idejom P. Bayarda,¹ što ga pojedino djelo zauzima u virtualnoj knjižnici svih knjiga koje smo pročitali ili smo ih mogli pročitati.

Podimo redom.

ŽIVOT I DJELO SABLAŽNJIVOG LIBERTINCA

François Marie Arouet, poznatiji po književnom imenu Voltaire, francuski je književnik, povjesničar i filozof koji je stvarao i djelovao u doba prosvjetiteljstva. Bio je plodan pisac koji se okušao u cijelom nizu književnih vrsta — od pedesetak tragedija i komedija, preko spjevova i eseja, povijesnih i znanstvenih djela, oko 23 000 pisama i mnoštva pamfleta pa do romana. Rodio se 1694. kao peto i jedino preživjelo dijete bogatog bilježnika, školovao se u isusovačkom kole-

¹ P. Bayard: *Comment parler des livres que Von n'a pas lus?*, Les Editions de Minuit, Collection »Paradoxe«, 2007.

giju, gdje se, uz klasičnu izobrazbu, imao prilike upoznati s kazališnim izvedbama na francuskom i latinskom, što ga je, zajedno s versifikatorskim talentom koji je zarana pokazao, nedvojbeno usmjerilo prema tragediji i epskoj poeziji te općenito prema književnom stvaranju. To stvaranje počinje, međutim, problemima što mu ih je na vrat navukla satirična pjesma napisana protiv regenta Filipa Orleanskog, a slični će ga problemi i dalje pratiti u životu. Izvrsno obrazovanje stečeno zahvaljujući isusovačkom školovanju te slobodarske ideje koje je usvojio u poznatom stjecištu libertinaca »Societe du Temple«, inteligencija i radoznalost, donijeli su mu s jedne strane ugled u pariškim salonima, a s druge mržnju i prezir ustoličenih veličina, ukratko, život nemiran i raznovrstan, gotovo bih rekla »razveden«, poput kakve obale, kao i njegov književni opus: čas miljenik okrunjenih glava, a čas u zatvoru ih izgnanstvu, no uvijek spreman latiti se pera. Prvome od dvaju zatočenja u Bastillei dugujemo *Henrijadu*, a trogodišnjem boravku u Engleskoj *Filozofska pisma*, tu »prvu bombu bačenu protiv staroga poretka«, kako kaže G. Lanson,² kritičku satiru postojećeg stanja u zemlji, kao i uvid u nove znanstvene spoznaje (u Francuskoj je prvi spomen zakona o gravitaciji upravo Voltaireov). Pisma je pariški sud proglasio sablažnjivima i odredio njihovo spaljivanje. Razdoblje nakon povratka iz Engleske i inače je najplodnije razdoblje Voltaireova stvaralaštva, desetak godina provedenih u dvorcu Cirey, kod Emilie Berteuil, markize du Chatelet, vrsne matematičarke, poznavateljice engleskoga i klasičnih jezika te prevoditeljice Newtonova djela *Matematička načela prirodne filozofije* s latinskoga na francuski. U to vrijeme nastaju Voltaireove filozofsko-znanstvene rasprave - *Elementi Newtonove filozofije*, *Traktat o metafizici*, *Rasprava o čovjeku* (u stihovima), satirične poeme — *Monden*, *Djevica Orleanska*,

2 G. Lanson, *Voltaire*, Librairie Hachette, 1922.

neke uspjele tragedije — *Zaire*, *Merope*, *Mahomet* i brojne komedije — *Zavidnik*, *Žena koja je u pravu*, kazališna djela čija se izvedba odlikovala većom prirodnošću u dikciji i većoj jednostavnosti kostima, kao i smionijim pristupom režiji, sve samim predznacima romantičkog teatra. Iz Cireya se Voltaire dopisuje s Fridrikom Velikim na čijem će dvoru, kao prijatelj i sugovornik, boraviti neposredno poslije markizine smrti, iako te dvije činjenice nisu međusobno uvjetovane — u trenutku kada Voltaire odlazi u Potsdam, veza s »božanstvenom Emilie«, kako je sam naziva, tvrdeći u jednom pismu kralju Fridriku kako je ona zapravo »muškarac kojemu je jedina mana bila što je žena«, već je odavno načeta, a markiza se upustila u novu ljubavnu vezu koja će je stajati života, jer će zatrudnjeti i umrijeti na porođaju. Na pruskoga kralja-prosvjetitelja Voltaire će aludirati i u *Candideu*. Iako je umro u Parizu, gdje se i rodio, posljednjih je dvadeset godina života proveo u Ferneyu, smještenom — kako simbolično! — na granici između Francuske i Švicarske, distancirajući se tako prostorno i od francuskih progona i od kalvinističkih negodovanja. Pod Voltaireovom upravom Ferney i njegova okolica razvijaju se u poljoprivrednom i zanatskom pogledu, a sam gradić postaje svojevrсна prijestolnica prosvjetiteljstva — Voltaire razmjenjuje pisma s europskim vladarima (Katarinom II., Fridrikom Velikim, poljskim, danskim, švedskim kraljem), održava prijateljske odnose s utjecajnim osobama (đ'Argentalom, Choiseulom, Turgotom, Condorcetom, Richelieuom, đ'Alembertom) i prima brojne posjete. Povodom premijere svoje posljednje tragedije *Irene*, početkom se 1778., posljednje godine života, trijumfalno vratio u Pariz, gdje je oduševljeno dočekan, što ipak nije spriječilo Crkvu da mu uskrati kršćanski pogreb pa je tajno pokopan u jednoj opatiji u Champagni. Godine 1791. francuski su revolucionari, smatrajući ga na neki način pretečom vlastitih ideja, njegove posmrtno ostatke dali prenijeti u pariški Panteon.

CANDIDE — MJESTO U VOLTAIREOVU OPUSU:

FILOZOFIJA KROZ ZABAVU?

Koliko god teško bilo načiniti kratak pregled Voltaireova dugog života i opsežnog opusa, ništa lakše nije odrediti granice književnoga roda kojem pripada *Candide*. Već sam na početku spomenula dvojbu u pogledu naziva roman ili pripovijetka, a pojam »filozofski« u ovom je kontekstu koliko neuobičajen, toliko i višeznačan.

Candide nastaje u zrelo doba Voltaireova života: do 1759. godine, kada je djelo objavljeno, za Voltaireom su već ostala izgnanstva i utamničenja, sudski progoni, ali i imenovanje za kraljevskog historiografa i izbor za člana Francuske akademije, a nadasve brojna književna djela. Svijet je takav kakav jest i ne treba živjeti u prividu, polazište je od kojega Voltaire kreće u tom romanu, potaknut ogorčenjem što ga u njemu izazivaju Rousseauovo i Leibnizovo idealiziranje Vječnog Bića koje je postupilo najbolje što se može ili općeg dobra u najboljem od mogućih svjetova. Pa ipak, unatoč poodmaklim autorovim godinama, roman je pisan bez staračke čan-grizavosti, s jednakom duhovitošću kao i ranija djela, onom ciuhovitošću o kojoj će Valery reći: »Previše je u njega duha. Na njegovu veliku štetu.« Raniju lepršavost, međutim, smjenjuje stanovita promišljenost, gotovo rezignacija, a u svim se registrima — komički, satirički, polemički, patetički, ironijski, pa sve do didaktičkog, očituje Voltaireovo majstorstvo u degradaciji, u obezvrijeđenju zadanih vrijednosti.

Znači li, dakle, atribut »filozofski« poziv na filozofiju kroz zabavu, na popularnu filozofiju, na filozofiju u deset lekcija? U neku ruku da. Citati *Candidea* sasvim je sigurno ugodnije i jednostavnije nego proučavati misaone sustave pojedinih filozofa i mozgati zajedno s njima. Osim toga, filozofski su sustavi oduvijek tragali za objašnjenjem svijeta, za nekim krajnjim smislom ih pak prenosili konačnu poruku, bili pod-

činjeni ideji vodilji o krajnjem besmislu. Voltaire ne poručuje, nego pokazuje, prikazuje, redom pred nas, kao na pozornici, izvodi likove i niže zbivanja, a na nama ostaje odluka što ćemo s time učiniti. Dakako, ne ostavlja nas ni bez svojega jetkog komentara, poput svojevrstne didaskalije, nudeći nam da ga odbacimo ili se s njime složimo. No, taj je izbor samo privid: njegov nas pripovjedački talent neminovno navodi na ovo drugo. Zapravo, u zamku smo upali već na samom početku, od podnaslova »filozofska pripovijest«: uz pridjev »filozofski« očekivali bismo raspravu ili esej, a ne roman ili pripovijetku. S piscem filozofskog eseja možemo polemizirati ili njegove ideje smatrati sablažnjivima: pripovjedač nas, ako je dovoljno uvjerljiv, a Voltaire to svakako jest, zadržava pričom.

Umjetnička proza ne nastaje ni iz čega ni u zrakopraznom prostoru, a to pogotovo vrijedi za *Candidea*. Tekst je moguće čitati i bez popratnih bilježaka, bez tumačenja aluzija na suvremene događaje i likove pa se on tada doima kao fantastična i nevjerojatna priča, ali uz sve potrebne referencije postaje nam jasniji njegov osnovni ton: ton novinskog uvodnika. Svako je poglavlje tema za sebe: događaj i komentar o njemu, nalik na ono što danas nazivamo »udarnim vijestima«, bez obzira na to je li taj događaj stvaran (novačenje na prijevaru, procesi pred Inkvizicijom, admiralovo smaknuće, potres u Lisabonu) ili bi to tek mogao biti (Kunegundina sudbina, Candideov odlazak u Ameriku, susret s isusovcima ili dolazak u Eldorado), pripovijedanje se odlikuje sažetošću izvještaja i ravnodušnošću pri nabranju činjenica. Voltaire se ne prepušta ni sentimentu ni indignaciji — to ostavlja čitatelju: on je izvjestitelj koji nabraja nedaće svojih junaka, gomila ih do nevjerojatnosti, pišući tako svojevrstan dnevnik strave i užasa, ali uvijek s ciničnim odmakom. U vrtlogu besmisla smijeh je jedino sigurno utočište.

Da je površno suditi samo prema početku romana, *Candide* bi lako mogao biti bajka: »Bio jednom u Vestfaliji, u

zamku gospodina baruna od Thunder-ten-tronckha, mlad momak kojega priroda bijaše obdarila nadasve blagom ćudi.« Svi su elementi tu: formula kakvom počinju bajke, zamak i mladi protagonist kojeg čekaju čudesne pustolovine. Montesquieu je u *Perzijskim pismima* iskoristio oduševljenje što je uslijedilo nakon pojave prvoga francuskog prijevoda *Priča iz tisuću ijedne noti* početkom stoljeća da bi najširem čitateljstvu prenio svoje ideje, a i Voltaire se u *Zadigu*, prvoj od svojih filozofskih pripovijesti, poslužio krinkom orijentalizma. U *Candideu* kao da se žuri što prije razbiti iluziju priče: već u ovoj prvoj rečenici radnju smješta u stvaran okvir (»u Vestfaliji«), a ime Thunder-ten-tronckh mnogo govori već samim svojim zvukom. Pred nama se potom redom pojavljuju likovi, među njima i kućni učitelj Panglos kojem u usta Voltaire stavlja Leibnizove ideje o najboljem od svih mogućih svjetova, smješta ih potkrepljujući gomilanjem superlativa (»jedan od najmoćnijih velmoža«, »najljepši od svih zama-ka«, »najbolja od svih mogućih barunica«, »najveći barun u pokrajini mora imati najbolji smještaj«). Od glavnog junaka pa nadalje, svi su ti likovi plošni, određeni tek jednom fizičkom ili psihičkom osobinom: glavni je junak vrlo priprosta duha, barunica je debela, a kći joj Kunegunda lijepa, anabaptist Jacques dobar, Martin pesimističan, a Panglosa resi bezuvjetni optimizam. Tako stereotipizirani, kreću se dalje kroz priču poput marioneta, uvijek idući dalje i prihvaćajući nedaću za nedaćom, doživljavajući strahotu za strahotom, pri čemu svako trenutno poboljšanje njihova položaja znači tek predah prije nailaska nove nevolje, njihov se unutarnji doživljaj tek šturo naznačuje: »od radosti umalo siđe s uma«, »podizaše oči k nebu«, »ispusti suzu«. No, zato se opisi onoga na što Voltaire želi usmjeriti čitateljevu pozornost i te kako odlikuju realizmom: »Ovdje izrešetani starci gledahu kako im umiru zaklane žene što još držahu djecu na krvavim dojnama; tamo, zadovoljivši prirodne potrebe nekih junaka,

djevojke rasporenenih trbuha ispuštahu posljednji dah; druge pak, napola spaljene, vrištahu da ih se napokon ubije. Pokraj odrezanih ruku i nogu bijaše po zemlji razasut mozak.«

I sama je fabula zapravo fabula bajke: junak i junakinja bivaju razdvojeni da bi on pošao u potragu za njom i našao je nakon bezbrojnih peripetija. No, ova je okosnica obogaćena konkretnim detaljima: ljubavnike ne razdvajaju neka nadnaravna sila ih sudbina, nego ratna zbivanja, kao posve ljudsko djelovanje, u opisu putovanja nema ničega apstraktnog, pariška je epizoda po realističnim detaljima dostojna kasnijega društvenog romana, a posebno završetak odudara od sretnoga raspleta karakterističnog za bajke.

Dva su izražajna sredstva o kojima valja reći koju riječ, posebno s prevodilačkoga gledišta. Prvo je uporaba glagolskih vremena, posebno historijskog prezenta, što je u prijevodu teško primjereno pratiti, jer se u hrvatskom svršeni prezentski oblici nerijetko poklapaju ili nalikuju na oblike aorista, pa je ta glagolska igra i u ovom prijevodu mjestimično iznevjerena, ali tamo gdje sam je uspjela sačuvati, kao u sljedećem primjeru, prelazak od jednoga glagolskog vremena na drugo odgovara prelasku s filmskog totala na krupni plan ili čak detalj, a prezentom se ubrzava ritam pripovijedanja: »Tek što su, oplakujući smrt svojega dobrotvora, zakoračili u grad, kadli osjete gdje im se zemlja trese pod nogama. More se u luci ključajući diže i razbija usidrene brodove. Vrtlozi plamena i pepela prekrivaju ulice i trgove; kuće se ruše, krovovi se izvrću na temelje, a temelji raspadaju: trideset tisuća stanovnika različite dobi i oba spola nastradalo je pod ruševinama.« Drugo je onomastika, to jest igra imenima. U bilješkama su dane detaljnije napomene u vezi s pojedinim imenima koja se javljaju u romanu: većina tih imena nosi više ili manje jasnu poruku - nekima je svrha podsmijeh (Thunder-ten-tronckh, Kunegunda, Fernando d'Ibaraa, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdos, y Suza), a neka su

tek duhovita dosjetka (Panglos, Parolignac, Zaušnjaci), no činjenica je da nijedno nije nemotivirano, osim možda pesimistički nastrojenog filozofa Martina i dobrog anabaptista Jacquesa. Tamo gdje nema motivacije, nema ni imena, nego se likovi označuju kakvom bitnom osobinom ili društvenom funkcijom (starica, inkvizitor).

Zabavili smo se čitajući, možda smo usput ponešto i naučili, svrnuli smo pogled na suvremene događaje i društvenu situaciju, a sada bi priču nekako trebalo i završiti, ali kako? Bajke često završavaju poznatom formulom »i živjeli su sretno i zadovoljno do kraja života«, tako redovito završavaju i svi trivijalni romani, a u onima koji se ubrajaju u vredniju književnost završetak izrasta iz dotadašnjeg pripovijedanja, funkcionira kao neminovan zaključak. Ne i kod *Candidea*. Posljednje poglavlje pri kraju se, a to je ujedno i kraj romana, vraća na *Candidea* i Panglosa, učenika i učitelja, no sada u drugom odnosu nego na početku knjige: *Candide* više samo ne kima glavom na sve što Panglos kaže, ne sluša pobožno njegove riječi i ne prati ih »sa svom prostodušnošću svoje dobi i svojega značaja«. Zato završna rečenica u tekstu i izražava suprotstavljanje: »Dobro rečeno«, utješno *Candide* tapše Panglosa po ramenu kada mu ovaj i opet pokušava predočiti kako se sve odvija upravo onako kako se mora odvijati, ali prestanimo s time (»no nama valja obrađivati svoj vrt«). Ovo »obrađivati svoj vrt« postalo je poslovično i navodi se u svim prikazima Voltaireove filozofije kao izraz krajnje životne mudrosti. Izreka ni na koji način ne proizlazi kao zaključak iz svega što je *Candide* u romanu doživio i što gaje zadesilo, doima se kao na silu dometnut dodatak, literarno potpuno nemotiviran, baš kao i cijelo posljednje poglavlje koje je čisti antiklimaks i pravo razočaranje: nakon tolikih pustolovina i pretrpljenih nedaća, glavnog junaka ne očekuje nagrada, nego parodija sretnog završetka — ljepotica se pretvorila u rugobu, stečeno je blago nestalo, baš kao i svaka nada u

bajkoviti rasplet. Vraćamo se u običan, svakodnevni svijet, svijet u kojem će Candideova družina manje filozofirati, a više, kako smo maločas rekli, »obrađivati svoj vrt«. Ovo »obrađivati svoj vrt« najčešće se shvaća smrtno ozbiljno, kao rješenje ili jedno od rješenja kojima se čovjek može suprotstaviti kaosu besmisla, a zapravo je u okviru romana i samo u sebi besmisleno: na besmisao se može odgovoriti samo besmisлом, kao da poručuje autor, besmisлом koji se nimalo slučajno podudara s trenutkom u kojem se Voltaire nastanjuje u Ferneyu, u »toj jazbini s četrdesetero divljaka«, da citiramo njegove riječi, koja će pod njegovim vodstvom postati »bogat gradić što ga nastava 1200 korisnih osoba«.

VOITEROVSKA PRIPOVIJETKA: SPAS OD BESMISLA SVIJETA

Osim društvene kritike, nije se Voltaire libio ni kritiziranja svojih sudruga po peru, a nerijetko je i sam bio njihovom metom. Najpoznatija je u vezi s time možda njegova izjava o Shakespeareu kao »pijanom divljaku«, što mu, dakako, nije smetalo da u *Za'iri* preuzme temu nedvojbeno sličnu temi *Otela*, ali su njegove kritike na račun suvremenika, kao i njihove na njegov, bile daleko jetkije. Freronu, novinaru koji je općenito kritizirao književnost svojega doba, a Voltairea posebno, uputio je poznati epigram: *U dolini neki dan je / zmija ubola Frerona. / Sto se zbiljo, što mislite? / Krepala je, jasno, ona*. Marivaux je u vezi s njegovim filozofsko-znanstvenim raspravama zlobno pisao: »Gospodin Voltaire prvi je na svijetu u pisanju onoga čemu su se drugi domislili«, a ni Voltaire njemu nije ostajao dužan nazivajući njega i ostale kazališne autore »neumornim piscima osrednjih komada, velikim sastavljačima ničega«. Sam je pak bio kritiziran zbog svega redom - od iznošenja prevratničkih ideja do plagijata, i to upravo u vezi sa svojim filozofskim pripovijetkama. U njima je Voltaire doista preuzimao neke već poznate, posebno istoč-

njačke teme, ali se u pogledu literarne tehnike jednim dijelom nedvojbeno oslonio na Swifta, no utkivajući u pripovijedanje i motive bajke (primjerice, Kunegundina pojava pod velom u inkvizitorovoj kući), uz dodatak biblijskih referenci te otvoreno utopijskog izvještaja o Eldoradu. Takav amalgam označava izlazak iz tradicionalnih okvira pripovijetke koja se do tada ograničuje na bajku (Perrault) i priklanjanje apologu, priči s poukom i često prezentiranoj kao alegorija, označava spoj filozofije i fikcije, riječju, volterovsku pripovijetku. Ta pripovijetka nije nastala najednom, radala se od 1739., kada je Voltaire Fridriku Pruskom poslao svoje *Putovanje baruna Gangana*, od kojeg je ostao tek spomen u kraljevu odgovoru od 7. srpnja iste godine, prošla fantastičnu i istočnjačku fazu, da bi u *Candideu* progovorila o suvremenicima i suvremenim zbivanjima. Uz narativnu tehniku koja dokumentaristički pisan tekst prati jednoličnim pripovjednim ritmom što se tek povremeno ubrzava (vremenskim skokom ili elipsom, primjerice, putovanje u Južnu Ameriku), no mnogo češće usporava (digresijskim epizodama, kao što su priče o sudbini pojedinih likova) te imajući na umu da je Voltaire u prvom redu filozof, a tek onda pripovjedač, kristalizira se pred nama sinteza koja nosi ime volterovske pripovijetke.

U toj i takvoj pripovijetki Voltaire iznosi ono što će kasniji pisci tek otkriti: daje svijet besmislen. No, dok stari cinik u smijehu traži, a i nudi, zaštitu i spas od besmisla, kasniji će pisci i filozofi, kao i današnji, zbog toga očajavati ili rezignirati. U svoje vrijeme svojevrsan mit, čovjek čije su se riječi očekivale po cijelome svijetu, od Petrograda do Philadelphije, danas nam se autor *Candidea*, prema riječima R. Barthesa, ukazuje kao »posljednji od sretnih pisaca«.³

DIVINA MARION

3 R. Barthes: *Voltaire, le dernier des écrivains heureux*, Actualité littéraire, 1958.

SADRŽAJ

Candide ili Optimizam	5
U društvu s Voltaireom (<i>Divina Marion</i>)	127